

Редакционна колегия

Георги Карасимеонов, главен редактор, СУ “Св. Климент Охридски”
Антоний Годоров, зам. главен редактор, Нов български университет
Любов Минчева, редактор, СУ “Св. Климент Охридски”
Анна Кръстева, редактор, Нов български университет

Секретари

Милен Любенов
Петя Георгиева

Редакционен съвет

Александър Томов, СУ “Св. Климент Охридски”
Васил Пенев, СУ “Св. Климент Охридски”
Добрин Канев, Нов български университет
Горан Горанов, СУ “Св. Климент Охридски”
Георги Янков, Университет за национално и световно стопанство
Мария Пиргова, СУ “Св. Климент Охридски”
Димитър Иванов, СУ “Св. Климент Охридски”
Емил Константинов, БАН
Ингрид Шикова, СУ “Св. Климент Охридски”
Милена Стефанова, СУ “Св. Климент Охридски”
Милан Миланов, Югозападен университет “Неофит Рилски”
Момчил Баджаков, Нов български университет
Николай Найденов, СУ “Св. Климент Охридски”
Огнян Минчев, СУ “Св. Климент Охридски”
Петър-Емил Митев, СУ “Св. Климент Охридски”
Татяна Буруджиева, СУ “Св. Климент Охридски”
Годор Танев, СУ “Св. Климент Охридски”
Татяна Дронзина, СУ “Св. Климент Охридски”
Трендафил Митев, Университет за национално и световно стопанство
Филип Узунов, Великотърновски университет “Св. Св. Кирил и Методий”

Издание на Българската асоциация за политически науки и Института за политически и правни изследвания

С любезното съдействие на Фондация “Фридрих Еберт”, Регионално бюро, София

Художник: Надежда Ляхова
Издателство и печат: НИК 1 ЕООД, www.rknik.com
За контакти:
e-mail: ipls@dir.bg

ISSN 0861-4830

Политически изследвания

Българска асоциация за политически науки

брой 3 / 2007

Съдържание

Политическа теория

Антоний Тодоров

Външна политика и политическа култура: едно измерение на кливиджите в България.....3

Ян Зиелонка

Качество на демокрацията след присъединяването към Европейския съюз.....27

Политически анализ

Кристина Жечева

„Атака” — между национализма и популизма.....49

Политическо есе

Светослав Ставрев

Реалната политика предизвиква теорията на политиката, тя не реагира.....69

По повод на...

Георги Карасимеонов

Предизвикателствата към социалната демокрация и българския политически модел.....77

Добрин Канев

Към теория на социалната демокрация.....89

Рецензии и анотации.....97

Political Studies

Bulgarian Political Science Association

Number 3 / 2007

Contents

Political Theory

Antoni Todorov

Foreign Policy and Political Culture: a specific Cleavage in Bulgaria.....3

Jan Zielonka

The Quality of Democracy after the Accession to the European Union.....27

Polititcal Analysis

Kristina Jecheva

“Ataka” — between Nationalism and Populism.....49

Политическо есе

Svetoslav Stavrev

Real Politics Challenges the Theory of Politics, it does not react.....69

On the Occasion of...

Georgi Karasimeonov

The Challenges to Social Democracy and the Bulgarian Political Model....77

Dobrin Kanev

To the Theory of Social Democracy.....89

Revues and Abstracts.....97

ВЪНШНА ПОЛИТИКА И ПОЛИТИЧЕСКА КУЛТУРА: ЕДНО ИЗМЕРЕНИЕ НА КЛИВИДЖИТЕ В БЪЛГАРИЯ

АНТОНИЙ ТОДОРОВ

Интернационалното и националното, външното и вътрешното, своето и чуждото — тези опозиции се срещат във всички култури, древни или съвременни. Те са част от съвременните политически идентичности, служат за ориентири на политическите актьори, представят основни кливиджи на обществата. Външната политика е важен компонент на идеологическия профил на политическите партии и се вписва в системата на политическите кливиджи. Трудно е да се каже без едно задълбочено сравнително изследване до каква степен интернационалното може да бъде видяно като елемент на политическите кливиджи, характерен за политически култури от периферен тип, какъвто е случаят с България¹. Тук терминът периферен е употребен като декриптор на култура, която следва тенденциите и логиките на централните култури, интериоризира ги, усвоява ги, комбинира ги със собствените си логики, но в крайна сметка никога не произвежда своя собствена обща логика. (Genova 2001 : 150-156).

1. Кливиджи и външна политика: Изток и Запад

В каква степен е възможно да напишем международното измерение в системата от кливиджи, както е обичайно да я разбираме след анализите на Стейн Рокан и Мартин Липсет? Тази система, макар да се отнася като цяло до индустриализираните и модернизирани западни общества, не съдържа елемент, който да се отнася до опозицията национално — международно.

И все пак тези важни процеса, които за Рокан и Липсет произвеждат познатите четири основни кливиджа, са в пряка връзка с международното измерение. Революциите, които той нарича “национални”, утвърждават модерната държава, държавата-нация или националната държава, която съществува само в система от други държави-нации. В повечето случаи основополагащата идентичност на тези нови политически ели-

ти съдържа една основна идея — за разграничаването, отличаването по отношение на другите нации-държави. (Шулце 2002: 127) Опозицията между светската държава и универсалната Католическа църква е проявление на важността на разграничаването на националното (вътрешното) и международното (външното). Същото е и по отношение на втория кливидж в системата на Рокан — между центъра и периферията — идеята за центъра, който си поставя за цел да направи хомогенна политическата общност, върху която организира и упражнява властта си, съдържа ясна визия за разграничаването на национално и международно.

От друга страна, индустриалната революция се осъществява и в ситуацията на установяващ се вътрешен и световен пазар. Двата други кливиджа — между града и селото и между собствениците и работниците — са основно свързани с разграничаването на национално (вътрешно) и международно (външно). В европейската история градовете се утвърждават като търговски и индустриални центрове, отворени към външния свят. Именно по този начин те си осигуряват политическо и икономическо преимущество над селото, което остава географски, но и символически затворено в самото себе си.

Очевидно е, че идеята за едно стриктно, ясно и разбираемо разделение между родината и чуждите страни е фундаментално за националната политическа общност, както и за нейните актьори. Примерът на Франция по времето на Френската революция е важен — революционната нация обявява война на краля на Унгария и Бохемия, защото той не приема модерния принцип за националния суверенитет и защитава своите васали, когато те отказват да се подчинят на премахването на привилегиите, прокламирано от Националното събрание (Тюлар, Блюш, Риалс, 2003: 72). Един голям конфликт се поражда с тази революция, която оттогава насетне противопоставя два несъвместими принципа: династическите права и правата на нациите. Последният изисква ясно разграничаване между вътрешно и външно, докато династическите наследства не се интересуват от границите, които разделят нациите, а само от наследствените права. Тук зад един кливидж, формулиран най-общо, се крият повече важни опозиции, позволяващи да разберем модерното общество: между публичното и частното, между политиката и икономиката, между националното и международното. Главният кливидж поражда подкливиджи, подчинени опозиции, които разнообразя-

ват нашето разбиране за модерното общество.

По същия начин стоят нещата с основния кливидж между светската власт на държавата-нация и духовната власт на Католическата църква. Тук Владетелят се противопоставя на Папата, националният принцип на наднационалния принцип. В протестантските и православните страни този конфликт се разрешава по особен начин, защото тук църквата е подчинена на държавата. В тези общества този кливидж се проявява най-вече чрез онова, което нарекох подкливиджи, а именно като опозиция между национално и международно, между национален проект и външен натиск, между вътрешно и външно. В протестантските страни този конфликт се разрешава, от една страна, чрез светския и национален характер на протестантските църкви, а от друга страна — чрез ясното разделяне на държавата и църквата в области като образованието, гражданското състояние, културата. Тук кливиджът се проявява в конфликта, както например в историята на Германия, между един имперски светски, централизиращ и експанзионистичен дух, от една страна, и духът на регионалните различия, на местната автономия, на провинциалното самоуправление (Ремон 2006: 198—199). В този случай църквата е подчинен актьор, а светското начало е поделено между центъра и периферията, като периферията представлява политически полюс, противопоставен на националистическия имперски полюс.

От своя страна православна Европа също изработва собствена система на противопоставяне между държава и църква. В тази част от света, с изключение на Русия, през XVIII и XIX век църквата се явява като политическа институция на зараждащите се модерни нации, която предшества установяването на държавата-нация. В тази част на Европа и най-вече на Балканите, Православната църква, която винаги е имала национален характер и е била различна от Вселенската патриаршия в Цариград, играе особена роля — на политически интегратор, който първоначално поема политическите отговорности на несъществуващата държава-нация. Около църквата се организират първите училища, светски по съдържанието си, където образованието става на националния език и на основата на първите писмени национални истории, появили се през втората половина на XVIII век (Хьош 1998: 191). Макар Православната църква също да е проявявала желание да играе самостоятелна роля, това е било изключителна рядкост. В крайна сметка конфликтът

държава-църква никога не е имал голямо влияние върху политическия живот.

След придобиването на независимостта Православните църкви променят политическата си роля. Дотогава те са били политически актьори на зараждащите се нации, след това те стават политически актьор на доминиращата етническа група в повечето православни страни, с малки изключения, като например Албания. В тази нова ситуация Православната църква става актьор на етно-националната идентичност, който се опитва да хомогенизира националното тяло и се противопоставя на исканията на етническите и религиозните малцинства. Тук се поражда един особен конфликт между два принципа, представлявани от държавата и от църквата: принципа на политическата общност и принципа на културната (идентичностната) общност. Този конфликт е двусмислен, защото в много случаи държавата употребява църквата за политическо мобилизиране на гражданите, докато църквата, от своя страна, се опитва да утвърди властта си с помощта на държавата.

2. Модернизацията и травмите на историята

Теорията на кливиджите на Рокан и Липсет описва един по-широк процес — този на модернизацията. Появата и структурирането на публичното и частното, секуларизацията, урбанизацията, индустриализацията — това са основните елементи на появата на модерните западни общества. България не остава извън тези процеси, които обхващат като цяло Източна Европа от последната третина на XIX век. Но е нужно да се посочат няколко особености, които да ни позволят да разберем по-добре онова, което можем да наречем вторична или подчинена модернизация — модернизацията на страна като България. На първо място особената роля на Православната църква, която остава винаги подчинена на принципа на етническата еманципация на българите, които в началото на модерното време са част от Османската империя². На второ място трябва да се посочи закъснялата урбанизация, тъй като градовете до края на XIX век са населени предимно от турци (Христов 1973: 17). Най-сетне индустриализацията и появата на модерно индустриално общество в България стават изключително след Втората световна война и в условията на комунистическата модернизация през периода на 1950-те

и 1960-те години на XIX в.

България не остава настрана от въздействието на кливиджите, така както те са дефинирани от Рокан и Липсет. Но върху това въздействие се налага един друг фактор на диференциация на политическото пространство, който е свързан с последиците от онова, което наричаме исторически травматизъм (Perrineau, Meyer 1992: 44—46). Националното освобождение като първоначален политически проект на българската политическа общност от края на XVIII век става структурираща тема на политическия пейзаж поради драматичните събития, които травмират националното съзнание и бележат силно масовите разбирания. Историческите травми от този порядък следват в историята на българското общество след 1876 — погрома на националната революция, войните от 1912—1918 г., гражданските войни от 1923—1925 г. и от 1941—1944, сталинският комунизъм от 1948—1956 г., но също така и насилствената смяна на личните имена на турците в България през 1984—1985 г., както и падането на комунизма през 1989—1990 г. Тези важни събития в модерната и съвременната история предизвикват дълбоки разделения в обществото, чийто спомен продължава да възпроизвежда следите и травмите им. Резултатът от тези исторически моменти в структурирането на политическия пейзаж е съществен и може да се сравни с резултата от традиционните кливиджи (Георгиев 2000: 204—214). Въздействието на тези травми има тройна структура, съставена от три елемента във взаимодействие. От една страна става дума за търсенето на колективна национална идентичност, която е или потисната от власт, смятана за чужда, или е забравена и подценявана от власт, смятана за антинационална или потисническа. Във втори план се формулира програма за национално освобождение от това потисничество, което винаги е било усещано като притежаващо международно измерение. Вземайки българския пример, трябва да се отбележи отношението към Османска Турция, чието владичество е иго, договорите от Берлин (1878), Букурещ (1813) или Ньой (1919), които винаги са били квалифицирани като диктат, подчинението на Оста през 1941—1944 и на СССР през 1944—1989 са определяни като сателитно положение. На трето място това е търсенето на модел за следване, модел за модернизация, за развитие, за прогрес. Този модел от своя страна също има международно измерение — модерна Европа, комунистическа Русия или Европейския съюз — това са последовател-

ните във времето модели, които България е следвала или продължава да следва.

В самото начало на появата на проявите на модерен политически живот в България политическото общество, което е било съставено от няколкостотин интелектуалци, получили образованието си в чужбина (Европа или Русия), изглежда невъзможно да бъде разделено. По онова време има една-единствена политическа цел — националното освобождение. Един от основополагащите текстове на националната идентичност — “История славянобългарска” на Паисий Хилендарски, написана през 1762 г. — открито заявява главната политическа цел: да бъдат убедени българите, че в историята те са имали свое собствено славно царство, че не са били винаги роби и че имат едно забравено наследство, което им позволява да се борят за възраждането на отминалата слава. Възкресяването на забравеното минало, изтъкването на славата на средновековните царе, набиването в съзнанието на представата за границите на средновековното българско царство, за да се възстанови забравеното национално достойнство — такава изглежда е политическата стратегия на националния елит от онова време. До 1850-те години на XIX в. тази стратегия се споделя от всички онези, които са поемали ролята на просветители в България: политическият живот започва като проект за просвещение. Създаването и умножаването на българските училища, освободени от религиозната опека на Константинополската гръцка патриаршия, всъщност са първия акт на зараждащия се политически живот в България. Преподаването на историята на българите, на писмения език, на кирилската азбука е част от националния политически проект (Дойнов, Стоянов 2002: 69—70). Разбира се в това отношение България не прави изключение сред останалите зараждащи се европейски нации през XIX век.

Националното освобождение на сърбите, румънците, гърците, съседните на българите християнски народи, постигнато в началото на XIX век с помощта на европейските велики сили, ускорява възприемането от страна на българските интелектуални елити на идеята за националното освобождение като център на тяхната политическа програма. Но докато просветителската стратегия на изграждане на идентичността, създаването на национално чувство, на чувство на различие, но същевременно и на усещане, че българите са като другите, да не поражда разногласия

сред политическата класа, начините за постигане на националното освобождение стават основа за важен и дългосрочен кливидж.

Международната политическа конюнктура играе в този процес основополагаща роля. През целия XVIII век слабите надежди на българските елити за национално освобождение с помощта на европейските християнски сили са били ориентирани към Австрия, усещана като основен противник на Османската империя. Но след началото на руската експанзия на юг, и по-специално към Черно море, надеждите се обръщат към Русия. Тук можем да видим двойното въздействие на историческата конюнктура и на тежестта на културните идентичности. Русия се превръща в основен съперник на Османската империя на Балканите през XIX век. Но Русия също така е и славянска страна, православна, използваща кирилицата, поради което е усещана като културно близка до българите. Руската победа над Наполеон през 1812—1814 г. утвърждава в съзнанието на българските елити представата за една победоносна Русия, потенциален Освободител на българите (Дойнов, Стоянов 2002: 13).

Но поражението на Русия в Кримската война през 1853—1856 г. на нася тежък удар върху тези малко прибързани очаквания. Дали Русия ще бъде в състояние да подпомогне националното освобождение на българите? Дали българите трябва да се опират само на чуждата помощ, за да постигнат национално освобождение? Тези въпроси изглежда са в основата на един начален кливидж в българското политическо общество през 60-те и 70-те години на XIX век — между “младите” и “старите”.

Наименованията “млади” и “стари” се появяват сред българската политическа емиграция в Румъния. Те са били прилагани, за да разграничат две групи сред опонентите на властта на Османската империя: “старите” са били умерените търговци, които са искали независима България, но са били въздържани по отношение на цената за това. Те са предпочитали великите сили от Европа да се намесят в разрешаването на българския въпрос и да се постигне постепенна независимост без големи конфликти. “Младите” са били революционери, повлияни от радикалните, освободителните и социалистическите идеи от края на XIX век. Те са искали да просвещават народа, за да въстане срещу тиранията. Следователно още в началото тези групи са имали две различни визии за националното освобождение (Генчев 1978; Даскалов 2002; Дойнов, Стоянов 2002).

“Младите” и “старите” са материализация на два политически проекта, които никак не се различават по отношение на тяхната крайна цел. В началото различията са само по отношение на средствата, които ще използват за това, по пътищата, които трябва да доведат до независимостта. Но това първоначално различие, което изглежда минимално от гледна точка на крайните цели на проекта, отразява всъщност две различни представи за обществото и политиката, които са радикално противоположни. Става дума за развитието на структуриращ кливидж, появяващ се от едно различие по политическата тактика, кливидж, роден в условията на историческата травма от въстанията срещу османската власт през 70-те години на XIX век.

Този кливидж има важни последици, той става отправна точка за структурирането на политическия пейзаж в България. Двете политически роли се предават през поколенията и се поемат последователно от различни политически партии. “Старите” — ориентирани към социалното статукво, към естествените йерархии, към значението на елитите; “младите” — противопоставящи се на социалното статукво, стремящи се да просвещават народа, да го включват в политиката.

Веднага след постигането на независимостта през 1878 г. в Учредителното събрание виждаме появата на две политически партии: консерваторите и либералите. Тези европейски етикети са само новите имена на “старите” и “младите”. Но както отбелязва Павел Милюков, по това време либералите са целият народ (Милюков 1905). Докато консерваторите представляват един тънък елит от богати търговци и елитарни интелектуалци, за които народът изобщо не е способен да води сам собствените си дела³. Структуриращият политическото пространство дебат е по повод на конституцията и на демокрацията. Но той е само логическо продължение на предшестващия дебат в средите на националния елит между “старите” и “младите” (Даскалов 2005: 155—156).

След 1894—1895 г. (убийството на “последния от апостолите на свободата” Стефан Стамболов) из средите на либералите виждаме да се появява модерната политическа палитра. Този процес вече е започнал през 1887 г. с първото разцепление на либералите между “умерени” (“прогресивни”) и “народни”. Проблемът, който е бил дискутиран между тях, отново е международен: политиката на великите сили по отношение на съединението между Княжество България и Източна Румелия през

1885—1886 г. Противопоставянето на Русия на този акт води до остър дебат сред либералите. Стамболов предприема организирането на политическото движение “България за себе си”, което поставя началото на нова политическа партия — Народнолибералната, която все повече става русофобска⁴. Либералните опозиционери на диктатурата на Стамболов, които са и участници в преврата в Източна Румелия през 1885 г., от своя страна предпочитат да се обединят с консерваторите-русофили и основават през 1894 г. Народната партия (народняци). Въпреки появата на многобройни политически етикети на основата на разцеплението на либералите (Демократическа партия, Либерална партия, Прогресивно-либерална партия, Народна партия, Народнолиберална партия), двете основни политически фамилии се запазват — консервативната и либералната. Но двете постепенно поемат ролята на “старите” (привързаност към елита), като запазват различните си външнополитически ориентации, произтичащи от различния им политически произход. Либералите, след опита им в управлението, след като формират собствен политически елит и отдалечавайки се от техните революционни и народни корени, “остаряват”, превръщат се в защитници на традиционните социални йерархии, макар да остават чувствителни към “националните идеали”. Опростявайки малко, космополитните консерватори и националистите либерали формират оттук насетне една от двете политически фамилии — тази на “старите”.

От друга страна, ролята на “младите” се поема постепенно от две нови политически сили, появили се в края на XIX век: социалистите (1891) и земеделците (1899). Първите поемат бързо наследството на “младите” с ясно заявената си цел да въвлекат народа в политиката⁵. Социалистите са републиканци и демонстрират радикално отхвърляне на съществуващата политическа система. Тази поява наново на “младите” след диктатурата на Стамболов от своя страна също се опира на две визии (национална и интернационална), които политически са структурирали наследниците на “старите”. БЗНС разгръща една национална идеология, която настоява върху спецификите на една балканска страна с аграрно мнозинство. Социалистите, напротив, настояват върху факта, че капиталистическото развитие на България се вписва в един световен процес на социално освобождение, поради което националните специфики изчезват все повече.

В началото на XX век виждаме да се утвърждава в България нещо като “биполярен кадрил” с четири истински политически фамилии (консерватори, либерали, земеделци и социалисти), които поемат двете традиционни политически роли на “старите” и “младите”. “Структурните” прилики между тези две партии (“старата” и “младата”) по повод на един труд въпрос на политическото структуриране — отношението към националното и чуждестранното — ни карат да мислим за появата на една политическа система, която съдържа по някакъв начин два свършено различни свята, противопоставени или дори несъвместими, всеки от които претендиращ да бъде “истинската еманация на българското общество”.

Това манихейско виждане също е част от националната политическа култура. Но нямаме ли право да говорим за две противоположни политически култури, които могат да съществуват единствено в постоянна конкуренция и които се самоопределят до голяма степен една чрез друга. Взаимоотношенията между тези “два политически свята”, белязани от едно взаимно изключване, чрез един вроден манихеизъм, се появяват наново всеки път между различни политически протагонисти: буржоа и земеделци през 20-те и 30-те години на XX век, консервативна десница и комунисти през 30-те и 40-те години, БКП и антикомунистическа опозиция след 1989 г.

Елитаризмът на “старите”, без никаква опора в една страна, където аристокрацията не съществува след XIV век и където масовата егалитарна психическа нагласа доминира, се трансформира през десетилетията в един националистически популизъм, който търси силната идентификация на народа с водачите. Един истински елитаризъм, дори и да е могъл да се артикулира в политическия процес, афишира различни, дори противоположни политически проекти. Отвъд тези различия лесно можем да видим, че авторите на превратите от 1923, 1934 и 1944 г. принадлежат на една и съща политико-социална среда. Основното в техния политически проект е установяването на управлението на един просветен елит, притежател на истината, професионалист в политическото управление.

“Младите”, от своя страна, се радикализират, изключвайки все повече всякаква приемственост. Те възприемат един “радикален реформизъм”, който прави от промяната, от експеримента основен символ на

тяхната политическа идентичност: земеделците през 1920—1923, комунистите през 1944—1948. Ядрото на техния проект е масовата народна мобилизация за осъществяване на “крайната цел”. От тази гледна точка “селската република” на земеделците и “народната република” на комунистите не се различават съществено, освен по това, че първата е била вдъхновена от идеята за вродените сили на българския народ (и частично от турския кемализъм), докато втората е била смятана по-скоро като приложение в България на съветския модел.

Веднъж установен към 1948—1949 г., комунизмът изглежда като абсолютно надмощие на “младите” и изчезване на “старите” като политически полюс. Но това е само привидно. БКП със своята безразделна власт произвежда един парадоксален синтез, поемайки двете роли едновременно или поне в самото начало. Революционна промяна и консервиране на установения ред — две цели винаги присъстващи в политиката на комунистическия режим, две цели, които по същество са само двете страни на политическото легитимиране на комунизма на власт. След сталинския период на резки и радикални трансформации във всички области на живота (1947—1956) “реалният социализъм” се установява като модел за комунистическа модернизация и за построяване на едно консуматорско общество с една сравнително добре развита социална държава (Dreyfus et al. 2000). В тези условия идеята за трансформация, която мобилизира широко гражданите, не изчезва от политическия дискурс, но все повече е изместена от грижата за запазването на установения социален ред с неговите йерархии и структури на господство. БКП по някакъв начин “остарява”, превръща се в “партия на реда”, поема ролята на консерваторите.

Цялата опозиция на режима, такава каквато тя се проявява през 70-те и 80-те години на ХХ век, поради това поема ролята на “младите”, искайки промяна на обществото. Дори опозицията в средите на БКП се вписва в този подход. В действителност комунистическата партия на власт е партия само по име. Тя е всъщност властова структура, която осигурява селекцията на правителството — Политбюро — в многобройните си йерархизирани инстанции. Комунистическата партия на власт изглежда и като институция от цензитарен тип, която обединява активните граждани, имащи на практика избирателни права, защото именно те избират действителното правителство — Политбюро. Поради това не

е чудно, че дисидентски движения, които се противопоставят на режима, се зараждат в самата партия.

В България началото на прехода означава наред с другото и възстановяването на конфликта между “старите” и “младите”, който се проявява като конфликт между бившите комунисти и антикомунистите. Бившата комунистическа партия, “партията на реда”, поема консервативната роля, ролята на минималистите, ако се позовем на Жан-Луи Сейлер, който в един текст развива типологията на кливиджите на Рокан в условията на една трета голяма революция — тази на посткомунизма (De Waele 2002). Минималистите са онези, които искат минимално провеждане на реформи в недрата на “стария режим”, за които се употребява и думата “перестройчици”, защото смятат, че съветската “перестройка” вече е решила основната част от въпроса. Другата позиция, тази на максималистите, е позицията на радикална и всеобща промяна на комунистическото общество. Парадоксът на новата ситуация е, че дискурсът на новите “млади” е консервативен, ултралиберален, “десен”, докато “партията на реда” остава в този аспект “лява”. Посткомунистическият преход от тази гледна точка е промяна на политическите и идеологическите профили, която засяга двамата основни протагонисти — бившите комунисти и антикомунистите. За да станат социалдемократи, както повечето от побратимите си от другите страни на Централна и Източна Европа, бившите комунисти в България трябва да осъществят движение наляво, напускайки първоначалната си роля след 1989 г. на консервативен полюс. И обратно, антикомунистите, за да поемат другата роля, която е свързана с трансформацията на държавния комунизъм в общество на конкуренция и неравенства, трябва от своя страна да извършат движение надясно, изоставяйки революционния и мобилизиращия дискурс. Тази парадоксална промяна на ролите се проявява по различни начини, характерни за прехода, но които често остават скрити, противоречиви и неразбираеми. Антикомунистите въвеждат в политическия дискурс същата тройна структура на историческата травма, този път идентифицирана с комунизма: търсенето на национална идентичност противопоставена на съветския комунизъм; освобождението от съветската опека; възприемането на нов западен социално-политически модел.

3. Преходът като оксидентализация: между Европа и Атлантика

Преходът поставя отново на преден план силното значение на международното измерение, позоваванията на чуждите модели, които бележат, променят и структурират политическия пейзаж. Този афинитет към чуждите модели изглежда е конституиращ елемент на националната политическа култура. “Да правиш политика” всъщност в България е означавало “да правиш като другите в Европа”. Политиката през XIX век е по-скоро разбираана като антитеза на османското общество. Нито съществуващите форми на местно самоуправление, нито редките случаи на интеграция на българските елити в османската администрация са имали характеристиката на “политика”.

Появата на политиката в България е всъщност приемане на политиката, идваща от Европа. Проектът за национално освобождение включва един ясен апел: българите трябва да “правят като другите” — да вземат от другите цивилизовани нации техния начин на политическа и социална организация, техните политически понятия, техния начин “да правят политика”. Още в средата на XIX век се чувстват влиянията на европейските политически идеи сред националните политически елити. Единодушно Европа е била мислена като модел за модернизация, противопоставен на Османската империя. Отделянето от империята е било разбираемо в оптиката на модернизацията — Османската империя е била синоним на архаизъм, Европа е била синоним на прогреса и просвещението, империята е била миналото, Европа е била бъдещето. Европа е привлекателна и източник на уважение за българските елити, ако се позовем на изследването на Пламен Георгиев върху българската политическа култура (Георгиев 2000: 345).

Привързаността към европейските политически модели бележи силно българската политическа култура. “Българският политически модел” от самото си начало е еkleктика от чужди модели. Самата политика се разбира от зараждащата се нация като идваща от Европа. Модерните политически форми “пристигат” в България с националното освобождение след руско-турската война от 1877-1878 г. Първите държавни институции са резултат от усилията на руското военно управление в освободените райони на страната. Идвайки от чужбина, тези форми заменят структурите на Османската държава, които също са били раз-

бирани като “чужди”. Дори ако новите институции са включвали вече изключително българи, с изключение на руските военни правителства, чувството за една национална държава, дошла отвън, задълбочава скептицизма на обществото по отношение на държавата изобщо. Държавата остава “чужда” за голямата част от българите в оптиката на класическото противопоставяне на “ние и те”.

Политическият режим от 1879 г. също се разбира като чуждестранен модел, наложен от Берлинския договор. България е трябвало да възприеме режима на конституционната монархия, както между другото и всички други нови държави в Европа от последните десетилетия на XIX век. Дискусията за политическия режим на независимата държава, макар и да не е била много широка, се е въртяла около две алтернативи, които са били всъщност алтернативите на решаването на проблема с независимостта: демократическа република или дуалистична българо-турска монархия от типа на Австро-Унгария след 1867 г. (Дойнов, Стоянов 2002: 28–32; 101–109). Цялата институционална история на България е история на приемането на чуждестранни модели, разбирани като носители на модернизационни проекти.

Новата конституция от 1991 г. също приема чуждестранни модели в една трудна амалгама. Приетият политически режим носи различни белези, защото институционалните заемки са твърде разнообразни. Парламентарната система е еднокамарна, за да се следва българската традиция, но е допълнена с президент на Републиката, избран пряко и подпомаган от вицепрезидент (френският и американският опит едновременно). Конституционният съд е по германски образец, докато териториалната организация на властта е на единственото равнище на общините, които са в пряка връзка с централната власт. Еклектизмът на институционалната система е очевиден и най-важните причини за това са в първоначалния порив, белег на началото на прехода, България да си присвои най-добрите образци от опита на другите страни, каквото и да струва това.

Тази привързаност към чуждестранните политически модели не е особеност на една или друга политическа партия в посткомунистическа България. Не става дума също така за нещо, което е характерно и за много други страни. Исторически привързаността към чужди страни е всъщност основен елемент на идентичността на българските политиче-

ски партии. Русофили и русофоби, германофили и германофоби, туркофили и туркофоби, антантофили и антантофоби, англофили, съветофили — всичките тези исторически етикети не означават, че българското политическо пространство е населено от ксенофили и ксенофоби. Просто чуждите нации са разбирани като символи на различни политически проекти, смятани за модели за модернизация на България.

Посткомунистическият преход още веднъж поставя на преден план избора на модела за модернизация — западния модел. Но тъй като този избор вече е направен след Освобождението, политическият дискурс го описва като “завръщане” — завръщане в Европа, завръщане в цивилизования свят. Отново става дума за бягство от комунизма (Изтока), за да се стигне до обетованата земя на Европа (Запада). В началото на прехода или поне преди разпадането на Съветския съюз след преврата от август 1991 г. това разделение изглежда ясно, защото противопоставя бившите комунисти на демократите антикомунисти. Русия, комунизмът, Изтокът са вече привиждани като едно остаряло минало; Европа, Америка, Западът са виждани като модерното бъдеще на България.

Това опростено и манихейско противопоставяне се вписва в едно друго противопоставяне, което структурира политическия дебат — между антикомунистите и бившите комунисти. Това противопоставяне може да се чете и като конфликт между интеграционистите и антиинтеграционистите в термините на Антоан Роже, когато той коментира и критикува теорията на Бертран Бади за внесените модели (De Waele 2002: 177–181). Интеграционистите се обявяват за пълна и безусловна интеграция в западния свят, докато техните опоненти изразявт резерви и въздържаност по този въпрос. Тази схема е логична, но обяснява малка част от диференциацията на позициите в посткомунистическата политика. Защото антиинтеграционистите, които се противопоставят на приемането на западния модел, бързо са маргинализирани като носители на духа на стария режим или ако запазват позициите си на политическата сцена, се обръщат бързо към открито националистически идеи, към стратегии на националната изключителност⁶. Последното не е привилегирана характеристика на бившите комунисти, но често се споделя от антикомунистите, както това е видно в случая с Румъния или Унгария, а напоследък и с Полша. Следователно е проблематично да се смята, че противопоставянето между интеграционисти и антиинтеграционисти е

аналогично на противопоставянето между демократи антикомунисти и бивши комунисти.

В българския случай е ясно, че БСП, партията на бившите комунисти, бързо възприема ролята на модернизатор по западен образец. За тази партия приемането на социалдемократически профил е въпрос на политическо и стратегическо оцеляване. Това е бил единственият начин за тази партия да се разграничи ясно от старата си комунистическа идентичност и да си изгради нов политически профил, като се впише в течението на европейската демократична левица. Очевидно този процес не минава без трудности, защото партията е трябвало да има предвид нагласите на своите избиратели, които в мнозинството си остават по-възрастни и носят известна носталгия по “реалния социализъм” и наследена сдържаност по отношение на Запада. БСП се справя с тази трудност, като прикрива своя западен избор на равнището на дискурса (или поне през първите години на прехода) с европейския приоритет. “Стратегическият избор на БСП е присъединяването към Европейския съюз”, заявява нейният конгрес през май 1998 г. (Тодоров 1997: 21) Европа е Западът, но приемливият Запад, един избор за България, който не прилича на простата смяна на лагера, на смяна на съюзника. Студената война противопоставя две свръхсили — Съединените щати и Съветския съюз. Европа има междинна позиция, която дори може да се привижда като алтернатива на наложения избор в полза на един от съюзите. България излиза от Студената война не като сменя своя лидер и своя лагер, а като избира една различна формула. Тази стратегия на БСП е показателна за състоянието на духовете в посткомунистическа България — обществото не приема твърде резки и радикални промени. За предпочитане е известно съгласие, дори и на равнището на избора в областта на външната политика.

От тази гледна точка позицията на БСП към НАТО и нейното развитие е решаващ фактор за нагласите в обществото. До 2000—2001 г. социалистите остават сдържани по въпроса за членството на България в НАТО. Дори ако БСП на няколко пъти декларира подкрепата си за “евроатлантическата интеграция” (самият термин също е показателен), НАТО е разбрана винаги като една от организациите за сигурност заедно с ОССЕ и ЗЕС⁷. БСП отбягва да дискутира НАТО, смятана за пряка реминисценция на студената война, чийто избор може да изглежда като

смяна на лагера или присъединяване към западните победители. През 2001 г. новоизбраният президент на Републиката и дотогавашен лидер на БСП Георги Първанов заявява, че присъединяването към НАТО е стратегически избор на България. Тази промяна в позицията на социалистите започва с избирането на Г. Първанов начело на партията през януари 1997 г., но през май 2000 г., на своя 44-ти конгрес БСП се присъединява към атлантическия консенсус, макар да запазва специфичния си дискурс, който третира Атлантическия съюз като прагматичен избор на формула за сигурност, а не като цивилизационен избор, т.е. като социален проект или модел за следване. Това разграничение, дори противопоставяне, между една формула за сигурност (НАТО) и един модел на общество (Европейският съюз) е характерно за еволюцията на БСП, но се вписва също в един по-широк процес. В условията след края на Студената война конкуренцията и различията между Европа и Съединените щати се превръщат във все по-важен фактор на международната политика, доколкото ограниченията от противопоставянето Изток-Запад и нуждата от атлантическа западна солидарност нямат същото значение, както преди. Така БСП не е антиинтеграционистка, а по-скоро интеграционистка по свой начин.

Що се отнася до интеграционистите в България, СДС от самото начало на прехода демонстрира ясен западен профил и за да се разграничи още повече, но и за да се противопостави силно на бившите комунисти, като този профил е белязан от една атлантическа и проамериканска идентичност. В една реч от 17 април 1995 г. тогавашният президент Желю Желев заявява, че демократичните сили в България се обявяват в подкрепа на присъединяването към НАТО, докато БСП прави изключение с двусмислената си позиция. Новоизбраният тогава лидер на СДС и бъдещ министър-председател Иван Костов се обявява за привърженик на безусловното присъединяване към НАТО (Ivanov 1997: 33-34).

Тази изрично проамериканска позиция на СДС има своята история. В самото начало на прехода тази антикомунистическа коалиция получава материална и символическа подкрепа от страна на американското правителство, каквато европейските правителства не са били готови да окажат така открито. Това американско ангажиране има важни последици за първоначалните международни ориентации на СДС⁸. Подкрепата на Съединените щати за първото правителство на СДС (1991–1992) е за-

бележителна. Лоурънс Ийгълбъргър, висш американски служител, заявява през 1992 г., че американската подкрепа за България е несравнима с подкрепата за другите страни от Централна и Източна Европа⁹. Но вече през 1992—1993 г. тази изключително проамериканска визия по отношение западния модел за България започва да се оспорва в СДС. Първият пряко избран президент на републиката и бивш лидер на СДС Желю Желев се опитва да развие една проевропейска политика, която очевидно не се противопоставя на атлантическия приоритет, но се опитва да го допълни, дори и да го подчини на една проевропейска визия за оксидентализацията. Именно в тази перспектива трябва да се впише неговият демарш през 1993 г. за присъединяването на България към Международната организация на франкофонията. България няма същите основания за присъединяване към тази организация като страните, в които общото образование е на френски език и където френският е езикът на администрацията. За България франкофонията е културен и политически избор. Стъпката на Ж. Желев през 1993 г. е силно критикувана от СДС по онова време, защото вече е имало силни разногласия между президента на републиката и неговата партия. СДС вижда в този избор конкуренция, дори противопоставяне на атлантическия приоритет.

Това прикрито противопоставяне между Европа и Америка във визията на СДС по въпроса за оксидентализацията просъществува през цялото време на прехода. Вътрешен и външен натиск подтиква партията да развие един по-ясен европейски профил. На първо място вътрешната еволюция на СДС към една централизирана партия изисква във все по-голяма степен изграждането на по-цялостна политическа идентичност. Първоначалната антикомунистическа коалиция, която включва в една разнородна и разнообразна общност монархисти и републиканци, социалдемократи, консерватори, земеделци и либерали, крайно десни и анархисти, не би могла да просъществува дълго време. Оставката на правителството на Филип Димитров през 1992 г., драматичната загуба на изборите през 1994 г. поставят на дневен ред трансформацията на коалицията в стабилна и централизирана политическа партия. Развитието на СДС от 1990 до 1995 г. е една поредица от разделения и напускания: социалдемократите и земеделците (левицата) напускат през 1991 г., либералите около президента Ж. Желев напускат през 1993 г., демократите-центристи напускат през 1994 г. Политическото ядро на СДС през

1995 г. е с християндемократически профил и в нарастваща степен тази идентичност се налага върху новата организация през 1995—1996 г. Тук международният фактор е решаващ — след известно колебание между няколко възможности СДС избира Европейската народна партия като привилегирован партньор. Този избор ускорява приемането на новия политически профил и СДС заема дясноцентристкото пространство (Карасимеонов 2006: 153-155; Тодоров 1997: 21-23). Това развитие подтиква СДС да демонстрира една по-явна проевропейска позиция, която не се противопоставя на атлантическата, но в нарастваща степен става приоритетна в политическия дискурс на партията.

Различието с БСП остава видимо — СДС не противопоставя Европа на Америка, дори в моменти на конфликти между съюзниците политическите лидери на партията поставят акцента върху незначителността на различията и върху приоритета на консенсуса между двете страни на Атлантика. В тази символическа перспектива се вписва и едно стечение на обстоятелствата в българската дипломация: официалната молба за членство на страната в ЕС е отправена от социалистическото правителство през 1995 г., официалната молба на България за членство в НАТО е отправена от служебното правителство на СДС през 1997 г. (Калинова, Баева 2001)

Начинът, по който политическите сили третират Запада като модел на общество, разкрива съществени различия, въпреки че вече съществува широк консенсус по този въпрос. Европа е консенсусно смятана за модел, но международната ѝ роля, отношенията ѝ с другите полюси на влияние в международната политика, “пътят към Европа” са виждани по различен начин. За БСП Европейският съюз е модел, НАТО е само прагматичен инструмент на сигурността, който може или да бъде подпомогнат, или дори заместен от едно европейско отбранително усилие. За СДС Европейският съюз е също модел, както и НАТО, разглеждана като “цивилизационен избор”, ако се позовем на тезата на Петър Стоянов, избран за президент по инициатива на СДС през 1996 г. Америка е част от модела на България, между двата бряга на Атлантика няма съществени различия.

В тези две визии, които в политическите дискурси изглеждат идентични, но които крият показателни нюанси, се вписват визиите на останалите важни политически актьори в България — най-вече тези на ДПС

и на НДСВ. Лидерът на ДПС Ахмед Доган заявява през 1993 г., че “пътят към Европа минава през Босфора” — идея, която тогава предизвиква реакции на някои националистически партии, но която поставя на преден план съхраняването на културното многообразие в европейския проект (Калинова, Баева 2001: 283). НДСВ като сравнително по-нова партия с либерален профил има като основен елемент на външнополитическата си самоличност приоритета на Запада. В правителството на НДСВ слез 2001 г. министър на външните работи е Соломон Паси, дотогавашен председател на Атлантическия клуб. НДСВ се опитва да прокара във външнополитически план позицията на равновесието, без да изтъква някакъв приоритетен ред, което би довело до риска от противопоставяне на един азимут срещу друг. Съществува вътрешен консенсус по този въпрос. Новите политически партии ГЕРБ и “Атака” също се вписват във външнополитическия кливидж, като ГЕРБ носи с името си “европейското развитие” и също като НДСВ избягва противопоставянето на Европа и Атлантика. Колкото до “Атака”, тази партия открито се противопоставя на международното обвързване на България, оставайки едновременно в лагера на антиинтеграционистите и на крайната десница.

Все пак Европа остава в общественото мнение и особено след присъединяването на България към НАТО през 2004 и към ЕС през 2007 г. основният азимут. Привличането на Европа е силно, защото европейският проект е паннационален, едно смесване на култури и на идентичности, които надхвърлят националните идентичности, като ги приемат същевременно за съществени елементи. Общественото мнение и политическата класа споделят идеята на Антъни Смит, изказана в често цитираното негово произведение за националната идентичност, че Европа е “нов тип на колективна идентичност, която обединява под шапката си различните нации, без да ги отхвърля” (Смит 2000: 235). Европа за елитите и общественото мнение в България е не само модел за модернизация, но и отговор на предизвикателствата на глобализацията, транснационален, а не имперски отговор, ако използваме термините на Улрих Бек в книгата му за глобализацията (Бек 2000: 241). От тази гледна точка Европа изглежда по-привлекателна в България, отколкото Атлантика.

Бележки:

¹Бертран Бади развива идеята за въздействието на чуждите модели върху институционалното структуриране на западните държави (Badie 1992). Темата за внесените модели се вписва също така и в рефлексията върху модерната западна държава и причините, поради които този модел става универсален (Lagoy 1992).

²В молба до руския генерал Кутузов от 1811 г. за създаване на българска автономна област на север от р. Дунав Софроний Врачански и неговият политически кръг пишат: “Църковната организация в градовете, населени от българи, да бъде българска, а свещенослужителите да са от същата нация” (Дойнов, Стоянов 2002: 14).

³Програмата на консерваторите от февруари 1882 г. декларира “вярност към трона на Н.В. Князът и династията” и предписва като цел на партията за запази нравите, да въведе избирателна система на две нива, както и “уважение към мнението на освободителката Русия”. (Николова, Саздов 1992: 46–47).

⁴Уставът на Патриотичното дружество в Пловдив “България за себе си” предписва на новата партия като цел “да убеждава всички, че България със собствени сили ще успее да бъде свободна и да управлява себе си” (Георгиев, Трифонов 1995: 348).

⁵Програмата на БСП от 1891 г. оповестява целта като “социализирана собственост”, “социално равенство”, въвеждане на гражданския брак и на развода по взаимно съгласие, безплатен достъп да правосъдие, безплатни медицински услуги, както и “децентрализация на държавата и превръщането ѝ във федерален съюз на равнопоставени производителни комуни. (Георгиев, Трифонов 1995: 349–350).

⁶Подобни стратегии виждахме в създадения през 1989 г. Общонароден комитет за защита на националните интереси (ОКЗНИ), политически съюзник на БСП през 1990-1995 г., но също така и в дискурса на Жорж Ганчев като кандидат за президент през 1992 и 1997, а в по-ново време тази стратегия се представлява от “Атака”.

⁷Социалистическият министър-председател от 1994 до 1997 г. Жан Виденов заявява в Атлантическия клуб през 1995 г., че България има за стратегическа цел да се интегрира в западните организации за сигурност като НАТО и ЗЕС. (Ivanov 1997: 31-33).

⁸Тук трябва да се напомни, че бившият американски посланик в София Сол Полански взе участие в заключителния митинг на СДС по време на предизборната кампания в навечерието на първите демократични избори през юни 1990 г. (Вж. Е. Калинова, И. Баева. Българските преходи 1939–2001. София, изд. Парадигма, 2001).

⁹Вж. в. “Демокрация”, 4 март 1992. “Нашето желание за членство в НАТО не е преходна мода, а стратегическо желание и наш цивилизационен избор” - Петър Стоянов на срещата на деветимата министри на отбраната от Югоизточна Европа, състояла се на 3 октомври 1999 г. в София. (<http://www.aba.government.bg/bg/Bd/Archive/archive/971015/1.html>)

Литература:

Бек У., 2000 Що е глобализация, София, К&М

Генчев Н., 1978 Българското възраждане. София, изд. на ОФ

Георгиев В., С. Трифонов, 1995 История на българите в документи.

София

Георгиев П., 2000 Българската политическа култура. София, К&М

- Даскалов Р., 2002 Как се мисли българското възраждане. София, ЛИК
- Даскалов Р., 2005. Българското общество 1878—1939. В два тома. София, Гутенберг
- Дойнов Д., Стоянов И., 2002 Възобновяването на българската държавност 1762—1878. Идеи и проекти. София, Университетско издателство на ВСУ “Черноризец Храбър”
- Калинова Е., Баева И., 2001 Българските преходи 1939—2001. София, изд. Парадигма
- Карасимеонов Г., Партийната система в България. 2006 София, Горекс прес
- Милюковъ П., 1905 Българската конституция. Солун
- Николова В., Д. Саздов, 1992 Програми, документи и устави на буржоазните партии в България 1879—1918. София
- Паисий Хилендарски., 1981 История славянобългарска. София
- Ремон Р., 2006. елигия и общество в Европа. София, ЛИК
- Смит А. Националната идентичност. София, Кралица Маб, 2000.
- Тодоров А., 1997 Ролята на политическите партии за присъединяването на България към Европейския съюз. София, ЦИД
- Тюлар Ж., Блюш Ф., Риалс С., 2003 Френската революция. София, Кама
- Христов Х., 1973 Българските общини през Възраждането. София, БАН
- Хьош Е., 1998 История на балканските народи. София, ЛИК
- Badie b., 1992 L'Etat importe. Essai sur l'occidentalisation de l'ordre politique. P. Fayard
- De Waele, J.M. (ed.), 2002 Partis politiques et democratie en Europe centrale er orientale. Presses de l'ULB
- Genova I., 2001 Historising Balkan Modernism: the Bulgarian Condition. In: Avant-garde. Masterpieces of the Costakis Collection. Thessaloniki
- Ivanov A., 1997 ed. Bulgaria and NATO: The Debate at Five to Twelve. Sofia, Center for Strategic and Applied Studies The Atlantic club of Bulgaria
- Lagoy J., 1992 Sociologie politique, P.
- Michel Dreyfus et al. ed., 2000 Le siecle des communismes. Paris, Ed. De l'Atelier

Perrineau P, Nonna M., 1992 Le comportement politique. P. Armand
Colin

Schultze H., 2002 Staat und Nation in der Europäische Geschichte.
Muenchen, 1994. Edition bulgare: LIK

КАЧЕСТВОТО НА ДЕМОКРАЦИЯТА СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

ЯН ЗИЕЛОНКА

Присъединяването към Европейския съюз (ЕС) промени природата на демокрацията в новите страни-членки. Членството в ЕС усложни структурата на демократичното вземане на решения, като го направи по-многопластово и многоцентрово. Членството в ЕС затвърди властта на немажоритарните институции като Европейската комисия (ЕК), Европейския съд и различни регулаторни агенции. Националните парламенти като цяло стават по-слаби демократични играчи, след като дадена страна се присъедини към ЕС — а както показва процесът на присъединяване, дори и преди това. Членството в ЕС също така разшири демократичното публично пространство. Вследствие на това демократичното вземане на решения в ЕС трябва да удовлетвори все по-диверсифициран набор от интереси и културни ориентации. Осигуряването на гражданите на по-голям достъп до Европейския процес на вземане на решения изглежда най-спешно в новите страни-членки от Централна и Източна Европа, чиито граждани се чувстват особено отделени от този процес. Статията се опитва да предложи някои начини това да се постигне.

Циниците често описват най-близката история на Централна и Източна Европа като преминаване от един в друг съюз. Първият, разбира се, е Съветският съюз, а вторият — Европейският съюз (ЕС). Това изглежда доста несправедливо, защото вторият е символ на свобода и демокрация, докато първият беше управление, ако не и потисничество на една партия. Вярно е, процесът на присъединяване към ЕС често беше провеждан по един диктаторски начин: на кандидатите им бяха представяни дълги списъци с условия за приемане и те надали бяха в позиция да договорят тези условия, още по-малко пък — да ги отхвърлят¹. Но едно от условията на ЕС за членство беше установяването на работеща

демокрация. Както срещата на върха в Копенхаген през 1993 постанови, страните-кандидатки трябва да имат „стабилни институции, гарантиращи демокрация, върховенство на закона, човешки права и защита и уважение към малцинствата.“² Също така, присъединяването към Съюза беше средство за създаване на икономически, политически и институционални условия, при които една нова демокрация би могла да се консолидира и устои. Това беше доказано от случая с Гърция, Испания и Португалия, и идеята беше същата успешна история да се повтори в Централна и Източна Европа³.

Всичко това е вярно, признават критиците, но те посочват нарастващото количество изследвания, които описват демократичния дефицит на Съюза. Някои отиват дотам да твърдят, че ЕС сам не удовлетворява стандартите за демокрация, които изискваше от кандидатите да покрият⁴. Тази статия разглежда тази загадка. Присъединяването към ЕС утвърждава или пък заплашва демокрацията в новите страни-членки от Централна и Източна Европа? Трябва ли новите членки да прегърнат, или напротив — да се противопоставят, на новото европейско „демократично“ управляване?

Ще разгледам три ключови последици на присъединяването към Съюза. Първо и най-очевидно, членството в ЕС ще усложни структурата на демократичното вземане на решения, като го направи по-многопластово и многоцентрово. (Трябва да добавя, че компетенциите на различните нива и центрове в момента не са достатъчно добре дефинирани и се припокриват, да не кажа, че направо са размити.) Второ, членството в ЕС ще затвърди властта на немажоритарни институции, като ЕК, Европейския съд и различни регулаторни агенции. Националните парламенти като цяло имат тенденцията да са по-слаби демократични играчи, след като една страна се присъедини към ЕС (или дори още преди това, както процесът на присъединяване към ЕС показва). Трето, членството в ЕС ще разшири демократичното публично пространство. В резултат на това демократичният процес на вземане на решения в ЕС ще трябва да удовлетвори по-диверсифициран набор от интереси и културни ориентации.

Твърдя, че традиционната парламентарна форма на демокрация най-вероятно ще пострада в резултат на присъединяването към ЕС. Въпреки това надеждата е, че Съюзът ще успее да намери нови начини да

осигури прозрачността, отговорността и отчетността на институциите си. Осигуряването на по-голям достъп на гражданите до европейския процес на вземане на решения изглежда най-спешен и важен въпрос и аз ще се опитам да предложа някои пътища това да се постигне. Друга обща надежда е тази несъвършена демократична единица да успее да осигури по-голяма ефективност на системата и по този начин да компенсира неспособността си да затвърди истинското участие на гражданите. Също така твърдя, че новите страни-членки от Централна и Източна Европа няма да припознаят слабостта на демократичното управление в Съюза като особено тревожещо. Всички те ценят новопридобития си суверенитет и затова предпочитат едно полиархично по вид европейско управление пред йерархичното. Те също така ценят националната си културна идентичност и не искат да видят как Съюзът създава един нов „европейски“ човек: един вид *homo europaeus* като противопоставен на *homo sovieticus*.

Тези източноевропейски нагласи имат своите достойнства, но принципите на суверенитет и културната различност не трябва да се интерпретират като карт бланш за правителствата в новите страни-членки да правят каквото си искат. Съюзът трябва да продължи да следи отблизо демократичните устои на всички свои членки (стари и нови) и трябва да разубеждава управляващите да се поддават на каквито и да е било авторитарни изкушения.

Сложна структура на управление

Демокрацията в една национална държава има ясен управленски център и ясно разпределение на компетентностите⁵. Системата е относително йерархична, въпреки че някои страни позволяват значително делегиране на власт към местни единици. Също така функционалните граници обикновено се припокриват с териториалните⁶. Правителството контролира своята правна, икономическа и административна власт върху цялата държавна територия. Структурата на европейското управление обаче е доста по-сложна, с множество последици за демокрацията. ЕС управлението действа на множество нива: европейско, национално и регионално⁷. Трябва да се добави, че в Централна и Източна Европа точно процесът на евроинтеграцията е този, който доведе до създаване-

то на независими региони, като Европейската комисия настояваше, че трябва да бъдат създадени регионални институции, които да управляват структурните фондове.

Също така авторитетът в ЕС е поделен и разпръснат между много управленски центрове. Тъй като тези центрове са разпръснати на доста различни места, географският им досег е различен и те действат в различни функционални области⁸. Например Европейската централна банка не е в Брюксел, а във Франкфурт, и формалната ѝ власт касае само страните в еврозоната. Системата не само е многопластова, многоцентрова и хетерогенна, но ѝ липсва и ясно разпределение на компетентностите и очевидна йерархия. Компетентностите на различните управленски агенции се припокриват и са размити. Юрисдикцията е разпръсната на различни нива и вземането на решения се случва на множествени арени⁹.

Има различни начини да се гледа на тези развития. Експерти по публична администрация често твърдят, че гъвкавите управленски уредби и припокриващите се, полицентрични юрисдикции на европейското управление подпомагат ефикасността и преразпределението¹⁰. Те позволяват на вземащите решения да настроят управлението така, че да отразява хетерогенността на широкото европейско пространство. Те осигуряват по-пълна информация за предпочитанията на членовете и са по-адаптивни в отговор на променящи се предпочитания. Те също така са по-отворени към експериментиране и иновация и подпомагат по-надеждните обвързвания.

Но експертите по демокрация не са много щастливи от тези гъвкави и високо сложни управленски уредби. Може ли демокрацията да функционира както трябва в сложна, макар и не непроницаема система от многопластови уредби, които работят на различни скорости и са ръководени от променящи се групи от неидентифицирани и политически неотговорни хора¹¹? Ясно е, че сложната многопластова природа на европейското управление е по-малко прозрачна и по-малко политически отговорна, отколкото по-простите структури, познати в националните държави¹². На европейското управление му липсват дори и най-елементарните механизми, пречещи на злоупотребата с власт и осигуряващи демократичен контрол. Например, както отбелязва Ив Мени, „принципът за разделение на властите никога не е бил реализиран в ЕС по същия

начин, както в националните демократични системи. В действителност властите на ЕС често са били разпределяни по ad hoc начин, характеризиращ се с припокривания и смесване вместо с разделение. Сферите на законодателните и изпълнителните органи са били размити и объркани¹³.

Европейското многопластово управление е очевидно проблематично от демократична гледна точка. Но федералните решения, предложени за да се отговори на този дефицит, изглеждат дори по-проблематични откъм ефективност и демократичност. Централизираното федерално управление, ръководено от Брюксел, вероятно би било по-малко чувствително към местните претенции и не би съумяло да приобщи различieto. Разнообразната геометрия и съревноваващите се юрисдикции позволяват на индивидуалните страни-членки да изберат политики, които са най-пригодни за нуждите и характеристиките им. Многопластово управление значи, че не всички решения се вземат в един все по-силен европейски център, който по презумпция е по-отдалечен от местните проблеми, отколкото са националните или местните правителства. Гъвкавостта и субсидиарността може наистина да имат негативен ефект върху прозрачността, но те оставят място за творчески решения, оркестрирани от нивата на политическо действие, идващо от долу (grassroots). Според Евробарометър 2006 в повечето от новите страни-членки огромното мнозинство от гражданите вярват, че гласът им не се чува в Европейския съюз. В Латвия едва 18% от анкетираните вярват, че гласът им има значение, в Чешката република те са 20%, а в Естония и Словакия — 21% (при средно за ЕС 36%).¹⁴

Всичките аргументи по-горе помагат да се обясни защо новите страни-членки от Централна и Източна Европа ожесточено се противопоставят на каквото и да е решително прехвърляне на правомощия към европейския център. Това беше особено очевидно в процеса на писане на Европейската конституция. Новите страни-членки се противопоставиха на опитите Европейската комисия да се превърне в един по-ефективен център на управление, като настояваха всяка страна-членка да има свой собствен комисар с право на глас. Те също настояваха, че системата на ротация на президентството на ЕС трябва да остане в една или друга форма. Тази система предполага, че главният център на управление в ЕС се мести редовно от една в друга европейска столица, като по този

начин пречи на възникването на един-единствен европейски център в Брюксел.

Новите страни-членки очевидно помнят лошия си опит с централизираната управленска структура на комунистическите режими. Но главната им тревога е свързана с европейската политика днес. Те се страхуват, че един всемогъщ център в Брюксел би имал хомогенизиращи тенденции и би пренебрегнал и дори отрекъл различни местни загрижености и приоритети. Въпреки интензивния процес на регулаторно сближаване, което се случува в дългия предприєдинителен процес, новите страни-членки все още имат по-различни структурни характеристики от старите. Това значи, че общите решения за всички, наложени от един строг европейски център, вероятно биха навредили на интересите им. Новите страни са все още значително по-бедни от старите и способността им да затворят пропастта в благоденствието изисква диференцирани режими — данъчни, на пазара на труда и на околната среда¹⁵. Техните правни и административни институции са все още относително нестабилни и доста крехки. Например в нито една от западноевропейските държави “декомунизацията” не е такъв централен въпрос, какъвто е за източноевропейските, и това изисква различен набор от европейски правила за държавните служители и за съдебната власт. За разлика от Западна Европа, Източна Европа все още има относително по-малко имигранти от страни от Третия свят, но тя се бори да намери решения на проблемите със собствените си различни и често значителни по големина национални малцинства, каквито са руснаците в Латвия и Естония или унгарците в Румъния и Словакия. Това значи, че шенгенското *acquis*, трудно би могло да се приложи еднакво от новите и от старите страни-членки. Тези и други подобни примери на устойчиво различие обясняват защо новите страни-членки от Централна и Източна Европа се противопоставят на силно централизирано европейско управление и предпочитат една по-гъвкава, многоцентрова и многопластова структура. Както каза латвийският президент Вайра Вике-Фрайберга, “Латвия вижда ЕС като съюз на суверенни държави... Не виждаме нужда в момента да се създава една обединена федерална европейска държава...Огромното разнообразие на Европа е една от най-големите ѝ сили. Докато това разнообразие може да представлява предизвикателство към изграждането на консенсус, тя е източник, който трябва да се подхранва и цени. Всяка

страна-членка на Европейския съюз, каквато и да е големината ѝ, има потенциала да направи смислен принос към организацията като цяло¹⁶. И словенският външен министър Димитрий Рупел добави: „Основата за управление на различията е принципът на субсидиарността. Субсидиарността може да бъде едно ефикасно средство да се избягват ненужни спорове.”¹⁷

С една дума, опростяването и централизирането на европейската система на управление би оставило по-малко пространство за местни инициативи и загриженост. Има нужда да се адресират проблеми, възникващи от сложността и гъвкавостта на настоящата система, особено по отношение на прозрачността и отчетността, но да се повтаря една подобна на държавата структура в един разширен и твърде диверсифициран ЕС вероятно няма да подобри качеството на демокрацията.

Особено парламентарно представителство

Ключов стълб на демокрацията такава, каквато я познаваме, е системата на парламентарно представителство. Хората избират свои представители в парламента, обикновено посредством политически партии, които са организирани преди всичко около целта да печелят избори. Парламентът приема закони и обикновено също така решава относно състава на изпълнителната власт. Но едно парламентарно мнозинство не е напълно свободно да се налага по всички въпроси. То трябва да се подчинява на конституцията и да зачита конституционно защитените права, както и независимостта на съдебната власт и някои други институции като централните банки. Дори и така електоратът си остава крайната точка на отнасяне в националните държави и парламентът е централната им институция. Ако искате да знаете кой притежава най-много власт в една държава, трябва да погледнете как е съставено парламентарното мнозинство там¹⁸.

В ЕС ситуацията е съвсем различна. Тук позицията на парламента е много по-слаба. Проблемът не е толкова в каталога формални правомощия, с които е натоварен Европейският парламент, а по-скоро в особената природа на европейската парламентарна игра¹⁹. Европейският парламент няма управляващо мнозинство от вида, който познаваме в националните системи; няма нито управляващ кабинет, нито управлен-

ска програма, която да подкрепя или на която да се противопоставя. Още повече, че Парламентът (ЕП), Комисията и Съветът са били създадени повече или по-малко независимо едни от други; затова и елементът на „проникване”, който обикновено се наблюдава между кабинетите и техните парламентарни мнозинства, не съществува. Разделителните линии в ЕП се очертават повече следвайки национални „граници”, отколкото партийни афилиации или идеологии²⁰. Въпреки че членовете на Европарламента сега се избират директно за петгодишен мандат, тези избори имат тенденцията да служат като съревнования по популярност за управляващите национални правителства²¹.

Въпреки че формалните правомощия на Европейския парламент постепенно се засилиха, той не е главният, още по-малко пък единственият законодател, и думата му при избора на европейската изпълнителна и съдебна власт е много ограничена. В ЕС властта е в много по-голяма степен в ръцете на немажоритарни институции — като Комисията, Европейския съд, Европейската централна банка и Европейския съвет — отколкото това е така в страните-членки²². Съставът на Съвета е само индиректно свързан с електоралните резултати в индивидуалните страни и сложният (и все още развиващ си) механизъм за премерване на главовете в Съвета оставя малко място за мажоритарна политика. (Трябва да се добави, че националните изпълнителни власти често могат да заобиколят съответните си парламенти при вземането на решения в Европейския съвет.) В същото време все повече правомощия се прехвърлят към все по-растящия списък на европейски регулаторни агенции²³.

Разбира се, ефективното управление изисква специални знания и умения, както и дългосрочна обвързаност, които често не достигат сред членовете на Парламента. Проблемът е, че немажоритарните институции често по-лесно откликват на желанията на защитаващи тесни частни интереси лобита, отколкото на по-широкия електорат. Още повече, че не е лесно тези различни регулаторни агенции да се направят прозрачни и демократично отговорни.

Въпросът е „Може ли Съюзът да развие една здрава система на парламентарна демокрация?” Това може да се направи или като Европарламентът се превърне в истински център на европейската власт, или като се предадат повече правомощия по отношения на европейските дела върху националните парламенти. Обществеността в новите стра-

ни-членки от Източна Европа изглежда ако не негативно настроена, то поне не особено ентузиазизирана по отношение на първото решение. Само едно съвсем малко малцинство от електората в тези страни си направи труда да гласува на последните избори за Европарламент²⁴. (Като само няколко месеца по-рано електоратът в тези страни бързаше към урните да подкрепи членството на страната си в Съюза²⁵.) Правителствата на новите страни-членки са също по-склонни да усилят ролята на националните парламенти, вместо на Европарламента, в процеса на вземане на решения на ЕС²⁶. Но и това не изглежда приемливо решение. Като начало парламентите в новите страни-членки са много слаби и това е отчасти предизвикано от процеса на присъединяване към Съюза. През последните няколко години преди присъединяването към ЕС парламентите на Източна Европа трябваше набързо да приемат огромно число европейски закони с много малко обсъждане и възможност за промени, които да отчетат местните притеснения и особености. Възможност за маневри практически не съществуваше, защото страните-кандидатки за членство от Източна Европа нямаха право на каквито и да е изключения от *Acquis communautaire* на ЕС. (Добре е да се помни, че *acquis* то е съставено от около двадесет хиляди закона, решения и регулации, простиращи се на почти осемдесет хиляди страници.) Стивън Холмс отбеляза, че „престижът на местната законодателна функция се е сринал заради задължителното налагане на *acquis communautaire*, кодекс от закони *ostroue* (прехвърлен) отвън, без да има сериозен принос от страна на вътрешните играчи.”²⁷ Това е потвърдено и от социологическите проучвания. Общественото доверие в полския парламент (Сейма) например намалява от приблизително от 44% през 1998 до 20% през 2002 (това са четири години от ключова значимост за приемането на еврозаконодателството²⁸).

И така, малко вероятно е да възникне една пълнокръвна система на паневропейско парламентарно представителство. Трябва ли да съжаляваме? Отговорът отново е отрицателен. Както Рено Дехус правилно твърди, „Парламентарната система с мажоритарните си аспекти е зле адаптирана към нуждите на хибридна структура като ЕС, характеризирана с огромно разнообразие и силни национални чувства.”²⁹ И във всеки случай, можем ли да говорим за европейска система на представителство без един действително европейски *demos*? ЕС в момента има

двадесет и пет отделни *demos* и заедно те не формират едно единно европейско публично пространство. Това ни води към следващата демократична дилема за разширения ЕС: въпросът за европейската идентичност.

Слаба и диверсифицирана културна идентичност

Демокрацията не се отнася само до институциите, тя се отнася и до културата, разбирана в едни по-общи политически, правни и икономически термини³⁰. Демократичните институции могат да просъществуват само ако се радват на политическа култура, която е в съзвучие и подкрепя демократичните им структури. Ключовите термини, използвани обикновено в подобен контекст, са *demos*, *ethos* и идентичност. Националните държави обикновено притежават всичко това, макар и в различни степени. *Demos*-ът се формира от нацията, която представлява стриктно ограничена, ако не и хомогенна културна общност, споделяща обща история, навици и език³¹. Политическият дискурс се случва в ясно определено публично пространство, в рамките на което е относително лесно да се общува и да се идентифицират общи публични блага (или поне главните конкуриращи се алтернативи). Партиите и гражданските организации са жизнени. Системата на медиите е разнообразна и софистицирана.

Но Европейският съюз притежава малко от тези атрибути, ако изобщо ги притежава, и можем само да се чудим как демокрацията може да функционира в такава ситуация. Няма един-единствен и лесен за идентифициране европейски *demos*, за който и от името на който да се правят общите европейски политики. В най-добрия случай можем да говорим за все по-нарастваща множественост от европейски *demos*³². Политическите дискурси в голяма степен са ограничени до националните публични пространства и има малко индикации, че с процеса на евроинтеграция възниква и едно наистина европейско публично пространство³³. Политическите партии отново са активни преди всичко вътре в държавните граници, и техните обединения на европейско ниво са все още много изкуствени конструкции. Някои граждански организации са успели да прескочат националните граници, но те обикновено припознават себе си като глобални, а не просто като европейски движения³⁴. Няма нито един

европейски вестник или паневропейска телевизия, ако не се броят Евро-нюз или глобалните вестници с европейски интерес като Файненшъл таймс.

Последователните вълни на разширяване на ЕС очевидно са задълбочили културното и политическото разнообразие в Съюза³⁵. 2004 година отбеляза най-голямото едновременно разширяване, присъединило десет нови членки със специфични културни характеристики. Внимателни изследвания като Световното изследване на ценностите не разкриват дълбока културна пропаст между старите членки от Западна Европа и новите от Източна Европа³⁶. Но те сочат, че културната карта на Европа сега е много по-разнообразна и сложна, отколкото е била преди тази последна вълна на разширяване.

Разбира се, *demos*, *ethos* и идентичност не са първични и стабилни категории. Те се развиват с времето посредством опит и дискурси в едно публично пространство³⁷. Ролята на различните политически играчи не може да бъде подценена. В действителност Европейският съюз подпомага различни европейски символи, като европейското знаме, целящи да засилят европейската идентичност. Европейското гражданство също е част от това усилие, както са и различните културни и образователни програми за обмен. По подобен начин трябва да се признае и ролята на структурните фондове или на еврото за засилване на европейската идентичност. Въпросът обаче е дали всичко това е достатъчно да създаде културна основа за една добре функционираща демокрация на европейско ниво. Въпросът е и дали опитите да се формира една европейска идентичност на политическа или културна основа са основателни. Настоящият чешки президент Вацлав Клаус изрази тревогата на милиони свои източноевропейски съграждани, като попита: Ще позволим ли нашата идентичност „да се претопи в Европа като бучка захар в чаша кафе?“³⁸ В действителност по време на процеса на присъединяване кандидатите от Източна Европа се бориха силно да запазят собствената си културна идентичност. Всички източноевропейски правителства например, настояваха техните езици да станат един от официалните езици в ЕС, подривайки по този начин опитите на онези, които предпочитаха по-малко отколкото повече езици като средство за паневропейска комуникация.

Вероятно ли е това да се промени през следващите няколко го-

дини? Ще приветстват ли новите източноевропейски членки на ЕС развитието на едно отделно европейско публично пространство и културна идентичност? Засега няма свидетелства за такава промяна. Погледнете социологическите проучвания напоследък. Според Евробарометър 2004 мнозинството от анкетираните в новите страни-членки се самоопределят „само според националната си идентичност”, вместо като „поне отчасти европейци”.³⁹ (В старите страни-членки резултатът е обратен.) Още по-страхосащ е фактът, че „европейството” в новите страни-членки драматично намалява след присъединяването им към Съюза. Между есента на 2003 и пролетта на 2004 броят на тези, които се самоопределят само „според националност”, е нараснал с 12%, докато броят на тези, които се виждат като „поне отчасти европейци”, е намалял със 7%. (А не трябва да се забравя, че според същото проучване нивото на запознатост с ЕС е по-високо сред новите, отколкото сред старите членки.)

Още повече, че в новите страни-членки има твърде малко паневропейски играчи, способни да подпомогнат по-голяма културна хомогенност в един разширен ЕС. Гражданските организации, особено интересуващите се от европейски въпроси, са определено недостатъчно развити в по-голямата част от новите членки⁴⁰. Партиите са по-развити и някои се присъединиха към съществуващите федерации от партии в Европарламента. Но е далеч не е сигурно, че те ще действат като агенти за културната хомогенизация на Съюза. При изборите през 2004 за Европарламент имаше увеличение на броя на евроскептичните членове на ЕП, като много от тях дойдоха от новите страни-членки от Източна Европа⁴¹. Нито пък има някакво свидетелство, че разширението ще стимулира развитието на паневропейски медии. Въпреки че много вестници в новите членки сега са в ръцете на международни медийни конгломерати, националната телевизия все още в голяма степен е под контрола на националните правителства и действа по-скоро като двигател на културна диверсификация, отколкото на уеднаквяване⁴².

Ситуацията изглежда доста безизходна. Без уеднаквяване на демократичните култури би било трудно да се артикулират и агрегират обществените предпочитания, още по-малко пък да се установи истинска европейска цел или интерес. Но такова уеднаквяване на културите е особено трудно да се постигне и е възприемано като нежелателно, особено в новите членки от Централна и Източна Европа. Ситуацията из-

глежда значително по-малко безнадеждна, ако изоставим аналогията с националната държава, когато говорим за Европейския съюз. Вместо да се опитваме да изградим Европейска нация с главна буква, можем да се опитаем да подсилим едно чувство на конституционен патриотизъм по целия континент, отразяващо общите права и задължения на всички европейски граждани⁴³. Има много мъдрост в лозунга на Европейската комисия за подкрепа на „единство в разнообразието.“ И наистина, идентичност, която не признава плурализма, индивидуализма и мултикултурализма, едва ли е подходяща за една демократична система.

Заклучения и препоръки

Общото заключение от този анализ е, че присъединяването към Съюза има някои очевидни негативни последици за демокрацията в новите страни-членки. Вярно е, че присъединяването е създадо среда, по-подходяща за демокрацията в икономически и политически смисъл. Членството подпомогна икономическия успех на Централна и Източна Европа и укроти популистките изкушения на местните популисти. Като оставим това настрана, все повече и повече решения сега се вземат по начин, който едва ли би могъл да се определи като истински демократичен, особено по отношение на представителство, участие и демократична отговорност.

Три по-специфични заключения също са очевидни. Първо, присъединяването към Съюза е направило демократичното управление по-сложно и усложнено. Повечето пластове и центрове на управление правят по-трудно да се осигури прозрачността на вземането на решения и демократичната отговорност на натоварените с вземане на решения. Сложната европейска система на управление може и да е по-ефективна в справянето с предизвикателствата на модернизацията и глобализацията, но много граждани на Централна и Източна Европа отново имат впечатлението, че решенията относно живота им се вземат извън техните граници и то от до голяма степен неидентифицирани играчи и органи.

Второ, парламентите в Централна и Източна Европа са най-големите институционални губещи в процеса на евроинтеграцията. Вярно е, че позицията им никога не е била особено силна и преди влизането в Съюза, отчасти поради техни собствени организационни недостатъци,

отчасти и поради слабите партии в региона. Въпреки това присъединяването към Съюза е отслабило допълнително позицията им, защото европейската система на управление привилегирова немажоритарни институции и технически експерти.

Трето, гражданите на Централна и Източна Европа може да се чувстват по-изолирани и безпомощни след прехвърлянето на правомощия от национално на европейско ниво. Това не е само защото европейското управление съвсем естествено е по-дистанцирано от индивидуалните грижи, отколкото е едно национално правителство, но също и защото отсъствието на европейски *demos* пречи на паневропейската комуникация и солидарност. В мисловните карти на западноевропейците източноевропейците са все още в европейската периферия без право на равен глас в политиките на Съюза.

Няма лесни решения за разрешаването на споменатите проблеми. Тази статия показва, че е практически невъзможно, а може би и нежелателно, да се опитваме да създадем подобна на държава парламентарна демокрация на съюзно ниво. Действително, на тази идея особено се противопоставят новите държави-членки от Централна и Източна Европа. Също е важно да се схване, че новите членки имат малко по-различна чувствителност и изисквания от старите членки. С други думи, универсални решения в стил „един номер става на всички“ за решаване на проблемите с демократичния дефицит на разширения съюз няма да сработят. Но ситуацията не изглежда толкова безпросветна, ако приложим няколко смислени мерки за засилване гражданското участие в европейското вземане на решения.

Опростяването на европейската система на управление чрез повече централизация и йерархичност не е желателно в светлината на анализа по-горе. Но европейската прозрачност и отчетност може и да се подсилят чрез по-ясното очертаване на ролята и функциите на различните европейски центрове на управление и чрез принуждаването на европейските отговорни за решенията лица да обясняват и защитават публично решенията си⁴⁴. В същото време е важно да се задържат някои области на обществения живот на национално и местно ниво (и извън европейските компетенции⁴⁵). Гражданите в новите страни-членки, в частност, биха се чувствали по-малко безсилни, ако можеха да упражняват значителен контрол над решенията от по-ниско ниво по важни за всекидневния им

живот въпроси: образование, обществено здравеопазване и социална защита.

Засилването правомощията на националните парламенти в европейското вземане на решения би могло да помогне на парламентите в новите страни-членки да си върнат някои загубени територии. Но една такава стъпка би могла да стимулира национален егоизъм в европейската политика и като резултат да парализира европейския процес на вземане на решения. Затова е по-добре да се мисли за осигуряване на по-добър достъп до вземане на решения не само на националните парламенти, но и на различни професионални асоциации и неправителствени организации, с интереси и ангажименти, които не са ограничени само в националните граници. Такива транснационални социални актьори обикновено са по-слаби в новите членки, затова Съюзът трябва да им помогне да догонят своите западни партньори⁴⁶.

Важно е също да се подсили европейската комуникация и солидарност. Тази статия показва, че всякакви опити да се налага определен тип европейско гражданство са погрешни и напразни. Но Съюзът може да даде повече възможности на европейските граждани да научат за различните си култури и истории. Съюзът трябва да създаде повече институционални канали за обмяна на идеи сред различни професионални, религиозни и етнически групи. Няма нужда да се опитваме да създаваме общ европейски интерес, но има нужда да се опитаме да създадем повече разбиране между различните обществени играчи в целия континент. Без това да бъде направено, гражданите в новите членки винаги ще чувстват, че интересите им не са разбрани и не са взети насериозно в Европейското вземане на решения.

Накрая, съюзът трябва да действа като страж, защитаващ демократичните права и процедури. Това в голяма степен може да се направи чрез комбинация на тиха дипломация и публично „осъждане“. Добър пример за последното е резолюцията на Европарламента от 2006, която осъди „общото настъпление на расистка, ксенофобска, антисемитска и хомофобска нетърпимост в Полша⁴⁷“. Откакто влезе в сила Договорът от Амстердам, Съюзът е имал правото да се намесва не само ако една страна-членка нарушава огромна част от икономическото или административното *acquis*, но и ако не се съобразява с принципите на демокрацията, човешките права и върховенството на закона, провъзгласени

в член 6(1) на ЕС. Съюзът трябва да се научи да прилага този член на практика по по-ефективен начин, отколкото това се е правело досега⁴⁸. Гражданите в новите (и старите) страни-членки също могат да защитят правата си, като се обърнат към Европейския съд за правата на човека, и като подадат жалби пред Европейския омбудсман⁴⁹.

Всички тези мерки няма да направят така, че демокрацията в Съюза да напомня на демокрацията в националните държави. Но те ще засилят качеството на демокрацията в самия съюз. Трябва да започнем да мислим за европейската демокрация по един нов начин и това особено се отнася за новите страни-членки от Централна и Източна Европа. Те току-що успешно са изградили работеща демокрация върху пепелищата на авторитарния комунизъм и не искат това да бъде загубено след присъединяването им към един „друг“ съюз.

Бележки:

* Превод на Ружа Смилова от сп. *East European Politics and Societies*, Vol. 21, No.1, pages 162–180.

¹Виж напр. Karen E. Smith, “The Evolution and Application of EU Membership Conditionality,” в Marise Cremona, съст., *The Enlargement of the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 114-15; или Milada A. Vachudova., *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

²Виж Съвет на Европейския съюз, *Заключения от президенството: Среща на върха на ЕС в Копенхаген* (Брюксел: Съвет на министрите на ЕС, 1993).

³Виж Loukas Tsoukalis, *The European Community and Its Mediterranean Enlargement* (London: Allen & Unwin, 1981).

⁴Този аргумент често се изтъква от полски експерти, но според Евробарометър 2005 много по-голям процент от поляците са по-удовлетворени от начина, по който демокрацията работи в ЕС (62%), отколкото от това как тя работи в Полша (39%). Виж *Eurobarometer 2005* (Brussels: European Commission, June 2006). Като цяло повече граждани в новите страни-членки, отколкото в старите ЕС 15, са доволни от начина, по който работи демокрацията в ЕС (съответно 59% срещу 41%).

⁵Виж напр. Lester M. Salomon, съст., *The Tools of Government* (Oxford: Oxford University Press, 2002); или Christopher Hood, *The Art of the State* (Oxford, UK: Clarendon, 1998). Виж още Max Weber, “Politik als Beruf,” в *Gesammelte politische Schriften* (Tuebingen, Germany: J.C. Mohr, 1971); и Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994).

⁶Виж Peter Flora et al., съст., *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan* (Oxford: Oxford University Press, 1999); или Stefano Bartolini, *Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

⁷Beate Kohler-Koch and R. Eising, съст., *The Transformation of Governance in the European Union* (London: Routledge, 1999); или Jeremy Richardson, съст., *European Union Power and Policy-Making* (London: Routledge, 2001).

⁸Виж R. Daniel Kelemen, "The Politics of 'Eurocratic' Structure and the New European Agencies," *West European Politics* 25 (2002): 93-118.

⁹Както Майкъл Кийтинг го представи, "Това е един сложен политически ред, сравним, макар и не идентичен, с преддържавния европейски ред от припокриващи се и недопокриващи се суверенитети, различни типове авторитет в държавата, икономиката и гражданското общество и съревноващи се форми на легитимност." Виж Michael Keating, "Europe's Changing Political Landscape: Territorial Restructuring and New Forms of Government," в Paul Beaumont, Carole Lyons, and Neil Walker, съст., *Convergence and Divergence in European Law* (Oxford: Hart, 2002), Виж още Helen Wallace, William Wallace, and Mark Pollack, съст., *Policy-Making in the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

¹⁰Виж напр., Liesbet Hooghe and Gary Marks, "Unravelling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance," *American Political Science Review* 97 (2003): 234.

¹¹Например Адриен Хертиг посочва, че 4500 лобита и 650 консултантски фирми и юридически кантори, специализиращи в ЕС дела, имат диспропорционален достъп до и влияние над решенията в ЕС. Виж Adrienne Heritier, "Composite Democracy in Europe: The Role of Transparency and Access to Information," *Journal of European Public Policy* 9 (2003): 816.

¹²Виж, напр., Frank Decker, "Governance beyond the Nation-State: Reflections on the Democratic Deficit of the European Union," *Journal of European Public Policy*, 8 (2002): 256-72; или Yannis Papadopoulos, "Cooperative Forms of Governance: Problems of Democratic Accountability in Complex Environments," *European Journal of Public Research* 42 (2003): 493.

¹³Yves Meny, "Making Sense of the EU: The Achievements of the Convention," *Journal of Democracy* 14 (2003): 68-69.

¹⁴Виж Eurobarometer (Brussels: European Commission, June 2006), 30.

¹⁵Новите членки се опитаха да спрат опитите на ЕС да ограничи данъчната конкуренция, защото те трябва да продължат да предлагат по-добри условия на инвеститорите, ако искат да достигнат по-развитите членки. Новите членки също така се тревожат, че критериите за уеднаквяване, изисквани от договора в Маастрихт, ще попречат на какъвто и да било побърз растеж и поради това ще възпрепятстват опитите им да достигнат старите членки. Това е така, понеже бърз растеж в техния случай значи много по-високи нива на инфлация и дефицит, отколкото са позволени от договора в Маастрихт. Например новите членки в критична степен зависят от инвестиции в инфраструктурата, за да осъществят необходимите структурни реформи и да изпълнят целите на реално (а не само на хартия) уеднаквяване. Хармонизацията на правилата за търговия за всички членки на ЕС значеше, че някои нови членки, като Естония, например, трябваше да повишат външните си мита и немитническите бариери (напр. субсидии, квоти и антидъмпингови налози) по отношение на нискоданъчни територии извън ЕС. Виж напр. Helmut Wagner, "Pitfalls in EMU Enlargement," на <http://www.aicgs.org/c/wagner.shtml>; или Likka Korhonen, "Some Implications of EU Membership on Baltic Monetary and Exchange Rate Policies," във Vello Pettai и Jan Zielonka, съст., *The Road to the European Union: Estonia, Latvia and Lithuania* (Manchester, UK: Manchester University Press, 2003), 255-81. Виж също Magnus Feldmann и Razeen Sally, "From the Soviet Union to the European Union: Estonian Trade Policy, 1991-2000," *World Economy* 25 (2002): 79-106.

¹⁶"Европейската интеграция: нови възможности и предизвикателства," обръщение на Вайра Вике-Фрайберга, президент на Латвия, пред Института по европейски дела в Дъблин, 4 юни 2002, http://europa.eu.int/futurum/documents/speech/sp040602_en.htm.

¹⁷Dimitrij Rupel, "The Future of Europe-Debate," Ljubljana, Slovenia, 3 July 2001, <http://>

europa.eu.int/futurum/documents/other/oth030701_en.pdf.

¹⁸За един по-задълбочен анализ на обсега на парламентарните правомощия, виж напр., Gerhard Loewenberg and Samuel C. Patterson, *Comparing Legislatures* (Lanham, MD: University of America Press, 1979), 43-67.

¹⁹Европейският парламент (ЕП), за пръв път директно избран през 1979, значително е увеличил правомощията си през последните две десетилетия. Единният европейски акт въведе процедурата за сътрудничество, първата стъпка към превръщането на ЕП в съзаконодател съвместно с Европейския съвет. След това договорът от Маастрихт въведе процедурата на съвместно вземане на решения (която беше видоизменена от договора в Амстердам), която превръща ЕП в един де факто съзаконодател в онези сфери на публични политики, за които се отнася. Това значи, че нито Европейският съвет, нито Европейският парламент могат да приемат законодателство без подкрепата на другата институция. Виж Andreas Maurer, "The Legislative Powers and Impact of the European Parliament," *Journal of Common Market Studies* 41 (2003): 227-47. Що се отнася до други традиционни законодателни задачи, най-вече такива като избора на изпълнителна и съдебна власт, ЕП има далеч по-малко правомощия. Въпреки че бъдещите еврокомисари трябва да преминат изслушвания в ЕП, Парламентът може да отхвърли номинацията на Комисията като цяло, а не на индивидуални комисари. Това значително отслабва влиянието на ЕП. (Въпреки че през октомври 2004 бъдещият президент на ЕК беше принуден да преразгледа предложения списък на своите комисари под натиска на ЕП). Съдиите в Европейския съд и Първоинстанционния съд са назначени от страните-членки, без да е необходимо каквото и да одобрение на ЕП.

²⁰Виж Luciano Bardi, "Transnational Party Federations, European Parliamentary Party Groups and the Building of Europarties," в Richard Katz and Peter Mair, съст., *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies* (London: Sage, 1995).

²¹Виж Amie Kreppel, *The European Parliament and Supranational Party System: A Study in Institutional Development* (New York: Cambridge University Press, 2002).

²²Виж, напр. Alec Sweet Stone, *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

²³Виж Giandomenico Majone, "Delegation of Regulatory Powers in a Mixed Polity," *European Law Journal* 8 (2002): 319-39.

²⁴Общата избирателна активност на изборите за Европарламент през 2004 беше 45.7%. Индивидуалните числа на избирателната активност за всички страни-членки, нови и стари съответно, започвайки с най-ниската, бяха както следва, в проценти: Словакия 16.96, Полша 20.87, Естония 26.83, Чешка република 28.32, Унгария 28.5, Латвия 41.34, Литва 48.43, Кипър 71.19, Малта 82.37, Швеция 37.8, Португалия 38.6, Великобритания 38.83, Холандия 39.3, Финландия 39.4, Австрия 42.43, Франция 42.76, Германия 43, Испания 45.1, Дания 47.9, Ирландия 58.8, Гърция 63.4, Италия 73.1, Люксембург 89, Белгия 90.81 (задължително гласуване); данните са достъпни на http://www.elections2004.eu.int/ep-election/sites/en/results1306/turnout_ep/index.html.

²⁵Интересно е, че страната с най-ниска избирателна активност при Евроизборите — Словакия, имаше най-високата избирателна активност от всички референдуми за членство, а страната с най-висока активност за Евроизборите — Малта, имаше най-малка активност в референдума си за членство. Избирателната активност в референдумите за членств беше както следва, започвайки от най-високата, в проценти : Литва 90, Словения 90, Унгария 84, Чешка република 77, Полша 77, Естония 67, Латвия 67, Малта 54.

²⁶Виж напр. речта на г-жа Кристина Ойуланд, външен министър на Естония, "Един ЕС с 25 членки и ролята на Естония в него", в серията лекции на Европейския център за политики "Meet the New Member States," 23 октомври, 2002, Брюксел http://www.vm.ec/eng/kat_140/2961.html&arhiiv_kuur=kuur_2002; или приноса на министър-председателя на Чешката републи-

ка Милош Земан към "The Debate on the Future of Europe," 14 юни, 2001, http://europa.eu.int/futurum/documents/contrib/cont140601_en.htm.

²⁷Stephen Holmes, "A European Doppelstat?" *East European Politics and Societies* 17 (2003): 113. Холмс също отбеляза, "Процесът на присъединяване отне на ненапълно демократизираните източноевропейски държави най-важното „училище по демокрация“, а именно, „необходимостта под натиска на събитията да се изработва кохерентна политика от какафонията на вътрешни интереси и мнения."

²⁸*Opinions on the Functioning of Public Institutions* (Warsaw, Poland: CBOS, June 2002). Разбира се, има и много други фактори зад намаляващата популярност на източноевропейските парламенти, но е важно да се отбележи, че някои немажоритарни институции като конституционните съдилища или централните банки се радват на значително по-голяма популярност, въпреки техния доста противоречив политически активизъм. През 1995 в Унгария обществената подкрепа за конституционния съд беше 58%, сравнена с 36% за парламента и 35% за правителството. Данните са от Gabor Halmaj and Kim Lane Scheppele, "Living Well Is the Best Revenge: The Hungarian Approach to Judging the Past," в A. James McAdams, съст., *Transitional Justice in New Democracies* (South Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1996), 155–84, на стр. 181, таблица 1. Подобни данни по отношение на Чешката република и Словакия, са дадени от Herman Schwartz, *The Struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 2000), 320, n. 22. Виж също изследването на Евробарометър 2004, който показва, че хората в ЕС 25 имат по-голямо доверие на Европейския съд, отколкото на която и да е друга Европейска институция, и тази „пропаст в доверието“ е особено очевидна в новите страни-членки. Европейска комисия, *Евробарометър пролетта на 2004* (Brussels: European Commission, 2004).

²⁹Renauld Dehousse, "Constitutional Reform in the European Community: Are There Alternatives to the Majority Avenue?" в Jack Hayward, съст., *The Crisis of Representation in Europe* (London: Frank Cass, 1995), 134.

³⁰Виж Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963); и Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs, съст., *Citizens and the State* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

³¹Разбира се, това не означава, че трябва да се пренебрегва опита на многонационалните държави, които са успели да удържат множествени идентичности. Виж, напр., Michael Keating, "Europe's Changing Political Landscape: Territorial Restructuring and New Forms of Government," в Paul Beaumont, Carole Lyons, and Neil Walker, съст., *Convergence and Divergence in European Public Law* (London: Hart, 2002), 7.

³²Виж Kalypso Nicolaidis, "We, the Peoples of Europe...", в Paul Hilder, съст., *The Democratic Papers: Talking about Democracy in Europe and Beyond* (Brussels: The British Council, 2004), 22-33. Виж също и J. H. N. Weiler, *The Constitution of Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

³³Mathew J. Gabel and Christopher J. Anderson, "The Structure of Citizen Attitudes and the European Political Space," *Comparative Political Studies* 25 (2003): 893-913; Philip Schlesinger, "The Changing Spaces of Political Communication: The Case of the European Union," *Political Communication* 16 (1999): 263-79; и Hans-JürgTrenz and Klaus Eder, "The Democratizing Dynamics of a European Public Sphere: Towards a Theory of Democratic Functionalism," *European Journal of Social Theory* 7 (2004): 5-25.

³⁴Виж напр. Simon Hix et al., "The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?" *Journal of Common Market Studies* 41 (2003): 309-31.

³⁵Досега са станали пет разширявания. От създаването си през 1957 г. Европейският съюз е пораснал от една Европейска икономическа общност с шест страни-членки (Германия, Фран-

ция, Италия, Холандия, Белгия и Люксембург) до съюз на двадесет и пет членки с население над 450 милиона граождани. През 1973 се присъединяват Великобритания, Ирландия и Дания, през 1981 — Гърция, през 1986 — Испания и Португалия; в 1995 — Австрия, Швеция и Финландия; и през 2004 Чешката република, Естония, Унгария, Латвия, Литва, Полша, Словакия, Словения Кипър и Малта. Виж Ania Krok-Paszowska and Jan Zielonka, “EU Enlargements and the Evolving Nature of European Integration,” в Anand Menon and Colin S. Hay, съст., *European Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

³⁶Според Световното изследване на ценностите (виж <http://www.worldvaluessurvey.org/>) Испания и Литва имат еднакво нисък процент за тези, които възприемат насилието като не-легитимно. Подкрепата за авторитарно управление е по-висока във Финландия, отколкото в Унгария, Естония или Словения. Но Германия (Източна и Западна) показва още по-малко подкрепа за авторитарно управление, отколкото която и да е от новите страни-членки. Етническата търпимост в Чешката република е по-висока, отколкото в Испания, но Испания е много по-толерантна както от прибалтийте републики, така и от Унгария. А в Полша и Естония индексът за солидарност е много по-висок от този в Швеция, но все пак е по-нисък от този в Испания. Виж Dieter Fuchs and Hans-Dieter Klingemann, “Eastward Enlargement of the European Union and the Identity of Europe,” *West European Politics* 25 (2002): 19—54.

³⁷За един по-задълбочен анализ на европейското публично пространство, виж Philip Schlesinger and Diedre Kevin, “Can the European Union Become a Sphere of Publics?” в Erik Oddvar Eriksen and John Erik Fossum, съст., *Democracy in the European Union* (London: Routledge), 222-28.

³⁸Vaclav Klaus, *Ceska cesta* (Prague, Czech Republic: Profile, 1994), 136.

³⁹Eurobarometer (Brussels: European Commission, June 2004), 182.

⁴⁰За един задълбочен анализ на богат набор от сравнителни данни за гражданското общество в новите страни-членки, виж по-специално Joerg Forbrig, “Civil Society: Theory and Practice in East-Central Europe” (Unpublished PhD thesis, European University Institute, Florence, 2004). Виж също Think Tanks in Central and Eastern Europe (Washington, D.C.: Freedom House, 1999); и Katherine Gaskin and Justin Davis Smith, *A New Civic Europe? A Study of the Extent and Role of Volunteering* (London: National Centre for Volunteering, 1997).

⁴¹Виж <http://euobserver.com/?aid=16766>; и <http://www.guardian.co.uk/guardianpolitics/story/0,,1238317,00.html>. За задълбочен анализ на партиите в Източна Европа, виж Herbert Kitschelt et al., *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Interparty Cooperation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 402. Виж и Anna M. Grzymała-Busse, *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 123-74; и Klaus von Beyme, “Parties in the Process of Consolidation in East-Central Europe,” в Geoffrey Pridham and Attila Agh, съст., *Prospects for Democratic Consolidation in East-Central Europe* (Manchester, UK: Manchester University Press, 2001), 146, 154.

⁴²Виж напр. Helena Luczywo, “Media Market Development, Privatisation and Ownership Patterns in SEE and New EU Member Countries” (Conference paper, June 2004), http://www.mirovniinstitut.si/mdia_ownership/conference/pdf/Galik.pdf; и Michal Klima, “Czech Media Market 1992-2004” (Conference paper, June 2004), http://www.mirovniinstitut.si/media_ownership/conference/pdf/Klima.pdf.

⁴³Понятието за „конституционен патриотизъм“ обикновено се асоциира с трудовете на Юрген Хабермас. Виж напр. Juergen Habermas, “Yet Again: German Identity—A Unified Nation of Angry DM Burghers?” *New German Critique* 52 (1991): 84-101; или Юрген Хабермас, *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures* (Cambridge, MA: MIT Press, 1987), 11-16. За един всеобхватен анализ на произхода на понятието и Хабермасовата му интерпретация, виж

Jan-Werner Müller, *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity* (New Haven, CT: Yale University Press, 2000), 90-119.

⁴⁴Според Ив Мени проектът за Европейска конституция само до известна степен е изяснил позициите на европейските клонове на управлението. Например не е даден ясен отговор на въпроса “Кой е изпълнителният орган на ЕС?” Виж Yves Meny, “Making Sense of the EU: The Achievements of the Convention,” *Journal of Democracy* 14 (2003): 68–69.

⁴⁵Както Робърт Дал правилно твърди, “По-високото ниво на решенията не би трябвало да води неминуемо до задълбочаващо се усещане за безсилие, стига гражданите да могат да упражняват значителен контрол над решенията по отношение на важните за всекидневния им живот въпроси: образование, обществено здравеопазване, градоустройство.” Виж Robert A. Dahl, “A Democratic Dilemma: System Effectiveness versus Citizen Participation,” *Political Science Quarterly* 109 (1994): 33.

⁴⁶Виж Марс Моръй Howard, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

⁴⁷Виж *International Herald Tribune*, 30 June, 2006, 2.

⁴⁸Европейският съюз приложи за пръв път този член през 2000, когато екстремистката Партия на свободата на Йорг Хайдер стана част от австрийското правителство. Но това упражнение се оказа само отчасти успешно и твърде противоречиво. Виж, напр., Per Cramer and Poe Wrangle, “The Heider Affair, Law, and European Integration,” *Europarettlig tidskrift* 28 (2000): 28–63; или Matthew Happold, “Fourteen against One: The EU Response to Freedom Party Participation in the Austrian Government,” *International and Comparative Law Quarterly* 49 (2000): 953–63.

⁴⁹Това включва правото да се противостои на действия на европейските институции. Виж напр. Adam Cugan, “Protecting the Interests of Civil Society in Community Decision-Making—The Limits of Article 230 EC,” *International and Comparative Law Quarterly* 52 (2003): 955–1012.

„АТАКА” – МЕЖДУ НАЦИОНАЛИЗМА И ПОПУЛИЗМА

КРИСТИНА ЖЕЧЕВА

Две години след появата си на политическата сцена партия „Атака” продължава да предизвиква множество спорове както в политическите среди, така и сред изследователите по отношение на нейното ситуиране в българската партийна система. Нещо повече, дори самото ѝ обсъждане провокира емоционални реакции в повечето случаи с отрицателен знак — веднъж заради откровения популизъм, който се вижда в реториката на нейните лидери и в програмните ѝ документи, и втори път заради факта, че партията бива представяна като националистическа. Като последното предизвиква особена тревожност у анализаторите и останалите политически сили с оглед на членството на България в Европейския съюз и спецификите на Балканския регион.

Въпреки очакванията формацията бързо да се маргинализира след като влезе в парламента през 2005 г. и особено след последвалите скандали около нея, резултатите от изборите за членове на Европейския парламент, трети за тази формация, показаха, че партията има своята електорална подкрепа и е станала част от българската партийна система. Тази теза се потвърди и от резултатите, получени от партията на местните избори от тази година. Това е и причината за недопустимостта на твърдението за нейния феноменологичен характер, а по-скоро може да се търси определена тенденциозност отвъд всички определения, които ѝ се дават — на антисистемна, опортюнистична, популистка, националистическа, крайно дясна, крайно лява и т.н. И доколкото по всяко едно от тези определения може да се търси задълбочаване и е правено вече, то от политологична гледна точка, както и от гледна точка на развитието на България до момента и с оглед нейното геополитическо положение, определение като „националистическа” е може би най-сериозното предизвикателство за изследователя. Нещо повече, предвид реториката, която използват лидерите на партията и конкретно Волен Сидеров, както и опита „Атака” да бъде изведена от „елита” и представена като „партия на обикновения човек” в анализа ще бъде обърнато внимание и на попу-

лизма, често приписван като черта на националистическите партии.

Настоящата статия си поставя за цел да изясни няколко основни проблема, като с това внесе повече яснота в ситуирането на „Атака” в политическия спектър предвид противоположните мнения в това отношение, вариращи от крайно дясното до крайно лявото. На първо място трябва да се уточни теоретичната рамка на разбирането за национализма, в която ще бъде ситуиран анализът на „Атака”, на следващо място ще бъдат разгледани причините за нейната поява, както и хипотезата за предизвестения ѝ успех на изборите 2005 г. Ще бъде проследено развитието ѝ до последните избори включително — за кметове и общински съветници, като на тази база ще бъде направен опит за улавяне на определени тенденции в нейното развитие и по отношение на цялата партийна система.

Двете определения за „Атака” — като националистическа и популистка, идват от две различни посоки и в известен смисъл се подхранват едно друго. От една страна, лидерите на „Атака” в битността ѝ и на коалиция, и на партия категорично заявяват, че формацията е националистическа и в определена степен тъкмо заради това са обвинявани в популизъм от политическите ѝ опоненти и анализатори. От друга страна, именно анализаторите се опитват да я ситуират в познатата схема — ляво - дясно и по този начин я направят по-познаваема и предвидима за анализ, а съответно и нейната електорална подкрепа. Като се има предвид това, както и фактът, че сред изследователите няма единно мнение по отношение на определението за национализъм и популизъм, задачата по един анализ върху „Атака” става още по-трудна. Именно поради тази причина задаването на рамки за тези понятия под формата на дефиниция се налага като първа проблемна област в настоящата статия.

Подходът при дефинирането на понятия като нация и национализъм може да се сведе и до просто изброяване на най-популярните определения, но извън техния исторически контекст и пространствено-времево ситуиране е много трудно те да бъдат разбрани. Нещо повече, годините и традициите в политическата теория, в които се употребяват различните дефиниции, се характеризират с определен социално-икономически контекст. В този смисъл често цитираното определение за нация¹ — възприето в България и в източната част на европейския континент, въпреки общите моменти, се различава от други дефиниции, характе-

ризиращи развитието на разбирането за нация — например в Западна Европа и по-конкретно в англосаксонската традиция². Така нациите биват характеризирани като „източен” и „западен” тип³, други автори ги разделят на „граждански” и „етнически” тип и т.н.⁴. С появата на нов тип националистически формации от края на предходния век, както и тяхното консолидиране на европейско ниво — в Европейския парламент през последните години, в политическата теория се забелязва значително нарастване на дефинициите и школите, които се занимават с проблемите на нацията и национализма.

Анализът на теоретичните публикации показва, че могат да се диференцират няколко основни подхода при разглеждането на двете понятия. На първо място това може да бъде историческият подход, но той би се ограничил в изброяването на определени дефиниции и описание на конкретните предпоставки, довели до тяхното създаване от авторите им, а това няма да помогне при анализа на „Атака”. Другият подход, особено популярен пред последните години, е обединяването на авторите в школи, течения и т.н., което също може да доведе до съмнителен успех в анализа на конкретна партия. Затова, тъй като крайната цел на настоящата статия е да се потърсят предпоставките за развитието на българския национализъм и конкретно на употребата му от една политическа сила, няма да се следва нито един от двата подхода, а по-скоро ще се направи опит да бъдат изяснени проблемите пред българската нация, като се оперем само на конкретни ракурси от изследвания, правени през различни периоди и в различни страни по въпросите на нацията и национализма.

Традиционно в англосаксонската традиция има много повече публикации по темата, което противно на очакванията не води до по-голяма яснота по въпроса, а по-скоро до разнопосочност и поетапно отхвърляне на една или друга теория и дори цели школи. Въпреки това за целите на анализа е необходимо да бъде обърнато внимание поне на основните дефиниции, свързани с феномена национализъм. Наред с възприемането му като политическо течение или идеология много от авторите правят опити за неговото историческо обосноваване. Така например Рупърт Емерсон определя нацията като „общност от хора, които има чувството за взаимосвързаност в двояк смисъл — че те споделят дълбокозначими елементи за обща история и имат обща съдба за бъдещето”⁵. Това определение — твърде общо по своя характер, задава рамката за мисленето

на национализма. Безспорно общата история на Балканите е особено проблематична с оглед развитието на региона, а общото бъдеще винаги е под знака на историческата „несправедливост“ по отношение на една или друга национална група. От Освобождението насам винаги са съществували политически сили и отделни лидери в България, които умело използват в своя полза това чувство за историческа несправедливост и печелят подкрепа сред избирателите, опирайки се на възгледа, че една нация може да съществува пълноценно само в своето обединение. И докато преди Втората световна война въпросите за българската нация са насочени към приобщаване на останалите извън административните граници на страната българи, то след 1989 г. проблемите вътре в страната, подсилени от външния натиск за икономически и политически реформи станаха основа за появата на такива организации като „Атака“. Те проблематизират въпроси, които са пряко свързани със социално-икономическото положение на по-голямата част от населението, предписвайки бързи и лесни решения. Това, както ще бъде отбелязано по-нататък, не е явление, характерно само за България, а е част от една обща тенденция за европейските страни и изведено като същностна черта на популистките формации.

След Студената война и краха на съветския комунизъм, а с това и на интернационализма, светът бе поставен пред нов избор — пътят на национализма и приоритет на националните интереси, от една страна, и немислима преди десетилетия глобализация и интеграция на страните в съюзи и обединения от икономически и политически характер, от друга страна. България, като страна от бившия социалистически блок също бе засегната от тези процеси — проблемите по отношение на водената национална политика и компромисите, които трябва да се направят, за да се причисли към т.нар. развити страни, са комплексни и много често свързани с болезнени за обществото сътресения. Това се дължи и на безпрецедентния преход, който се извършва в страната. Два процеса, които вървят паралелно — на демократизация и изграждане на стабилна демокрация и в същото време на преход от централизирана икономика към пазарна. И ако тези два процеса сами по себе си са достатъчно значими, то променената среда в международните отношения, глобализационният натиск поставят страната и нейните граждани в ситуация на паралелен преход, тъй като икономическото и социалното ѝ развитие трябва да

бъдат съобразявани и с тази нова и непрекъснато променяща се среда.

От тази гледна точка българският път към изграждането на една демократична система след годините на социализма се оказва много по-комплициран от прогнозите в началото на 90-те години на ХХ век. В същото време той е и част от една обща тенденция, която се забелязва още в началото на 80-те години във всички страни зад Желязната завеса. По същество има два пътя, които биха могли да бъдат последвани от тези страни — плавно и постепенно предаване на властовите ресурси или изцяло отричане на “старата власт”. България изгради свой собствен път на развитие, релевантен на нагласите и очакванията на хората поне в първите години. Но по тази плоскост инерцията от първите избори продължава и до днес, което доведе след себе си редица отрицателни тенденции, на които сме свидетели. Тези процеси са подсилени от „глобализирането” на всички сфери от обществения живот. Глобализационният натиск и опитът българското общество да не остане само негов зрител, засилиха напрежението между политическия елит и неговия електорат. Фактът, че жизненият стандарт на едните и на другите съществено се различава, както и призивите от последните 5—6 години за търпение с оглед на присъединяването на страната към ЕС са едни от основните причини за възможността да се появи печеливша формация, която да се разграничи от този елит и по този начин да спечели доверието на избирателите. Това е и основната линия, по която „Атака” се движи — бедният и изстрадал народ срещу корумпирания елит. Именно тази предпоставка става основа и за причисляването на формацията към популистките партии⁶, без да се пренебрегват и другите фактори в това отношение — като използваната риторика, харизматичният авторитет на лидера Волен Сидеров и т.н. И ако това е основата за приемането на формацията като популистка, то нейният национализъм черпи сили и от други източници, включително и от популизма в говоренето на политическите лидери дори на основните партии в България, независимо дали те са от левия или от десния спектър.

Като една обща черта, която се проявява при всички избори от най-новата история на България, е популистката игра на думи, в която неизменно присъства “национален”. През годините, в които се говореше за изграждане на нови икономически и социални отношения, нов политически дневен ред, политиците призоваваха за търпение от страна

на избирателите и обясняваха всяко свое действие с “националния интерес”, нещо, което не се е променило и сега. На психологическо ниво, пропастта в съзнанието на българина, която съществува между държавата от социализма и това, което се отнася до него, се увеличи и обогати с национален привкус. С това въпросът за българския национализъм след годините на интернационализма, както и след войните в съседна Югославия доби нови измерения и се налага неговото предефиниране в унисон с новите политически реалности.

Първоначалното противопоставяне по оста комунизъм—антикомунизъм в началото на 90-те години на XX век и откритото желание за изграждане на “дясно политическо пространство” обезсмисляше дебата за десни и крайно десни движения, които да имат като цел реабилитирането на българската нация в световния политически ред. Инерцията, останала от тези първи години на българската демокрация, и присъствието като коалиционен партньор на ВМРО в парламента, както и на ДПС като партия, с определено етническа подкрепа от страна на българските турци, изградиха представата за изчерпване на идеята за представеност на “различните типове” български национализъм — традиционен, умерен⁷ или краен. Въпреки това проблемът за българския национализъм не би могъл да се изчерпи по този начин и последните парламентарни избори го доказаха. Влизането на коалиция „Атака” в парламента, срина митологемите за характера на българската политическа система и устойчивостта ѝ в европейска посока. Всъщност появата на такъв тип популистко-националистическа формация е в унисон с европейските тенденции в тази посока, въпреки че там те са по-скоро реакция на миграционния натиск към странните от ЕС. Това даде основания да се смята, че появата на „Атака” е закономерен процес, следващ появата на подобни партии в Европа. Тази успокояваща на пръв поглед теза, поддържана и от представителите на партията⁸, е твърде едностранчива и недостатъчна за разбирането на процесите в партийните системи дори с оглед на разпределението на депутатите в Европейския парламент.

Успехът на „Атака” на парламентарните избори и претенцията, с която се яви и на президентските избори даде възможност на българските граждани и политици да разберат, че нещо остава недоизказано в публичното пространство и обяснението на случващото се на политическата сцена трябва да отиде отвъд ежедневното говорене за социално-

икономическата трансформация в България като панацея в обясняването на случващото се. Съществуват редица исторически предпоставки, които се пренебрегват и/или забравят, често с простото обяснение, че в България като страна с членство в Европейския съюз няма място за прояви на национализъм и това е анахронизъм, който връща страните във века на Хердер, и дори за национализма като “последно убежище на комунизма”⁹, от който страната се опитва да се отърси вече седемнадесет години. Успехът на „Атака”, преди това на НДСВ, а и появата на ГЕРБ доказаха, че в българската партийна система има все още място за нови формации — дори те да печелят популярността си с популистка реторика.

От 1989 г. насам България премина през изключителни трудности, преодоля няколко дълбоки кризи и продължава да е изправена пред много сериозни проблеми. Но тъкмо през последните десетина години стана ясно, че българинът не може да съществува, откъснат от своите корени, лишен от собствено място в света, последното се оказа изключително важно с оглед на големите миграционни потоци от страната. Именно през последните години се откриват нови български училища, културни центрове, създават се български медии и църкви в страни, където е установена най-новата миграция. Паралелно с това вътре в страната се обръща все по-голямо внимание на историческите и културните ценности, като свидетелства за авторитета на българската нация. По-голямата част от тези инициативи често не само не са подкрепени от българските институции и политици, но дори се правят „въпреки тях” като потвърждение на тезата за разбирането на елита и държавните институции като нещо отделно и неотнасящо се до българската нация.

Национализмът, който е актуален днес, както става ясно, не е откъснат от идеалите на миналото, не се отказва от историята на българския народ, такава каквато е — свидетелство, за което е засиленият интерес към българската история и корени през последните няколко години¹⁰. Наред с това обаче, той е обърнат и напред към бъдещето, за да помогне на българина като гражданин на обединена Европа спокойно и с достойнство да може да заяви своята национална принадлежност. Защото националното се възприема преди всичко като чувство — за обща принадлежност, обща история и общо бъдеще. От тази гледна точка съвременният български национализъм, този, който е най-близък до раз-

бирането на по-голямата част от обществото, се основава на желанието за издигане на нацията в културен, икономически и политически план, без това да е свързано с експанзия, а с изграждането на национален авторитет в ЕС. Конструктивисткият характер, който той трябва да притежава, не е само грижа на управляващите или на една отделна партия, а и на цялата нация, тъй като днешното възприемане на държавата като нещо чуждо и далечно лишава обществото от гражданственост. Спорадични опити за издигането на авторитета на българската нация и националното самочувствие се правят от медиите, но те са недостатъчни без солидна подкрепа от политиците, които до появата на „Атака“ като че ли не си даваха сметка за това. Нещо повече, опитът да се повдигне националното самочувствие на народ, който е на ръба на бедността, е обречен на неуспех без адекватни мерки за преодоляването на това положение. Затова лесно предвидим се оказа успехът на всяка формация, която обещава промяна на статуквото, и икономическо развитие, което да се отрази директно върху българските граждани — най-скорошният пример е ГЕРБ. В този случай може да си припомним и резултата на НДСВ от парламентарните избори през 2001 г., и малкия процент на спазените обещания през мандата на тяхното управление. След като се оказа, че и Симеон Сакскобургготски, със стандартите, които той и неговите министри трябваше да внесат от Запада, не успяха да направят нужното икономическо чудо в страната, обществените настроения, довели ги на власт, потърсиха ново убежище в лицето на коалиция „Атака“ през 2005 г. и на ГЕРБ през 2007 г. Тези настроения могат ясно да се видят и в представените “20 точки на партия Атака”. Тези точки обхващат някои от най-болезнените за обществото проблеми — здравеопазване, социална политика, образование, престъпност. Две години по-късно същите проблемни области са засегнати и в програмата на ГЕРБ.

Въпреки промените, които настъпиха от влизането на партията в парламента, скандалите около лидерите и членовете на парламентарната група на последните избори резултатът на „Атака“ беше близо до този от 2005 г. Предвид обаче почти двойно по-ниската избирателна активност на изборите за Европейски парламент този резултат е значителен успех на фона на постигнатото от другите партии (виж таблицата по-долу). Нещо повече, като дял от гласувалите „Атака“ получи на изборите за членове на Европейски парламент 5,27% повече спрямо 2005 г.

Този факт противоречи на очакванията, че особено след скандала през 2006 г. с Волен Сидеров и катастрофата на магистрала “Тракия”, „Атака” ще загуби своята електорална подкрепа. Тези очаквания бяха свързани с данните от социологически проучвания, според които подкрепата за формацията силно намалява. След този скандал последваха и други в парламентарната група — от обвинения в педофилия Владимир Кузов до напусналата емблематична фигура — Стела Банкова. Въпреки това едва шест месеца по-късно в допитванията се отчита голяма вероятност, ако има втори тур на президентските избори, на него да се явят Георги Пър-

Графика 1

Съотношение електорална подкрепа за “Атака” – избирателна активност (2005–2007 г.)

ванов и Волен Сидеров.

Именно президентската кампания даде възможност на „Атака” да възстанови някои от загубените позиции вследствие на скандалите. Лидерът Волен Сидеров получи възможност да излезе извън рамките на телевизия СКАТ и десетминутните предавания, като имаше изява в националните медии и по този начин посланията на партията достигнаха до много по-широка публика. Ефектът бе видим от резултатите на изборите, както и значителната преднина на Сидеров спрямо останалите кандидати. Фактът, че той успя да стигне до балотаж, му даде самочувствието да твърди, че партия „Атака” е втора по електорална подкрепа политическа сила. Именно в тази кампания Сидеров показа, че

има по-дългосрочни цели от президентските избори, тъй като не си позволи ожесточено да се противопоставя на действащия държавен глава и бе сравнително умерен в посланията към електората. Тази тенденция бе продължена и на изборите за членове на Европейския парламент не само от него, но и от другите представители на партията. Въпреки това трябва да се отбележи, че за двете години присъствие в Народното събрание парламентарната група на "Атака" напуснаха половината от нейните депутати. По-голямата част от тях обясниха своите мотиви с авторитарния характер на управление на партията и склонност към крайности от страна на лидера Сидеров. Така самата парламентарна група е пред

Таблица 1
Брой гласували за "Атака"

	Парламентарни избори — 2005 г.	Президентски избори 2006 г. — I тур	Президентски избори 2006 г. — II тур	Избори за членове на Европейски парламент — 2007 г.	Местни избори — 2007 ¹¹
Получени гласове от Атака¹²	296 848	597 175	649 387	275 237	184 440
% от общо гласували	8,93	21,486	24,052	14,20	6,3
Общо гласували	3 323 137	2 779 381	2 699 875	1 937 696	2 947 254
Избирателна активност %	49,44	42,9	41,7	28,9	42,40
Брой избиратели според избирателни списъци	6 720 941	6 477 126	6 469 224	6 691 080	6 951 071

Данните са от Централната избирателна комисия.

сериозното предизвикателство да се съхрани, което донякъде обяснява

и опита на Сидеров да се придържа към един по-умерен тон към останалите партии. Въпреки това партията продължава да поддържа своя опортюнистичен стил, насочен не само към управляващите, но и към новата формация — ГЕРБ. Това е разбираемо с оглед на отлива на симпатизанти на “Атака” към ГЕРБ, което въпреки различния характер на местните избори може да бъде почувствано в резултатите от тях.

Фактът, че “Атака” показва устойчивост в политическия живот на страната, както и резултатите, които партията имаше на изборите въпреки скандалите и промените в структурите, дават основание да се смята, че не само личността на лидера и неговите риторически умения са причина за това. Определена роля за запазването на влиянието на “Атака” може да се търси и в посланията, които излъчва формацията. А какви са те? На първо място партията се възприема като антипод, своеобразен коректив на ДПС, като реакция на нарастващите властови ресурси на Движението в страната. Тъй като БСП не оправда очакванията през 2005 г. да ограничи влиянието на ДПС във властта, а дори напротив, влезе в коалиция с ДПС, тази линия на „Атака” се оказа изключително успешна. В нея конкуренцията беше само от страна на ДСБ, но поради проблемите вътре в последната де факто „Атака” остана сама на това поле. Включването на повече представители на малцинствата в административните структури, особено в смесените райони и на централно ниво се възприема като ощетяване на останалите граждани и своеобразна обратна дискриминация, което съответно повишава подкрепата за формацията. Тази линия на поведение от страна на „Атака” срещу ДПС, както и искането за забрана на използването на турски език в емисиите на Българската национална телевизия, желанието за излизане от НАТО, „прекратяване на българската зависимост от МВФ и Световната банка” и другите „точки” в този дух от програмата на партията са причината тя да бъде определяна като популистка. Но нейният популизъм черпи сили и от национализма, от който са изключени представителите на малцинствата в страната. Този национализъм е характерен за Балканите поради подчертания си етнически характер и неведнъж е водел до кръвопролития. Характерен пример в това отношение е бивша Югославия. Именно поради тази причина, когато на Балканите някоя политическа формация си позволи да се идентифицира с определен етнос и той е мнозинството от населението, изследователите се отнасят изключително внимателно

към нея. При „Атака” има една особеност и тя е в разбирането за българската нация — според това разбиране за представител на българската нация се счита всеки български гражданин, който говори български език. Тук има смесване на разбирането на „нацията като общност от граждани на определена страна” и нацията като общност от хора, които говорят общ език и населяват обща територия. Интересно е да се отбележи също така, че въпреки множеството атаки срещу ДПС и ромските организации, няма реторика срещу етническите общности, които те представляват като цяло. Другият интересен акцент е липсата на ясна позиция по въпроса с българите извън страната — и особено в Македония и Западните покрайнини, каквато има например ВМРО, което също се смята за националистическа партия. В този смисъл е трудно да се възприеме тезата, че национализмът на Атака е етнически и може да бъде вместен в рамките на определенията на Ърнест Гелнър, Урс Алтермат или Антъни Смит като такъв, в основата на които стои съвпадението на етническите и политическите граници. По-скоро става дума за един специфичен тип национализъм, резултат от множествеността на прехода от последните години и историята на България. Неговите характеристики са свързани с преобразуването на политическия режим, икономическата система и социалните сътресения, довели до промяна в статуса на големи групи от обществото¹³.

Друго послание, което обаче не идва само от „Атака”, а и от нейните противници, е, че гласуването за нея е своеобразен наказателен вот — срещу правителството, срещу останалите партии и срещу цялата политическа система. Това послание продължава да се експлоатира, въпреки че партията е вече част от тази система и, както се вижда от нейната парламентарна практика, невинаги е непримирима опозиция. Но социологическите проучвания продължават да го отчитат като мотив за гласуване сред голяма част от избирателите на „Атака”. Нещо повече, на последните избори се появи нов играч със същата претенция — ГЕРБ, който също се обяви срещу статуквото, и въпреки това за „Атака” гласуваха сериозен брой избиратели. Следователно успехът на партията трябва да се търси в някои от другите послания, но вече не с предоговаряне на членството на страната в ЕС, тъй като тя е член, а „Атака” част от Европейския парламент. Не с продажбата на земя на чужденци, защото и това вече се случило. С други думи, ако се съсредоточим върху проблеми-

те, които стават платформа за „Атака”, то това обикновено са централни и спорни въпроси за обществото, по които няма обществен консенсус, но са достатъчно значими, за да привлекат голям брой избиратели. В този смисъл „Атака” използва тези теми като апели към народа и към „обикновените хора”, като в същото време остро критикува политическата система и властовия елит, в случая особено внимание се отделя на ДПС като част от този елит. И ако тук добавим характеристиките на популизма, които Урс Алтермат извежда, като харизматичната фигура на водача, дихотомния образ за света и разделянето на обществото и историята на добро и зло, както и критиката към откъсването от корените, то получаваме пълната картина на популизма на „Атака”¹⁴, допълващ и в голяма степен подхранващ нейния национализъм.

Този тип популистки движения се появяват като реакция на модернизацията от втората половина на XX век и са резултат от бързия тласък на модернизацията, която разрушава равновесието между стопанство, политика и култура в определено общество и предизвиква сред широки слоеве от населението несигурност, страхове и напрежение¹⁵. Без съмнение в България промяната е много по-драстична и преходът много по-труден, защото все още има много хора, които считат себе си за загубили от него. И тъй като партиите, които се появиха след 1989 г. и показаха известна устойчивост в изборите през следващото десетилетие, не успяха да отговорят на очакванията, почти на всички избори се появяваше някаква „алтернатива” на статуквото. Това се дължи най-вече на бързия преход и промени, които страната трябваше да направи, затова и новите политически сили нямаха време да се интегрират в изградената система и това допълнително подсили чувството за несигурност у гражданите по отношение на политическата система.

За „Атака” един много сериозен тест по отношение на нейната устойчивост бяха местните избори през октомври 2007 г. Както се вижда от таблицата по-долу, сумарният резултат на партията при различния тип избори се променя, нещо повече, в различните избирателни райони нейният резултат не е статичен. В определени райони тя търпи загуба на влияние, докато в други засилва и утвърждава позициите си. Проблемите в местните структури се засилват и от отлива на членове към новосформираната ГЕРБ, както и от избора на кандидати за кметове и подреждането на листи за общински съветници.

Таблица 2

Резултати, получени от "Атака", на изборите 2005–2007 г. по райони

	Парламентарни избори — 2005 г.	Президентски избори 2006 г. — I тур	Президентски избори 2006 г. — II тур	Избори за членове на Европейски парламент — 2007 г.	Местни избори 2007 ¹⁶		
					Кандидати за кметове — I тур	Листи за общински съветници	Брой получени мандати в общинския съвет
Благоевград	4 110	24 026	27 469	10 860	14 130	4 904	5
Бургас	20 679	41 258	42 439	23 599	22 149	22 381	22
Варна	17 920	42 162	46 034	21 578	7 534	11 176	11
Велико Търново	15 272	25 834	26 511	10 811	6 310	3 930	14
Видин	2 608	5 731	7 521	1 972	762	1 308	1
Враца	6 808	15 211	16 351	5 685	3 122	4 252	7
Габрово	6 303	10 211	11 237	4 899	2 261	2 736	6
Добрич	7 748	17 002	16 874	9 517	7 210	7 752	20
Кърджали	2 229	7 053	6 840	3 619	-	92	0
Кюстендил	3 065	7 708	10 206	3 813	9 831	2 734	8
Ловеч	6 485	12 175	13 034	5 795	4 353	4 320	8
Монтана	4 418	10 929	12 375	3 919	2 601	3 397	7
Пазарджик	9 163	22 974	24 226	10 748	4 741	6 815	11
Перник	4 029	7 792	9 340	3 113	1 769	2 104	2
Плевен	14 165	29 898	30 615	13 493	8 674	9 799	21
Пловдив град	12 946	26 596	30 292	10 389	6 940	8 550	5
Пловдив окръг	12 314	38 064	39 244	16 238	11 474	12 301	25
Разград	5 133	9 406	9 011	5 514	-	2 528	3
Русе	15 125	25 419	26 097	12 521	7 740	8 622	15
Силистра	4 250	10 187	9 650	5 599	3 113	3 290	6

Сливен	7 941	15 872	16 642	6 873	3 237	4 414	6
Смолян	2 461	4 878	4 698	2 140	557	806	0
София 23 МИР	16 992	18 852	26 858	7 815	15 186	17 802	3
София 24 МИР	15 437	17 585	24 698	7 314			
София 25 МИР	17 554	20 091	27 061	7 441			
София област	11 590	19 827	22 031	7 819	3 714	5 724	13
Стара Загора	15 325	37 056	37 841	16 623	9 178	11 912	16
Търго- вище	5 897	10 164	10 046	5 044	4 585	4 297	6
Хасково	10 033	27 603	27 481	13 216	6 477	7 602	12
Шумен	10 412	18 226	17 961	10 313	6 738	8 069	12
Ямбол	4 837	14 224	15 026	6 586	5 336	5 075	7
Чужбина	1 567	3 161	3 678	371	-	-	-
ОБЩО	296 848	597 175	649 387	275 237	179 722	184 440	272

Данните са от Централната избирателна комисия.¹⁷

Без да се надценява значението на местните избори и като се има предвид тяхната специфика, те се оказаха един доста сериозен показател за влиянието на „Атака”, още повече, че на полето на популизма има още един сериозен актьор — ГЕРБ, притежаващ също харизматичен лидер, който е по-умерен в своите послания, също с наситено медийно присъствие, но с положителен знак за разлика от Волен Сидеров. Той присъства в централните медии основно с изявите си от съдебната зала или във връзка с някои от скандалните случаи от последната година и половина. Както може да се види от резултатите на местните избори, има известен спад в процента на гласувалите за „Атака”. Но по-интересното в случая е липсата кандидат-кметове от „Атака” в два от т.нар. смесени региони — Кърджали и Разград, където позициите на ДПС са най-силни. В тези райони и за листите за общински съветници са гласували изключително малък брой избиратели. Това може да бъде възприето и като мобилизация на гласоподавателите от турски произход, но

поради малкото налични данни за характеристиките на избирателите от тези райони, такова заключение не може да бъде подкрепено с факти и подлежи на допълнително изследване. В същото време местните избори показваха, че “Атака” продължава своята линия на противопоставяне на управляващите партии и в малкото общини, където участва в коалиция с други партии — те са опозиционни, десни партии¹⁸. Другият важен ракурс от участието на “Атака” в тези избори е фактът, че в малките населени места, най-вече, селата, партията нямаше свои кандидати и гласовете, които получава оттам за избор на кметове на кметства, са изключително малко. В по-голямата част от общините кандидат-кметовете не получиха достатъчна подкрепа от избирателите и не успяха да участват на втори тур (това е причината в анализа да се разглеждат само резултатите, получени на първи тур). Този факт, както и липсата на кандидати в определени региони са причината да не може да бъде направено категорично заключение за спад във влиянието на “Атака” на национално равнище, още повече че партията е преминала през няколко избора, но те са били от различен тип и това поставя под въпрос сравнимостта на данните. Едва след следващите парламентарни избори бихме могли да търсим някакви по-сериозни координати за изводи по отношение на стабилността на “Атака” в политическия живот и нейното ситуиране в партийната система.

В тази връзка може да се предположи, че тъй като популизмът не е чужд и на останалите политически лидери, то за Волен Сидеров линията на самоопределяне на партия „Атака” като националистическа и намаляването на популистката реторика би била печеливша стратегия. Както се вижда от засилените контакти на формацията с националистически партии от останалата част от Европа, този ракурс може да се окаже основен и да доведе до укрепване на позициите ѝ, въпреки скандалите около нейното ръководство. Нещо повече, засилените глобализационни процеси, които оставят на заден план националната принадлежност, както и преносът на суверенитет с членството на страната в ЕС поставя една съществена част от българското общество в търсене на нови опорни точки за своята идентичност. Както е известно от историята и от примера на други европейски страни, национализмът и издигането на националната идентичност като основни от определена политическа формация в тази глобална среда е печеливша стратегия. И докато не се

появи нова партия или формация, която да заяви същите претенции като „Атака” за носител и изразител на българската национална идентичност и българския национализъм в неговия конструктивен вариант, то нейното място в българската партийна система поне на този етап изглежда сигурно.

Предвид напрежението, което през последните месеци обхвана някои социални групи, както трудностите при постигане на компромис между тях и управляващата коалиция, твърдата опозиционна поза, която „Атака” има, може да спомогне за запазването на нейната електорална подкрепа въпреки скандалите и неяснотата по нейната програма. Това зависи до голяма степен и от действията на останалите политически актьори и особено на ГЕРБ, както и от съдбата на десните партии – СДС и ДСБ. Въпреки това категорично заключение по отношение на устойчивостта на партия „Атака” в партийната система на България може да бъде направено едва след нейното представяне на следващите парламентарни избори. Основното предизвикателство пред партията до тогава ще бъде да съхрани своята позиция в парламента, която поне на този етап изглежда силно подкопана от напусналите членове на парламентарната група. Много вероятно е последната да се разпадне при напускането на още хора, тъй като в момента е с единайсет депутати. В тази връзка една промяна в поведението на Сидеров и по-голяма диалогичност по отношение на неговите опоненти вътре и извън партията, както и спрямо медиите ще бъде релевантно на исканията от страна на членовете на партията и ще спре техния отлив, а може да се окаже ключовият фактор за запазването на „Атака” като партия.

Бележки:

¹Според това определение „нацията е исторически създадена устойчива общност от хора, възникнала върху базата на общността на езика, територията, икономическия живот и психическото устройство, което се проявява в общност на културата” — Кратка българска енциклопедия, БАН, София, 1966.

²Според определението на Антъни Смит нацията може да се дефинира като „наименовано население, което споделя обща историческа територия, общи митове и исторически спомени, масова публична култура, обща икономика и общи юридически права и задължения на всички членове”, Смит, Антъни. Националната идентичност, София, 1991, с. 27. Друг ракурс дава определението на Вебер, според което нацията е по-скоро общност от чувства, която може да се прояви адекватно в собствена държава и това е естествен стремеж на тази общност. Weber, Max *Economy and Society*. New York, 1968, p. 388—394.

- ³Гелнър, Ърнест. Нации и национализъм, София, 1999
- ⁴Смит, Антъни. Националната идентичност, София, 1991
- ⁵Emerson, Ruper. From Empire to Nation, Cambridge, 1960, p. 95.
- ⁶Вж. статията на Кас Муде в сп. Политически изследвания, бр. 2/2007, с. 50
- ⁷Доган, Ахмед. За необходимостта от умерен национализъм в България (виж изявлението на Доган от конгреса на ДПС от 1.04.2006)
- ⁸Вж. Изявлението на Волен Сидеров от конгреса на партията на 16 септември 2007 г. /www.ataka.bg/
- ⁹Изразът се използва от Ралф Дарендорф, но се приписва на Адам Михник — деец на полската “Солидарност”, който го използва по отношение на крайния национализъм.
- ¹⁰Доказателство за това твърдение са множеството исторически предавания, документални филми и прочие, излъчвани в националните медии.
- ¹¹Получени гласове от листи за общински съветници
- ¹²За парламентарни избори 2005 — Коалиция „Атака”, за Президентски избори 2006 — Волен Сидеров, за Избори за европейски парламент 2007 — „Атака”, Местни избори 2007
- ¹³Вж. Claus Offe, “Capitalism by Democratic Design — Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe”, Social Research 58/4, 1992.
- ¹⁴Алтермат, Урс „Етнонационализмът в Европа”, София 1998, с. 239—240.
- ¹⁵Lawrence, Goodwyn “Democratic Promise. The Populist Moment in America”, New York, 1976.
- ¹⁶Данните са обобщени на база получени гласове за кандидат-кметове на общини и общински листи за всички 264 общини, включително при участие в коалиция, но без гласовете, получени от кандидати за кметове на кметства.
- ¹⁷За Местните избори са към 30.10.2007 г.
- ¹⁸От всичките 264 общини “Атака” участва само в 11 от тях в коалиции за подкрепа на кандидат-кмет и също толкова листи за общински съветници.

Литература:

- Алтермат, У. (1998) „Етнонационализмът в Европа”, София
- Андерсън, Б. (1998) „Въобразените общности”, София
- Бауман, З. (2003) „Общността (търсене на безопасност в несигурния свят)”, София
- Бауман, З. (1999) “Глобализацията”, София
- Велев, Г. (2005) „Национализмът”, София
- Гелнър, Ъ. (1999) „Нации и национализъм”, София
- Гелнър, Ъ. (2002) „Срещи с национализма”, София
- Дарендорф, Р. (1992) „Размисли върху революцията в Европа”, София
- Emerson, R. (1960) “From Empire to Nation”, Cambridge
- Fetherstone, M. (1990) “Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity”, London
- Hutchinson, J. and Antony S. (eds.) (1994) “Nationalism”, Oxford

Hroch, M. (1985) “Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations”, New York

Ionescu, G. and Gellner, Ernest (eds.) (1967) “Populism: Its Meaning and National Characteristics”, London

Карасимеонов, Г. (2006) „Партийната система в България”, София,

Kohn, H. (1967) “Nationalism: Its Meaning and History”, New York

Кръстева, А. (1998) „Общности и идентичности”, София

Манчев, К. (1995) „Националният въпрос на Балканите”, София

Нанева, Д. (2005) „Национализъм - изборът”, София

Lawrence, G. (1976) “Democratic Promise. The Populist Moment in America”, New York

Lundberg, F. (1989) “The Myth of Democracy”, New York

Offe, C. (1992) “Capitalism by Democratic Design – Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe”, Social Research 58/4

Смит, А. (1991) „Националната идентичност”, София

Seton-Watson, H. 1977 “Nations and States”, London

Тодоров, А. (2005) „Политическия живот в България 1990-2005”, София

Тодоров, В. (2000) „Етнос, нация, национализъм”, София

Хобсбаум, Е. (1996) „Нации и национализъм (от 1870 до днес), София

Шулце, Х. (2002) “Държава и нация в европейската история”, София

Weber, M. (1968) Economy and Society. New York

сп. Политически изследвания, бр. 1 и бр.2, София, 2007.

РЕАЛНАТА ПОЛИТИКА ПРЕДИЗВИКВА ТЕОРИЯТА НА ПОЛИТИКАТА, ТЯ НЕ РЕАГИРА

СВЕТОСЛАВ СТАВРЕВ

Като изследовател, тръгнал от икономиката и навлизащ перманентно в “чужди” територии като социология, политология, културология, математика, кибернетика и др., винаги съм имал една и съща гледна точка на анализ, оценка, диагностика и консултинг — тази на управлението и в частност на вземането на решения или на човешкия избор, съпътстващ съществуването на хората във всякакви условия и задвижващ тяхната активност във всички възможни проявления и територии. Наблюдавайки и донякъде участвайки в преустройствата, започнали от 80-те години на миналия век в страните от Централна и Източна Европа и естествено имайки пред себе си “българския случай”, който всъщност е само една илюстрация на “общия случай” — демонтаж на държавно централизиран социализъм и опит за монтаж на пазарна демокрация, в началото усетих, а сетне и разбрах, цялата несъстоятелност на поединичното и неконсистентно системно реформиране, налагано при това от някаква изходна позиция, пренебрегваща други възможни и коректни изходни позиции.

Разбрах например, че не може да провеждаш успешни икономически реформи без адекватни политически и културни трансформации, както и че нямат шанс политически реформи без подкрепата на съответни им икономически и културно-институционални промени. Отсъствието на еднопосочност, баланс и синхрон в осъществяването на необходимите икономически, политически, социални, морални, законови и правораздавателни промени в обществото причинява множество травматично действащи последствия, поставящи под въпрос националното благополучие, а в нашия случай дори съществуване.

Получи се, да кажем, така, че приватизацията се прояви като грабеж, организираната престъпност стана вид частен бизнес, пазарът се привидя като джунгла, в която всеки, който може, завлича безнаказано, прането на пари стана уважавана финансова специалност, политиката стана проспериращ бизнес, а забогателите се превърнаха в куклови на

политиците или в мераклии за директни политически позиции и т.н., и т.н.

Паралелно с това някои натрупаха за кратко време невиждано големи богатства, неясно как за другите, затова пък с нагла демонстративност и безпардонност. Не малка част от останалите — губещите, естествено ги намразиха, младите и образованите тръгнаха по Европа, Америка и къде ли не, а оставащите тук гледат към държавата и си искат от нея — преди главно миньори, шофьори, пенсионери и роми, а вече и учители, лекари, чиновници, учени, преподаватели... Печелившите, като изключим работещите в чужди компании, се възприемат като мафиоти и политици или пряко обслужващи интересите им мениджъри, доверени лица, адвокати, съдии, прокурори, кметове, съветници, министри, депутати, чиновници.

Невинни за това безрадостно състояние на нещата няма, макар да има особено виновни. Тук ще се опитам да обърна внимание върху някои натрапващи се в непредубеденото съзнание, неразрешени до този момент конфликти между политическите практики и резултати, от една страна, и политическата теория, която ги осмисля и легитимира интелектуално, от друга страна, воден от убеждението, че това обстоятелство вреди категорично на реформаторския процес и компрометира резултатите от него.

Първо. Живеем във време, когато дори помисълът върху това наистина и безусловно ли демокрацията е най-добрата от всички възможни и политически системи, буди ако не отвращение, то при всички случаи — подозрение. Толкова непоклатима е вярата ни в демократичния идеал, че не виждаме или пренебрегваме очевидните факти за провалени и провалящи се реални демокрации. Не мисля обаче, че би било заслужено дамгосването като враг на демокрацията на всеки, който се усъмни в универсалната валидност на възприеманата като аксиома хипотеза ала Чърчил — може и да не е най-добрата, но със сигурност демокрацията е най-малко лошата политическа система. Като пренебрегнем обстоятелството, че това изявление има съвсем определен и специфичен исторически контекст, то изразява един начин на мислене, дефиниран в теорията на решението като песимистичен и който се изразява математически в “критерия на Севидж” като “максимина”, т.е. най-добрият избор, който можем да направим в условията на неопределеност, е да изберем най-

малко лошите последствия, които сме длъжни да очакваме от непредпазливост. Политологическата интерпретация на този критерий е: всички известни и мислими политически системи имат своите плюсове и минуси, ние като хора, напатели се исторически, сме длъжни да ги подредим по размера на очакваните от всяка една от тях беди и накрая да изберем онази, при която ни застрашават сравнително най-малко такива беди — и това е демокрацията. Мога само да вметна, че за решаването на подобен тип задачи в теорията се предлагат още поне 4 критерия, един от които е например на Нобеловия лауреат по икономика за 2007 г. Леонид Хурвиц — “критерий на обобщения максимум”, който би ни отвел в свършено друга политологическа посока, без да е интелектуално или морално по-уязвим от критерия на максимина.

Към това всеки реалист би добавил още и тази особеност, че реалните последствия от всяка политическа система и конкретната аранжировка в “плюс” и “минус” на тези последствия биха били твърде различни според институционалните, културните, историческите, социалните и др. специфичности на обществата, които прилагат на практика политическите модели. Поради тези причини и демокрацията изглежда днес различно в САЩ, Япония, Германия, България, Ирак, Турция или Ливан, да речем. Пък и кой конкретно модел на демокрация имаме предвид, когато се кълнем в нея — либералната или социалната, светската или теократичната, християнската или ислямската, социалистическата или капиталистическата, консервативната или прогресистката, формалната или управляваната...?

Второ. Друг съмнителен постулат на теорията на политиката е този за представителството на интересите. Според него всеки политически субект, а логично и лансираните от него партийни лидери, трябва да представят и отстояват в политическата си дейност вярно и надеждно строго определени интереси на отделни части от населението, намерили в този субект своето застъпничество. Ще рече, че политците са довереници на обособени на някаква основа партикуларни обществени субинтереси, които се надяват при спечелване на политическата власт от “техните” партии, тъкмо техните, а не някои други очаквания, да бъдат защитени приоритетно с респекта на държавната власт. Не съществува по-сигурен път към оправдаване и поощряване на частната употреба на публичните ресурси и ако не разберам добре как и защо политическите

експерти не осъзнават в този смисъл своята развращаваща по същество обществена роля.

Допускам, че причината за този конфуз се крие в подвеждащата надежда, че миксирането на множество частни субобществени интереси в центрофугата на разгънатия нашироко спектър на политическата система, ще позволи да се разкрият и в крайна сметка защитят партийно-политически общосистемните обществени и национални интереси чрез публичната власт в една държава или наддържавно политическо образувание. Голяма грешка! Никога и никъде цялото не е детерминирано от свободното, па макар и предполагаемо кооперирано съ-съществуване на частите, от които то се състои. Както едно дърво не е конструкция от корени, стъбло, клони и листа, както един автомобил не е някаква комбинация от шаси, двигател, купе, колела и т.н., така и обществото не е производна от живота и възделенията на селяни и граждани, богати и бедни, образовани и необразовани, мъже и жени, болни и здрави, стари и млади, глобалисти и антиглобалисти, патриоти и космополити, леви и десни, умни и глупави и т.н.

Съвместният живот на хората или общественото функциониране си има своите общосистемни, дейностни потребности, интереси, ценности и т.н., които са нещо свършено отличаващо се от индивидуалните и груповите потребности, интереси, ценности и т.н. Общосистемната, дейностната мотивация не е нито сума, нито произведение, нито каквато и да е производна от индивидуалните и груповите поведенчески мотивации на членовете — хора, социални групи, корпорации, етноси и т.н. на същото това общество. Политиката и политическото имат за свой терен общественото и дейностното, а не частното — индивидуалното, груповото или корпоративното поведение и поведения. Държавната власт е призвана да служи на обществото като цяло, а не на части от него, та ако ще и да са най-влиятелните му части. Политическите субекти придобиват идентичност не като се отдават на едни или други социални групи, а като манифестират и споделят различни начини и пътища за протезиране на общественото съществуване и развитие в една или друга посока. Леви, център, десни, зелени, патриотични, етнорелигиозни и т.н. партии, движения, съюзи, коалиции и др.под. политически сили в България са длъжни да работят за България, а не за “левите”, “центристите”, “десните”, “екологичните”, “християните”, “мюсюлманите”, “ромите” и т.н.

сред българското население.

По подобен начин следва да се тълкува и политиката в ЕС, където би трябвало да се работи за интересите на Съюза като цяло, а не за интересите на отделни негови членове — стари или нови, силни или слаби, влиятелни или не. И на това ниво на анализ се сблъскваме далеч по-често с неразбиране на природата на общосистемното и подмяната му със също така проблематичното национално. Така в опитите си да моделират по национално предпочитан начин същността на европейското, европолитиците всъщност подриват устоите на общоевропейското, доколкото го има, трябва да го има и държим да го има.

Трето. Политиката, така както тя се схваща, струва ми се преобладаващо в политологията, като терена, на който се разгръща борбата за завоюване, запазване и/или изменение на политическата власт в едно общество, се нуждае от отваряне към управлението и теорията на управление, за да се осмисли по един налагащо се прагматичен начин политическото. Какво е практическото и моралното оправдание на борбата за власт, в името на какво някои искат неистово властта, а пък други не я пускат, колкото и да се провалят на практика. Без анализ на употребата на властта и на резултатите от тази употреба, интересът към начините за нейното извоюване и съхранение изглежда дребнаво лековат и като че ли спекулативен. Тогава на терена на политическата практика и политологията нахлуват и се настаняват удобно рекламисти, шоумени, PR-специалисти, маркетинголози и други подобни инструментални професионалисти, които биха счели за свое голямо постижение, ако допринесат за “успеха” на най-вредната за обществения интерес политическа партия и/или за издигането на някой палячо начело на държавата, което да се окаже практически един тъжен обществен неуспех.

Намирам за далеч по-продуктивно и полезно колаборирането на политиката с управлението, на политологията с мениджмънта, защото само тогава би имало реален шанс хората да разберат какво могат и имат право да очакват от политиците и какъв е смисълът от участието им в политическия живот.

Четвърто. Не зная как е с другите, но на мен лично до втръсване ми омръзна да бъда увещаван, а някои искат и да бъда принуждаван, да гласувам, защото това било мой граждански дълг, защото ако не гласувам, после нямам право да мрънкам, че ни ми харесва как ме управляват из-

браните от други, защото така съм щял да докажа своята демократична същност и други подобни не особено чистоплътни инсинуации, правени от корист или от лекомислие. Ако демократичното започва и свършва с участието на хората в периодично провеждани избори, то аз си признавам, че не съм демократ. Защото не схващам какво му е демократичното на изборния карнавал, на който в най-добрия случай бих могъл да бъда активен зрител, който ще приключи с избирането най-вероятно на някой, който няма абсолютно нищо общо с мен, който със сигурност после ще ми се качи на главата и ще ми бръкне дълбоко в джоба, от когото вероятността да се срамувам далеч надхвърля тази да се гордея с него. А също и защото не разбирам защо да е демократично да реша да се възползвам от правото си на гласуване, а да е недемократично да реша да се въздържа от използването на същото това право.

След 18-годишни демократически експерименти в политиката 2/3 от българското население се отказа доброволно от участие в изборите, като квинтесенция на демократическото. И вместо да обмислят как да задължат българския гражданин да гласува (добре би било, ако ще е задължително, да е с попълнена предварително бюлетина, защото може да се предположи какво би било съдържанието на една празна бюлетина от страна на принуден да гласува безхаберник), политиците биха могли да се вслушат в гласа на гражданското общество: няма никакъв смисъл да се гласува, ако избирателите нямат правото и практическата възможност да бламират своя собствен избор, т.е. да се откажат от избора си, преди изтичане на мандата на избраните. Неприемлива за мнозинството хора вече у нас, а и не само у нас, е “демократическата ваканция” в която ни отправят властимащите — времето между два изборни цикъла. Разбираемо е за тази устойчива и много вредна порода хора със съмнителни качества и подбуди, които някак си по призвание редовно попълват всякакви партийни редици и които използват политическата система като асансьор за изкачване на удобни места за дълбинно паразитиране, че ще искат да бъдат оставени на спокойствие да консумират нагло или потайно властта, която сме им дали “демократично”, но пак напомням, че 70% от българското население ясно показва, че не желае нещата да продължават така. А нали истинската демокрация е властта да прави онова, което хората искат и което те биха одобрили?

Пето. В моите разбирания публичната власт е нужна и оправдана,

ако и доколкото спомага и съдейства за протичането на публичния мениджмънт, а той пък от своя страна е нужен и оправдан, ако и доколкото осигурява на обществото публичните блага, които никой човек или фирма не би могъл да си набави самостоятелно от пазара или по пътя на самообслужването. Централно място в подготовката, производството, разпределението и възпроизводството на публичните блага, около които се въртят и политиката и управлението, заема т.нар. “публичен избор”, т.е. вземането на решения от страна на управляващите властимащи, които в крайна сметка са насочени към осигуряването на нужните в едно общество публични блага и услуги.

И тук навлизаме в област, където практиката болезнено се нуждае от помощта на теорията и приложната наука. Как трябва да се вземат решенията при управлението на държавата, областта, града, общината, за да бъдат контролируеми резултатите от дейността на избраните демократично депутати, министри, управители, кметове и т.н. Става дума както за принципи и правила, така и за технологии, процедури и най-добри практики, които да гарантират успешното приложение на принципите и правилата. Ето някои примери:

- Много се говори за откритост при вземането на решения от едни или други органи и подразделения на органите на държавна власт. Най-много май говорят тези, които най-обичат тъмнината. Планина от законово оправдани и защитени, а и най-произволно наложени по административен път забрани за достъп до информация, пазят избранниците от техните избиратели. Дори и когато, всъщност най-вече, когато се вършат откровени престъпления срещу общество и държава, без отговорност за виновните, опаковали се в неприкосновености и конфиденциалности.

- Кой какви решения взема, за какво и пред кого отговаря, е въпрос с повишена трудност за всеки опитващ се да проумее кой какво и за какво прави в българската, а бих казал, макар и в по-малка степен и в общоевропейската политика и мениджмънт. Затворили се в своите информационно блиндиращи властни кули, политици и мениджъри дистрибутират, инвестират, договарят, концесионират, лицензират, финансират, проектират, иновират, подаряват, разрешават или забраняват, с което насочват и пренасочват колосални парични потоци, за което избраните ги нямат абсолютно никаква представа. След години понякога се разбира нещичко от това, което са свършили нашите избраници, но то си остава

недоказано, спорно, несанкционируемо, па макар и много губещо. Някои измислиха и т.нар. “политически решения”, които се вземат от неznайно кой и как и за които се носела “политическа отговорност”, което пък означавало, че избирателите можели, когато му дойде времето, да гласуват както пожелаят, включително и да не изберат заподозрените. И всичко това, защото имало т.нар. “дискреционен избор”, т.е. запазени за властимащите права за независим от разни мнения избор. Добре, ние за това си избираме управляващи, за да им възложим вместо нас и вместо непрекъснато да ни питат какво искаме, да решават за неща, които са от тяхната компетентност. Но това те или поне някои от тях разбират като права да правят каквото си искат, без да ни допускат до “тайните” — от кого тайни? и без да носят каквато и да е отговорност за това, което се е получило в резултат на тяхната действена посветеност.

- Една от най-гъмните дупки, в които пропада периодично българската политика и публичен мениджмънт, е елитарният дефицит в нашето общество. Без елити останалите управленски субекти в кое да е общество — политици, мениджъри, лидери и администратори, не могат да функционират успешно. Елитни са най-добрите професионалисти във всяка сфера, излъчени неформално от съответната общност, които са и публично известни, за да имат обществена тежест. Ние се имаме най-добри, но те не са най-известни, както си имаме и най-известни, но те не са най-добри. И за да не се затрудняваме излишно, обявяваме за елити най-овластените и най-осветлените от медиите, с което натикваме авторитетните и достойни българи в кюшето на обществения живот, заради което си плащаме скъпо и прескъпо в последна сметка.

Споделих тези свои наблюдения и преценки, които изложих свободно и по начин, далечен на строгите научни стандарти, което считам за допустимо. Съзнавам, че те не притежават, а и не претендират за някаква завършена и старателно аргументирана цялост. Въпреки това съм убеден, че реалността поражда сложни и не лесни за разрешаване проблеми, които са или очакват да станат предмет на сериозен анализ, който би могъл и да се провокира, поне донякъде, от горния текст.

По повод на...

Неотдавна на българския книжен пазар се появи книгата "Бъдещето на социалната демокрация" на германския професор Томас Майер, един от най-видните изследователи в областта на политическата теория, теорията на демокрацията, идеологията и политиката на социалдемократическите партии. Книгата на Майер дава повод за сериозен дебат, за перспективите на развитието на теорията и практиката на социалната демокрация, като основен компонент на либералната демокрация, но също така и относно практическото ѝ значение за развитието на българската демокрация слез 1989 година. Именно затова поканихме двама български политолози, Георги Карасимеонов и Добрин Канев, да изразят своето мнение за фундаметалния труд на Томас Майер.

от Редколегията

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА КЪМ СОЦИАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ И БЪЛГАРСКИЯТ ПОЛИТИЧЕСКИ МОДЕЛ

ГЕОРГИ КАРАСИМЕОНОВ

Същност на социалната демокрация

Водещ лайтмотив на автора е открояването на фундаменталното различие между двата основни модела на политическо и икономическо развитие в зоната на развития капитализъм — либертарианския и социалния. И двата модела са еманация на либералната демокрация, родена от основополагащата идея за примата на свободата на личността. Именно модерната, либерална демокрация се отличава от всички предшествващи форми на демократично управление с това, че поставя в основата си гарантирането и утвърждаването на основните човешки права. Либералната демокрация се базира на принципите на правова-та държава, конституционализма, народния суверенитет, политическия плурализъм.

В процеса на развитието на либералната демокрация и прехода от ранния капитализъм към развитите негови форми се появява фундамен-

талното разслоение в теорията и практиката относно осъществяването и гарантирането на свободите и правата на гражданите. Апологетите на примата на пазара като основен регулатор на икономическите и социалните отношения ограничават свободата до “правно-формално равнище на универсалните основни права” (Майер 2007: 17). Оттам действията на демократичната държава се свеждат принципно до координиране на отношенията в обществото чрез пазарните процеси и прехвърляне върху гражданите основната отговорност и способност да използват основните им свободи. Ерго те отстояват т.нар. негативно понятие за свободата, при което политическите институции играят пасивна или минимална роля в защитата и гарантирането на равенството в осъществяването на основните свободи на гражданите.

Като контрапункт на либертарианската теория, особено в периода след кризата на капитализма през 30-те години, се утвърждава теорията за социалната демокрация. Тя обосновава активния ангажимент на политическите и демократични институции в създаването на предпоставки и условия за реално и всестранно осъществяване на свободите на гражданите. В този смисъл ново качествено понятие, въведено от теоретиките на социалната демокрация, е принципът на справедливостта. Именно чрез него се откроява позитивната визия за свободите на личността “като равно разпределение на жизнени възможности” (Майер: 48). Именно чрез критерия за справедливост, разбран като равна свобода за всички граждани, се търси и ключът към обосноваването на неравенството като легитимно, през призмата на правата и свободите на другите членове на обществото. (Майер: 2007 48).

Следователно в теорията на социалната демокрация принципът на свободата и равенството се допълват от принципа на справедливостта. Чрез справедливостта принципът на свободата и равенството придобиват реално универсално значение, действат инклузивно към максимално широк кръг социални групи и лимитират изключването от периметъра на свободите онези граждани, намиращи се по една или друга причина в неблагоприятни стартови жизнени позиции, както и в техния последващ живот. В най-голяма степен справедливостта трябва да ограничи негативното въздействие на икономико-материалната зависимост, изключваща или ограничаваща хората от пълноценно усвояване на техните свободи. В крайна сметка това триединство на свобода, равенство и

справедливост трябва да осигури и гарантира достойнството на човека в демократичното общество. Само в социални и политически условия, които гарантират достойнството на човека, се създават и предпоставки за политическа стабилност и прогрес, включително предвидимост на демократичния политически процес. В този смисъл Херман Хелер точно определя, че една демокрация остава лабилна и “дефектна”, подвластна на конюнктурни поврати, ако политическият и икономическият ред не се възприемат от мнозинството от гражданите като справедлив и целящ справедливост (по Майер: 2007 20—24).

Струва ми се, че философията на социалната демокрация е най-добре изразена в следните основни нейни компоненти:

а) социалната демокрация се базира на идеята на равноправната свобода и обезпечаването на нейните икономически, социални и културни предпоставки;

б) социалната справедливост изисква всеки гражданин да поема собствена отговорност за своя живот като същевременно може да разчита на гарантирана подкрепа от страна на общността (принципа за солидарност), включително от политическите институции, когато собствените им възможности са ограничени поради едни или други фактори;

в) осъществяването на социална демокрация е перманентна задача на политическите фактори, която се решава в зависимост от конкретната ситуация и ресурси, обществена подкрепа и нагласи, съотношение на политическите сили;

г) социалната демокрация се основава на политика, която търси адекватна координация на пазара, държавата и гражданското общество, които да осигурят социална справедливост и икономическа ефективност в името на достойното съществуване на човешкия индивид като предпоставка за стабилност и устойчивост на демократичния ред.

Същевременно социалната справедливост не е синоним на уравниловката, типична за тоталитарния социализъм. Тя не отменя това, което бих нарекъл **справедливата несправедливост**, отразяваща факта, че хората не се раждат и развиват с еднакви способности, качества, стремежи, амбиции. Съответно и мястото им в разделението на труда и социалният им статус ще се различават. Несправедливо би било този житейски феномен да не се отчита и съзнателно игнорира или потиска чрез политическата система. Защото различията и позитивната кон-

курения между хората са източник на социален прогрес. Принципът на социалната справедливост повелява, като се отчитат тези различия, да се даде възможност, чрез подкрепа от институциите на общността, ерго политическите институции, на максимално широк кръг хора да се включат в тази конкуренция, използвайки потенциала си. Целта е обществото да използва всестранны индивидуалния и колективен потенциал на човешката общност, ограничавайки до минимум социалните и други препятствия, които го възпират.

Социалната демокрация не е застинала теория и практика. Тя се развива в конкретните политически и икономически условия от 30-те години на миналия до началото на нашия век. И днес представителите на социалната демокрация търсят конкретни практически решения в намирането на баланса между трите основни ценности — свобода, равенство и справедливост.

Политиката на социалната демокрация в този смисъл постоянно рефлектира специфичните предизвикателства, породени от национални, регионални и глобални процеси. Тя преминава и през кризисни етапи, породени от изчерпването на определени модели на социална политика и необходимостта от адаптирането към нови икономически, технологически, социално-политически, културни, демографски и други фактори. Именно пред такъв тип нови предизвикателства се намира в началото на XXI век социалната политика в развитите европейски демокрации. Тя е изправена, от една страна, пред национално специфични проблеми — най-вече свързани с ограничаването на ресурсите, необходими за поддържане на досегашната преразпределителна политика на държавата и ограничаването на възможностите на финансирането на досегашната мрежа от социално-публични услуги, и от друга страна, пред феномена на глобализацията, който разчупва границите на националната политика и изисква качествено нов тип наднационално разпределение, транснационална социална политика. Това изисква коренна ревизия и преоценка на представите за реализацията на основните ценности на социалната демокрация в наднационален, глобален мащаб. Изисква включване в периметъра на демокрацията на нови региони и държави, включително там, където ценностите на либералната и социална демокрация не са пуснали корен и дори са в културно противоречие с нея.

Нужно е според Майер да се извърши “трета стъпка” в световната

история към “глобална демократизация” (Майер: 2007 188).

Първата стъпка е античната демокрация в градовете държави на Гърция, а втората като следствие на Просвещението е утвърждаването на демокрацията на националните държави. Третата стъпка или фаза е свързана с изграждането на глобални политически структури, способни да вземат демократични решения. Глобалната модернизация на либералната демокрация представлява предпоставка за изграждане на глобална социална демокрация.

Въпреки че отчита сложността на това начинание, Майер вижда възможността принципите на социалната демокрация да бъдат съгласувани на глобалната арена с интересите на множество субекти на политически действия в условията на глобално общество и на базата на вече предложени модели да се стигне до глобална демократизация и оттам на реализация на глобална социална демокрация. Кой са някои от основните пътища и инструменти за реализирането на тази цел:

- идеята за световно гражданство;
- социално, културно и екологично вграждане на глобалните пазари, които да бъдат подчинени на глобални политически институции, носещи отговорност;
- утвърждаване на новата роля на международните институции, особено на ООН, в процеса на глобализацията;
- формиране на основите на транснационално гражданско общество;
- създаване на нови институции за наднационално регулиране.

Именно пред социалната демокрация и нейните носители днес стоят две взаимно свързани колосални задачи — преодоляване кризата и трудностите на социалната демокрация в рамките на национално ограничени капитализъм на миналото, характеризиращ се със сравнително високи темпове на икономически растеж и кейнсианска преразпределителна политика и, от друга страна, приспособяване на социалната политика към глобалния пазар и транснационалните процеси. Политически идеи в тази насока има вече немало. Изисква се нов тип политическа воля, съгласуване на националните интереси и наднационални усилия за превръщане на социалната демокрация в глобален феномен.

Деформации и перспективи на социалната демокрация в България

Разсъжденията на Майер са центрирани върху опита на развитите демокрации, където е създаден прототипът на модерната социална демокрация. Но тя провокира теорията и практиката в България, където тепърва предстои да се избистрят политическите алтернативи в една модернизираща се държава като член на ЕС. В редица отношения днес България е все още “дефектна демокрация”, според определението на Херман Хелер — ерго има разминаване между институциите на либералната демокрация и тези на социалната демокрация. Аз бих я определил като непълноценна и неконсолидирана демокрация, която все още носи белезите на първоначалния преход от тоталитарен режим към либерална демокрация, в която се преплитат остатъците на преходния модел с наченки на модернизация на социално-икономическите и политическите структури. Основен дефект на тази демокрация е незрялостта на трите основни стълба на социалната система — пазара, държавата и гражданското общество от гледна точка на критериите на развитите демокрации.

Пазарът в България е смесица от икономически субекти, в голяма част от които господства принципът на първоначално натрупване на капитала от XIX век с примитивна експлоатация на човешки труд и минимални права на наемните работници, а други са с модерни структури, предимно на банковия и застрахователния капитал, главно с чуждестранно участие. Днешният български капитализъм, според някои автори, е по-близо до латиноамериканския, отколкото до европейския модел¹.

Едва през последните години пазарната икономика, започна да стимулира икономически растеж и да създава благоденствие, но вероятно ще бъдат необходими от две до три десетилетия, за да се осигури сравнително стабилно икономическо развитие, типично за напредналите демокрации.

Държавните институции са силно зависими от клиентелистките си връзки с икономическите субекти. Не е скъсана пъпната връв между родените от разграждането на социалистическата държавна собственост със силна политическа протекция и при беззаконие и хаос икономически групировки и държавата. Политическите институции и в частност

политическите партии и пазарните субекти се намират в корупционна зависимост, което силно лимитира осъществяването на независима държавна политика в името на общото благо и националните приоритети.

Гражданското общество, особено що се отнася до защитата на икономико-социалните интереси на гражданите, е слабо и неорганизирано. Голямото мнозинство граждани са все още с поданическо-патриархалното съзнание. Организацията за защита на наемния труд и интересите на потребителите на социални и публични услуги са разпръснати и неефективни, особено в частния сектор. Профсъюзите са неефективни и главно концентрирани в държавните предприятия и също така вплетени в клиентелистки отношения с държавни и партийни институции. Реално не функционира тристранното сътрудничество.

Тази неразвитост на пазар, държава и гражданско общество се обуславя и подхранва от **преходната социална структура**, типична за развиващия се капитализъм, чиято основна характеристика е дълбоко социално разслоение между значителна част от обществото, намираща се на границата на оцеляването и бедността, малка средна класа (според различни изследвания от 10 до 15%) и заможна върхушка, до голяма степен паразитна, част от която свързана с престъпни групировки.

Голяма част от българските граждани са все още в категорията на губещите от прехода, а само една малка част може да се определи като печеливша. Нещо повече. Според изследване на агенция Медиана досегашният тип икономическо развитие и политика са довели до формиране на голяма група от млади аутсайдери — хора без образование, неграмотни, без квалификация. Ето някои данни — само 52% от децата на бедните и материално притеснени хора учат, докато на заможните и тези, които са добре материално — близо 100%. Сред младите безработни до 35 години 52.5% са с основно и по-ниско образование².

Следователно социалната основа на демокрацията, а именно ”средната класа”, е твърде крехка и малобройна, за да представлява онази стабилна опора на демократичните институции, подобно на развитите демокрации. Там средната класа е в обхват 60-80% от населението, което поражда и стабилността на политическите институции. Защо? Защото в социалнопсихологически смисъл “средната класа” е преодоляла инстинкта на икономическото оцеляване и се намира в относителна степен на социална сигурност, което не поражда у нея онези лъкатушения

в политическото поведение, вкл. негативизма към политическия елит и политическите институции типични за развиващите се и слабо развитите демокрации, каквато е България.

Социалната несигурност и ограничената социална справедливост, липсата на достатъчно значима “средна класа” водят до лабилност и в частност нелегитимност на политическата демокрация. От една страна, те подкопават независимостта на основни политически институции, подвластни на клиентелистки взаимовръзки и корупционна среда. Особено уязвима е съдебната система, която все още трудно гарантира справедлива защита на човешките права, както и интересите на държавата. От друга страна, тази ситуация създава негативна нагласа към демократичния ред и към основните стожери на политическата система — политическите партии и политическия елит. Според национално изследване на агенция Алфа Рисърч от ноември 2006 година — 63% от запитаните смятат, че няма политическа партия, която да им защитава интересите, и само 34% отговарят утвърдително.

Българските политици са с най-нисък кредит на доверие, сочи проучване на международната социологическа компания Gfk сред 19 европейски държави и САЩ. Едва 8% от българите се доверяват на политическата класа, а останалите 92% — не.

Критично ниският обществен рейтинг на българските политици се потвърждава и от последните социологически проучвания. Според проучване на НЦИОМ от средата на юли 2007 българите масово са разочаровани от партиите, на които симпатизират. Близко 34% заявяват, че няма да упражнят правото си на вот, като само 18% от тях са хора, които нарочно никога не гласуват³. На последните местни избори през есента на 2007 година 60—70% от гласоподавателите не упражниха правото си на глас.

Според съвместно изследване на Европейската банка за възстановяване и развитие през 2007 година в посткомунистическите държави България отново е на дъното на таблицата, що се отнася до отношението на населението към основните демократични институции - само 8% оказват доверие на политическите партии а, 77% пълно или частично недоверие, като останалите се колебаят. Подобно е отношението към парламента — 10% оказват доверие, а 72% недоверие, останалите се колебаят. На трето място по недоверие е правителството — 15% доверие и

68% недоверие, следвано от съда — 16% доверие и 76% недоверие⁴.

Нещо повече. За първи път през последните 10 години българските граждани определят корупцията като основния проблем, пред който е изправена страната. Според доклад на Центъра за изследване на демокрацията България губи от корупция повече благосъстояние, отколкото е средногодишният размер на европейските фондове, предвидени за страната. През миналата 2006 година страната ни е оцетена с един милиард лева от корупционни практики при обществените поръчки, с 800 милиона лева — при замяната на земи и управлението на държавна собственост, с 300—400 милиона лева от контрабанда през безмитните магазини, се посочва в доклада.

Значителна част от проявите на корупция остават неразкрити, а дори в малкия брой случаи, когато има образувано наказателно производство, то невинаги завършва с постановяване на осъдителна присъда. Голяма част от делата завършват на ранен етап от наказателния процес, като повече от 60% въобще не стигат до съда. Само 1/4 от започнатите предварителни производства достигат до постановяване на присъда и едва 40% от лицата биват осъдени, се посочва в доклада⁵.

В споменатото изследване на ЕБВР и Световната банка около 80% от основните възрастови и социални групи посочват, че в днешна България има повече корупция отколкото около 1989 година⁶.

Следователно много българи отъждествяват демокрацията с икономическа изостаналост и бедност и политическа корупция, а това означава най-вече със социална несправедливост. Данните от Алфа Рисърч сочат, че макар оптимизмът да се покачва през последните години, само 30% от гражданите смятат, че страната върви към по-добре, 38% — че няма промяна, и 32% — към по-лошо⁷.

Следователно социалният компонент на демокрацията е твърде ограничен. Имаме минимална социална държава, която осигурява основно защитната социална мрежа, минималния екзистенцминимум и гарантира една минимална базисна социална справедливост.

В трудовите отношения страната се намира на прага на цивилизования капитализъм и далеч от съвременните принципи на взаимоотношения между труда и капитала.

В сферата на останалите социални мрежи особено семейна политика, правораздаване и образование, все още доминира некоординира-

ност и слабо ресурсно обезпечаване. Следователно българският модел на социална демокрация в момента се характеризира със слабо координирано пазарно стопанство с минимална социална мрежа и недостатъчно ефективна социална политика без ясни приоритети, с разкъсана взаимовръзка между икономика и социална политика.

Наскоро видният икономист Кенет Рогов, бивш главен икономист на МВФ и сега професор в Харвард, предупреди за подкопаването на социалната сигурност, вкл. в развитите демокрации, като следствие на глобализацията. “Този необуздан капитализъм”, пише той, “няма да удържи в социално отношение и ще доведе до напрежение... Социалните конфликти ще нарастват.” Въпросът според него е, че безработицата и обезценяването на труда водят до “засягане на достойнството на хората и принизява социалния им статус”⁸.

И ако това е вярно за развитите страни, то още по-вярно е за развиващите се демокрации и пазарни икономики, каквато е България.

Социалната демокрация в модерния ѝ вид тепърва предстои да се изгражда чрез развитие на вътрешната пазарна среда и вклиняването в транснационалните глобални икономически структури. Шансът на България е, че независимо от нейното закъсняло приобщаване към развитите демокрации цивилизоването на капитализма върви паралелно с възможността да бъдат възприети най-съвременни модели на социална държава, предотвратят грешките на “старите” социални демокрации и паралелно с това да се използват шансовете на глобалната икономика. В този смисъл основната задача пред политическите фактори е да се осигури взаимовръзка между икономическа и социална политика като взаимно преплетени фактори за осигуряване на икономическа стабилност и благоденствие. Либертарианските идеи на монетаризма, в името на макроикономическа и в частност финансова стабилност, не могат да бъдат прилагани самоцелно, без да се съчетаят с идеите за една напредничава модерна социална политика, тласкаща социално-икономическия прогрес.

Приемането на България в Европейския съюз създава нов шанс за нов тип социална и икономическа политика, която съчетава личната инициатива с гъвкава държавна подкрепа, която да преодолее свръхполяризацията и да създаде стабилност и перспективност в развитието на всички социални групи.

Утвърждаването на модерна визия за “социално пазарно стопанство” и преодоляване на основите на социалната поляризация и маргинализация са важно средство за преодоляване на нестабилността на политическия процес и поредни популистки експерименти. А те подкопават основите на демократичния ред, създават погрешни илюзии за възможни антидемократични алтернативи.

Социалната демокрация може да има ефективност само ако тя е политика на приоритети с дългосрочно действие. Именно чрез такава политика социалната демокрация придобива реална ефективност дори в страни с по-изостанало развитие и ограничени ресурси, каквато е България.

Бележки:

*Майер, Томас, “Бъдещето на социалната демокрация”, Фондация Фридрих Еберт, София 2007.

¹Стоилов, С., в-к Труд, 22 март 2007, с. 18

²В-к Труд, 30 април 2007, с. 14

³Segabg.com. 09.08.2007

⁴<http://www.ebrd.com/pubs/econo/lits.pdf>

⁵www.csd.bg

⁶<http://www.ebrd.com/pubs/econo/lits.pdf/>

⁷В-к “Труд”, 18 март 2007, с. 10

⁸Der Spiegel, N. 16, 2006

КЪМ ТЕОРИЯ НА СОЦИАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ

ДОБРИН КАНЕВ

“Бъдещето на социалната демокрация” безспорно е един значим теоретичен труд. Неговата цел е да представи последователна, широко-обхватна и завършена теория за един от вариантите на демокрацията. Същевременно той се превръща и във важна част от голямата дискусия за съдбата на социалдемокрацията, съществен принос в творенето на “съвременния разказ” за социалдемокрацията в днешния глобализиращ се свят.

Поставена в по-широкия комплекс (заедно с излезлите малко по-късно трудове “Теория на социалната демокрация” и “Практика на социалната демокрация”) тази книга изгражда една цялостна теория на социалната демокрация в рамките на общата теория за демокрацията. Тя търси новото дефиниране и позициониране на бъдещето на социалдемокрацията във времената на глобализация, европеизация, индивидуализация и демографски промени.

“Бъдещето на социалната демокрация” не е отвлечен теоретичен труд на абстрактното равнище на политическата теория.

Първо, самият автор — и това, разбира се, не е случайно — я определя като “увод в теорията и **практиката** на социалната демокрация”. При това той подчертава, че на преден план в нея е изведена именно връзката с практиката. Иначе казано, не става дума за история на теорията на социалната демокрация, макар че се взема отношение и по нея, и по въпросите на демократичния социализъм. Не става дума и за история на политическите идеи, макар че тя присъства сериозно в книгата. Намерението на автора е по-скоро да изследва фактическата значимост на социалдемократическите норми в променения свят и оттам да изведе ориентири за нова политическа стратегия. В самата книга можем да открием много конкретни виждания за водене на политика на социална демокрация в условията на днешния свят.

Второ, тя осъществява връзката между политическа теория, от една страна, политически програми и политически стратегии, от друга, и политическа практика, от трета. В това отношение водещи са поуките от сериозните проблеми, с които се сблъсква социалдемокрацията през

последните десетилетия. Става дума най-вече за изстрадания от автора извод, че и през ХХІ век програмният характер, ясният идеен профил запазват огромното си значение за социалдемократията. Нужна е тясна връзка между програма, стратегия и практика. Липсата на тази връзка води до разтваряне на ножицата между обявени цели и ценности, от една страна, и политически действия и резултати, от друга. Следствието е ерозия на идентичност и загуба на политически позиции и влияние. С други думи, не могат да се очакват правителствени успехи, без да е налице предварително разработен и постоянно актуализиращ се политически дневен ред на основата на дългосрочна програма.

Вече доста време съвременната социалдемократия изработва своите програмни концепции, как да се води социалдемократическа политика в условията на ограничени или липсващи ресурси, в условията на ожесточена национална конкуренция на глобалния пазар, в условията на хегемония на неолибералното мислене — без да изоставя основните принципи на политическата си идентичност — принципите на солидарността и на социалната справедливост.

Трудът на Майер има пряка връзка с програмните дискусии за новата програма на ГСДП и изобщо в европейската социалдемократия (а и не само в европейската, доколкото широката основа на теоретичната обосновка я прави приложима и в други общества). (Впрочем в началото на 2007 година бе публикуван т. нар. Бременски проект за нова Принципна програма на ГСДП, в който също можем да открием много от идейните стимули на представяната книга.)

“Бъдещето на социалната демокрация” е книга на германски автор, но валидността на нейните изводи отива далеч отвъд Германия (и германската социалдемократия). В нея не само ще срещнем анализи на други държави, но и самата ѝ теоретична обосновка е така изградена, че теоретическите и стратегическите изводи да имат максимално широка валидност. Майер изгражда проекта “социална демокрация” в рамките на една общовалидна теоретична концепция, която, от една страна, се опира на опита на различни страни, а от друга, търси възможности за реализация в целия свят.

Тези по-общии оценки са необходима предпоставка, за да можем да проследим и разберем **логиката на автора и начина на обосноваване на социалната демокрация като теория и практика.**

Това може най-добре да стане, като се отграничат **трите равнища на анализ** в книгата:

Първо, въпросите собствено на теорията на социалната демокрация. Тук в центъра стои въпросът как се легитимира съвременната демокрация, каква роля играе за нея социалната справедливост, върху какви основни права се базира тя и какво е значението ѝ за стабилността и ефективността на дадено демократично общество.

Второ, реализираните и възможните стратегии на политическо действие в отделните сфери на обществената система, които носят характеристиките именно на социалната демокрация в отличие с други модели демокрация. В този смисъл теорията на социалната демокрация е и теория на промяната, а не на запазване на статуквото.

Трето, сравнение на различните общества от гледна точка на разработените специфики на социалната демокрация, на различните им стратегии за справяне с обществените рискове от гледна точка на отстояване и пълна реализация на основните права. Тук се демонстрира пряка връзка с опита, а с това и с практиката на демократичното действие. Според Майер ред национални демократични държави вече частично са осъществили социалната демокрация или — какъвто е случаят със скандинавските страни — са я осъществили във висока степен. Федерална република Германия бе окачествена като социална демокрация дори от Конституционния съд. В книгата се анализира това, което вече се практикува в името на социалната демокрация. Но тя отива значително подалече и изследва и това, към което има смисъл да се стремим в практиката. Предимството ѝ е точно там, че тя търси идеи за демократичната организация на обществото в едно обозримо бъдеще.

На **първото равнище на анализ** най-напред се поставя въпросът за самото понятие “социална демокрация”, още повече, че за разлика от английския език, на немски то не е често употребявано (а когато е употребявано, служи по-скоро за очертаване на демократични тенденции в отделни обществени сфери). Очевидно намерението на автора е да търси

определено разграничение с установеното понятие “социалдемокрация”. Оттук възниква необходимостта да се обоснове възможно най-прецизно понятието социална демокрация като една от основните научни категории на политологията и да се постави в рамките на обща теория, която го изяснява максимално.

Още в началото на книгата авторът подчертава в тази връзка наличието на три негови измерения:

Първо, то е основно понятие на теорията за демокрацията.

Второ, то се използва за характеризирание на една политическа програма. Наистина има и такива политически действащи лица, които използват “социалната демокрация” като название на програма, макар че техните политически намерения не се покриват с тези на теорията на социалната демокрация. От друга страна, социалдемократическите партии не могат да претендират за монопол върху това понятие, доколкото и други действащи лица от гражданското общество и от политиката могат да отстояват социалната демокрация в определени свои цели.

Трето, понятието има държавноправно измерение доколкото то играе роля в конституциите на множество европейски държави.

Решаващо от гледна точка на развитата теория за социална демокрация, според мен, е първото споменато измерение. Можем да го изразим с думите, че теоретичният подход към социалната демокрация е очертан в рамките на *теорията за демокрацията*.

Оттук следват ред особености по отношение на самата теория, изгражданите на нейна основа политически стратегии и сравнителния анализ на отделните страни от гледна точка на характеристиките на социалната демокрация.

На първо място създадената теория има претенцията да е равнопоставена по принцип на другите конкурентни крупни политически теории като теорията на либерализма, на либертарианството, на консерватизма, на фундаментализма.

Социалната демокрация е представена като един от основните “модели демокрация”. От тази гледна точка тя се конкурира най-вече с т.нар. либертарен модел демокрация. И двата варианта имат общ произход — в класическата либерална теория за демокрацията. Те обаче са тръгнали по различни пътища и днес представляват два основни алтернативни модела демокрация.

На второ място, позиционирайки се в рамките на общата теория за демокрацията, тя следва и основните теоретични фундаменти на тази теория, а именно — обяснение на сложните взаимовръзки между а) легитимност, б) ефективност и в) стабилност на модерните демокрации.

По тези три основни стълба на демократичната теория върви и критичното разграничение с позициите на нейната либертарна алтернатива в нормативни, теоретични и емпирични измерения. Въпросът в последна сметка е кой от тези варианти по-адекватно осмисля условията, които трябва да бъдат изпълнени в действителния обществен живот, за да могат универсалните основни права на либералната демокрация да се превърнат в реално действащи и правно осигурени шансове за свобода на всички граждани.

Като част от общата теория за демокрацията теорията за социалната демокрация, разработена от Томас Майер, изследва най-напред легитимностните предпоставки на политическата власт.

И тук тя тръгва не толкова от основни ценности и необходимостта от реализацията им в обществения живот, колкото по проправения път от класическия либерализъм с начален пункт основните човешки права. С други думи, теорията на социалната демокрация извежда обществените условия за легитимност на модерната демокрация от универсалните основни права и от тяхното значение за демократичната стабилност и ефективност.

Можем да кажем, че централната ос на развитата теория е формирана около идеята за формалната валидност и за реалното действие на основните права.

Това е и нормативната основа на теорията на социалната демокрация. При това, по думите на автора, поради стремежа си да постигне универсална значимост тя избира ограничена нормативна база, която да й даде основания за обща валидност навсякъде по света. Такава база са гражданските, политическите, социалните и икономическите основни права, които са развити в *документите на ООН от 1966 г.* и които са ратифицирани от 148 държави от всички културни кръгове и региони в света. Тези норми са формулирани съдържано и вземат предвид различните степени на развитие в отделните страни.

Тук Томас Майер всъщност доизгражда започнатото от 20-те години на миналия век от германския правист Херман Хелер формиране на

теория на социална демокрация на основата на разширеното тълкуване на човешките права с акценти, първо, социални права, и второ, създаване на материални предпоставки за тяхната реализация в обществената практика. Този подход по-късно се свързва главно с името на британския учен Томас Маршал след излизането на труда му “Граждански права и социални класи”.

В теоретичната основа на социалната демокрация Майер инкорпорира и идеите за справедливостта на такива крупни учени като Джон Роулз, както и на видни представители на комунитаризма като Майкъл Уолзър. И разбира се, специфичния за социалдемокрацията ценностен подход.

И накрая, важно за разбиране на разработената от Томас Майер теория е придържането му към *теоретичния подход, поставящ в центъра субектите, действащите лица (“актьорите”)* в политиката, икономиката, обществото, а не структурите и заварените предпоставки. За този подход е характерно, че при анализа на дейността на актьорите във всички нейни измерения винаги взема предвид две неща: *ограниченията за тяхното действие*, които произтичат от обществените подсистеми, както и *пространствата за действие* за промяна на обстоятелствата.

Именно тук стигаме и до **второто равнище** на теорията на социалната демокрация, отнасящо се до нейните специфични характеристики (отличаващи и противопоставящи я на либертарната демокрация) в отделните обществени сфери. Преминаваме от по-скоро нормативната концепция към основана на емпирични доказателства теория. Проектът на социалната демокрация търси връзката между нормативната опора върху политическите и социалните основни права с практическия реализъм, а с това и възможностите за максимално възможната им политическа реализация в сложните съвременни общества.

Според Томас Майер в своето ядро целта на социалната демокрация се състои в това да намери емпирично обосновани решения на следния ключов политически проблем: От какви институции, форуми, политики, възможности за участие и права се нуждае демокрацията, за да осигури в достатъчна степен всеобщите (универсалните) основни права на гражданите срещу рисковете на съвременната икономика и общество? Става дума обаче и за личната отговорност: Какви социални и политически задължения трябва да поемат самите граждани, щом искат

да ползват значителните права на социалното гражданство?

С други думи, теорията на социалната демокрация анализира какви институционални, икономически, социалнополитически и културни стратегии за действие водят до материалното осъществяване на тези права в съвременния свят.

На това равнище тя интегрира в себе си множество отделни теории като тези за социалната държава, за икономическото устройство и регулиране, за демократизацията на обществото, за типологията на обществените рискове и др.

Тук анализът на Майер е конкретен и стигащ до конкретни политически стратегии в отделни области на обществения живот. Той ни представя социалната демокрация вече като специфична система, съставена от множество подсистеми, които се намират в динамично взаимодействие помежду си:

1. Политическата система
2. Системата на основните права
3. Системата на политическата публичност
4. Гражданското общество
5. Подсистемите на обществена демократизация
6. Социалната държава
7. Образователната система
8. Икономическият ред
9. Икономическото регулиране
10. Системата на фирмено устройство
11. Транснационалната координация
12. Политическата култура

Във всички тези подсистеми са възможни твърде различни варианти за действие и за промени. Проектът на социалната демокрация се стреми да открие онези варианти за политика, които отговарят в най-голяма степен на политическите и социалните основни права.

На това равнище на анализа можем да открием както оценка на досегашни практики във всички тези подсистеми, така и идеи на автора за възможни бъдещи действия.

На третото равнище погледът е насочен към сравнителен анализ на реалността на обществата, които, от една страна, имат или могат да имат претенцията, че поне в определена степен са изпълнили критери-

ите за една социална демокрация, а от друга, вървят по пътя по-скоро на либертарната демокрация. Авторът и неговата сътрудничка Никол Брайер правят мащабно компаративно изследване на отделни държави, групирани като социални координирани пазарни стопанства и либерални некоординирани пазарни стопанства.

Може би тук трябва да спомена, че българското издание на книгата е (доколкото ми е известно) единственото, което съдържа и една допълнителна (десета) глава, в която е разработен специален индекс на социална демокрация, чрез който става възможно комплексното сравнение на социалните и либертарните демокрации. Според него най-висока степен на социална демокрация откриваме в страни като Швеция, Дания, Финландия и Норвегия, докато страни като Ирландия и САЩ са типични либертарни демокрации.

Би било, разбира се, любопитно този индикатор да се приложи към България. Вероятно резултатът няма да е много обнадеждаващ.

Затова пък книгата на Томас Майер съдържа полезни и за нашата страна идеи, чиято реализация би ни приближила към едно бъдеще на социална демокрация.

Рецензии и анотации

„Reshaping the Broken Image of Political Parties: Internal Party Democracy in South Eastern Europe”, Ed.G. Karasimeonov, GorexPress, Sofia, 2007 (Промяна на негативния имидж на политическите партии: вътрешнопартийната демокрация в Югоизточна Европа)

Книгата, съставена от професор Георги Карасимеонов, има поне три безспорни приноса към изследването на партиите и партийните системи. На първо място, тя за първи път систематично разглежда въпросите за вътрешнопартийната демокрация в Югоизточна Европа. На второ място, книгата не е компилация на отделни казуси, а представлява добре обмислено и убедително реализирано сравнително изследване, подчинено на ясни и кохерентни методологически принципи. И накрая, книгата за първи път представя индекс на вътрешнопартийната демокрация (изработен от Карасимеонов и Милен Любенов), който несъмнено ще бъде използван и в бъдещи изследвания. Тези три приноса правят книгата задължително четиво за изследователя на политическите процеси в Югоизточна Европа.

Публикувана на английски език, тя е плод на успешно академично сътрудничество между регионални експерти, възникнало по повод на конференция, организирана от Българското училище за политика и Института за политически и правни изследвания през ноември 2006 г. в София. В увода Карасимеонов задава ясна концептуална рамка и структура за последващия анализ. Книгата съдържа седем глави (case studies) върху Албания (от Ено Тримчев), Босна и Херцеговина (Давор Вулетич), Хърватска (Горан Чулар), Македония (Гордан Георгиев) и Сърбия (Душан Павлович); за България има два текста: Карасимеонов и Любенов очертават тенденциите и перспективите в своята глава, докато Светлана Ломева анализира две социологически проучвания по отношение на партийната демокрация. Книгата завършва със заключение, в което Любенов и Политов разглеждат въпроса доколко вътрешната демокрация може да бъде средство за възвръщането на доверието в политическите партии.

Начална хипотеза

Книгата изхожда от идеята за връзката между вътрешната демократичност на партиите и тяхната демократична роля в политическата система като цяло. Карасимеонов твърди, че повечето от негативните политически феномени в съвременните либерални демокрации, като нарастващото недоверие в политическите партии и ниското участие в избори, до голяма степен се дължат на липсата на вътрешна демокрация в политическите партии. Въпросът, който възниква, е доколко партиите могат да изпълняват своята роля, ако те не са организирани по демократичен начин? Аргументът на Карасимеонов е, че тази представителната роля по един ключов начин зависи от съществуването на вътрешна партийна демокрация (ВПД), защото тя:

- Засилва връзките между структурите и електората;
- Повишава доверието към партиите в населението;
- Създава по-добра връзка между партиите и техните избраници на държавни длъжности;
- Легитимира политическото ръководство;
- Засилва демократичната култура;

- Ограничава клиентелизма, патронажа и корупцията;
- Ограничава ефекта на партистокрацията и плутокрацията (стр. 8–9).

Методология на изследването

Книгата всъщност не си поставя амбициозната задача да докаже гореизложената хипотеза. Предложените case studies имат за цел да опишат нормативната уредба и практиките на най-големите партии в Югоизточна Европа по отношение на вътрешната демокрация. В този смисъл книгата представлява една първа крачка към операционализирането на основната хипотеза на Карасимеонов.

Подходът на съставителя е бил да изиска от изследователите да спазват сходна структура в организацията на техните глави. Тази структура на практика следва ключовите индикатори, които Карасимеонов и Любенов предлагат за изследването на ВПД:

- Правата на членовете на партията: правото на критика на ръководството, правото на изразяване на различно мнение;
- Процедурата по номиниране на кандидати за обществена длъжност: номиниране от лидера, предварителни избори и др.;
- Процедурите по избиране на партийния лидер;
- Автономията на местните партийни структури;
- Участието на членовете във формирането на партийната политика;
- Ролята на хоризонталните организации: младежки структури и т.н.

Отделните глави първо предоставят описание на практиките, които са възникнали в изследваните държави по всеки един от тези ключови индикатори. Тук книгата предоставя богата информация за вътрешния политически живот в региона. Освен този наратив обаче изследването предлага и един индекс, според който всеки от индикаторите може да получи стойност от едно до три, като три отразява най-висока степен на вътрешна демократичност. По-конкретно:

- Права на партийни членове: 1 — изключване на членове за изразяване на различно мнение; 2 — свободно изразяване на мнение; 3 — съществуване на партийни фракции.
- Кандидати: 1 — номинирани от ръководство; 2 — от регионална структура; 3 — чрез предварителни избори.
- Избор на лидер: 1 — от ръководството без алтернативни кандидати; 2 — от представителния орган на партията при наличието на алтернативни кандидати; 3 — чрез вътрешни избори.
- Местни структури: 1 — местно ръководство избрано от централното; 2 — ограничена местна автономност на структурите; 3 — значителна степен на автономност.
- Формиране на политика: 1 — политика, формирана на ниво ръководство; 2 — след дискусия със структурите; 3 — формирана от местни структури.
- Хоризонтални структури: 1 — липса на такива; 2 — съществуват, но нямат съществена роля; 3 — съществуват и играят важна роля.

Индексът се калкулира като проста сума от стойностите за отделните индикатори за всяка партия. Максималната стойност, която тя може да получи, е 18 (най-ви-

сока степен на ВПД) — най-ниската степен е съответно 6. Индексът дава една и съща тежест на всеки един от индикаторите.

Резултати

Книгата предоставя достатъчно доказателства за тезата, че партиите в Югоизточна Европа се характеризират с много ниска степен на вътрешна демократичност: тези доказателства са както в наратива, така и в резултатите от индекса. В количествено измерение за България индексът се движи между 12 за БСП и 10 за СДС и 6 за НДСВ и ДПС. (Разбира се, тук се отчита периодът преди последния конгрес на НДСВ, на който вътрешната демокрация взе формата на миниреволуция срещу лидера на движението.) В Босна и Херцеговина резултатите са между 7 и 15, като средната стойност е 10. Сходна е ситуацията в Албания (8, 10, 11) и Македония (8 за ВМРО и 13 за СДСМ). В Сърбия резултатите са дори по-ниски: те варират между 6 и 9. За съжаление Хърватската глава използва малко по-различен индекс, което прави резултатите ѝ трудно съпоставими.

Ако трябва да обобщим картината, която се очертава, тя е на силно централизирани партии, в които ръководството определя кандидатите за изборни длъжности и политиката и в които несъгласието рядко се толерира и почти никога не взема институционална форма. Отчетността и отговорността пред членската маса са минимализирани — същото се отнася всъщност и за самата членска „маса“.

В тази обща картина има, разбира се, място за нюанси, които са изведени в заключителната глава на Любенов и Политов. Така например авторите твърдят, че лявоцентристките партии позволяват по-висока степен на свободно изразяване, без да санкционират различните мнения. Причините за това според тях са най-вече в реакцията срещу тоталитарното минало на тези организации. По отношение на номинирането на кандидати тенденцията е ръководството да запазва значителни права въпреки правомощията на регионалните структури да издигат кандидати. Предварителни избори като правило не се използват. Единственото изключение изглежда е Албания, където принципът „всеки член има право на глас“ е бил въведен в една от партиите. ДСБ в България също позволява номинация чрез предварителни избори.

Мнозинството от партиите избират лидерите си чрез репрезентативните си органи: в повечето случаи обаче няма състезание между алтернативни кандидатури. Местните партийни структури имат ограничена автономност, докато хоризонтални структури като правило отсъстват.

Значението на вътрешнопартийната демокрация

Аргументът на авторите на книгата е кохерентен и неизбежен: вътрешнопартийната демокрация в Югоизточна Европа е в ембрионален вид и трябва да бъде стимулирана, за да се развие. Затова Любенов и Политов завършват есето си със списък от препоръки, които безспорно са уместни и полезни.

Разбира се, както при всеки амбициозен проект, може да се повдигат въпроси за някои от методологическите решения. Така например не е ясно защо авторите на книгата не извеждат като отделен индикатор вътрешнопартийната отчетност по отношение на финансирането на партиите, както и финансовите отговорности и права на местните структури. Може би тези въпроси се покриват донякъде от другите ин-

дикатори, но тяхната важност оправдава извеждането им като отделен и то значим индикатор. На следващо място, индексът дава една и съща тежест на всички показатели, което е проблематично. Една партия, която би ползвала предварителни избори за кандидати и вътрешни избори за лидер и нито една от другите форми на ВПД, разглеждани от авторите, би имала стойност 10, което е сравнително много ниско. В крайна сметка една такава (хипотетична) партия би била доста отворена към своите членове и избиратели, за да бъде наредена заедно с останалите партии в Югоизточна Европа.

Също така, някои от индикаторите не са независими един от друг. Формирането на политиката не може да е независимо от начина на избор на лидер и кандидати: тези процедури задължително ще окажат влияние и върху начина, по който дадена партия изработва политическите си позиции. И накрая, може да се спори и по отношение операционализирането на отделните индикатори. Възможността за съществуване на фракции например може би е надценено от гледна точка на вътрешната демокрация. Възможна е ситуация, в която в дадена партия съществува формална възможност за създаване на фракции, но членовете на тези фракции имат много ограничени права за изказване на различно мнение. В крайна сметка основното е правото на различно мнение, което да не води до изключване от партията — ако дадена организация дава такова право, то тя ще е в достатъчна степен демократична.

Тези методологически притеснения не отнемат от стойността на книгата. Напротив, тя е ценна не само с отговорите, които предлага, но и с въпросите, които повдига. Тук е мястото да се върнем на началната хипотеза за връзката между демократичността на един политически режим и ВПД на неговите партии. Тази хипотеза не получава окончателен отговор в книгата — в крайна сметка в нея няма аргумент, който да доказва, че повишаването на ВПД ще подобри автоматично представителната демокрация в региона. Разбира се, ясно е, че определено ниво на ВПД е необходимо за всяка демокрация: още през 50-те години на миналия век немският Конституционен съд забранява неонацистката партия и поради липса на вътрешна демократична организация. Но отвъд този минимум не е ясно какъв е оптимумът между партийна дисциплина и вътрешен плурализъм, който демокрацията изисква. Разглежданата книга е една първа крачка към анализа на този по-комплексен въпрос. Неговото разрешаване обаче предполага един по-мощен изследователски проект, който да включва и следните фактори:

Институционални фактори:

Степента на вътрешна демократичност на партиите зависи от типа управленски режим и от характера на избирателната система. Президентски режими с мажоритарна избирателна система допускат много по-висока степен на вътрешнопартиен плурализъм от парламентарните модели, използващи пропорционална избирателна система със затворени листи. Характерът на режима — президентски или парламентарен — е ключовата променлива в случая. Това е така, защото президентският режим може да съществува при наличието на некохерентни и фрагментирани партии. В определени случаи дори президентският режим изисква слаби и недисциплинирани партии, за да се избегнат патови ситуации между изпълнителната и законодателната власт. При

парламентарното управление нещата са точно обратните — правителствата зависят от партийната дисциплина. Съвсем не е случаен тогава фактът, че американската президентска система се характеризира с най-плюралистични и вътрешно демократични партии. Наистина там основните партии са задължени в повечето от щатите да провеждат предварителни избори за номиниране на кандидати. В някои щати дори става дума за „отворени“ праймърис — предварителни избори, в които всички имат право да участват, независимо дали са членове на дадена партия или не.

В парламентарните режими ситуацията е различна обаче: техните партии са организационно много по-централизирани и дисциплинирани. Тези наблюдения са важни от гледна точка на въпроса спрямо какво партиите в Югоизточна Европа не са вътрешно демократични? Очевидно е, че ако ги сравняваме със САЩ, те не са, но ако вземем друга отправна гледна точка, разликите може да се окажат не чак толкова драстични. Най-малкото, липсата на предварителни избори едва ли ще отличи Югоизточна Европа от останалата част на континента. Също така, тези наблюдения може да ни подсказват някои нови изследователски въпроси: каква е например ситуацията в полупрезидентските режими? Тук едно изследване на Румъния би могло да бъде от полза.

Идеологически фактори

Оценката на вътрешнопартийната демокрация зависи и от определени идеологически фактори. Тук не става дума толкова за различията между ляво и дясно, колкото за различието между програмните, идеологизирани партии, от една страна, и лидерските, харизматични партии, от друга. Ако една партия общува с избирателите си чрез програмни документи и стройни идеологически схеми, то тя се нуждае от един „минимум на приличие“ на вътрешна демокрация: избирателите се идентифицират с нея най-вече заради съдържанието на нейната програма, а не заради процедурите, чрез които тази програма е била изработена. От друга страна, ако партията няма идеологически профил и ясна програма, то тя се нуждае същностно от процедурна легитимност, защото иначе има опасност да се превърне в свита от царедворци около харизматична личност. Проблемът в Югоизточна Европа е в това, че едновременно текат два процеса: от една страна, партиите се „изпразват“ от идеологическо съдържание; от друга, техните лидери и политика не се легитимират чрез вътрешни демократични процедури. Това е контекст, в който липсата на ВПД е особено опасен — този контекст води до отчуждаване на гражданите от партиите и до последователни вълни от популистки организации, облечени в партийни доспехи.

С други думи, ако липсата на ВПД е пожертвана в името на програмна и идеологическа дисциплинираност, тя може да бъде простена. Но ако тази липса води до свръхперсонализация на политиката, до превръщането ѝ в перманентно състезание по красота между политическите лидери, в медийно шоу, тогава проблемът може да е наистина сериозен.

В крайна сметка всеки анализ и оценка на значението на ВПД предполага нормативна концепция за демокрацията: необходима е нормативна визия, спрямо която да се твърди, че е нужна по-голяма или по-малка доза вътрешна демократичност. Настоящата книга по един елегантен начин подчертава един основен проблем за на-

шия регион: липсата на такъв проект към момента е една от главните причини за усещането на криза на представителната демокрация в Югоизточна Европа. Това е пример за ситуация, в която един аналитичен проблем същевременно има и сериозни практически и политически измерения и последствия.

Ще завърша с един интересен пример от практиката на САЩ, който илюстрира важни проблеми при анализа на ВПД. През 1996 г. в Калифорния гражданите приемат на референдум т.нар. „бланкетни праймърис“. Това са предварителни избори, при които всички граждани имат право да участват (независимо дали са партийни членове или не); нещо повече, гражданите имат право да „скачат“ от листа на листа: за някои длъжности те могат да избират измежду кандидатите на републиканците, за други длъжности — от тези на демократите. Тази екстремална форма на ВПД при избора на кандидати бива отхвърлена като противоконституционна от Върховния съд през 2000 г. Аргументът на съдиите е, че тя нарушава правата на партиите на вътрешна автономия, като част от правото им на сдружаване. Без да навлизаме в детайли, този казус подчертава на първо място факта, че само по себе си увеличаването на ВПД не може да е самоцел — в определен контекст едно такова увеличаване става контрапродуктивно. На второ място, определянето на нужната доза от ВПД, както беше вече споменато, зависи ключово от нормативната визия за демокрация, както и за ролята на партиите в нея.

Безспорен принос на авторите на книгата е, че те изработват аналитична рамка и предоставят достатъчен емпиричен материал за разглеждането на тези и други въпроси, които са от ключова важност за бъдещето на представителната демокрация.

Даниел Смилов

Бележки:

¹Ингрид ван Бйзен и Ричард С. Кец, „Демокрация и политически партии“, Политически изследвания, бр. 1, 2007, с. 62.

²California Democratic Party v. Jones (530 U.S. 567). За коментар, виж: Samuel Issacharoff, Pamela Karlan, Richard Pildes, The Law of Democracy: Legal Structure of the Political Process, Foundation Press, 2002, с. 391-401.

Бугайски, Я., Студен мир: новият империализъм на Русия, Издателска къща “Гутенберг“, София, 2006

Представяме на читателите безспорно едно от най-актуалните заглавия, а именно превода на български език на новата книга на Януш Бугайски „Студен мир: новият империализъм на Русия“, издадена със съдействието на Българското училище по политика към НБУ Институт „Разум“ и вестник “Капитал”. Авторът, понастоящем директор на отдел „Източноевропейски изследвания“ към Центъра за стратегически и международни изследвания, Вашингтон, е добре познат на българската аудитория от множество публикации и интервюта.

В предговора към българското издание Бугайски определя като основна цел на книгата си да дешифрира външната политика на Русия към новите демокрации в Централна и Източна Европа след разпадането на Съветския съюз. Главната му теза е, че при президентството на Владимир Путин Москва отново предявява своите неоимпериалистически амбиции към съседите си и активно се ангажира с възстановяването на една експанзивна сфера на влияние в евразийския регион. Русия на Путин продължава съзнателно да жертва вътрешните реформи и демократизацията на институциите за сметка на външната експанзия.

Подкрепено с впечатляваща конкретика, изданието проследява инструментите на новата руска политика — дипломатически натиск, енергиен шантаж, манипулиране на етнически и сепаратистки движения и пр. в новонабелязаните от Кремъл четири региона

— Европейските страни от ОНД, балтийските държави, Централна Европа и Балканския регион. В синтезиран и дори отчетен вид са анализирани отношенията на Русия с всяка една от страните в тези зони.

Особен интерес представлява посветената на България част от книгата. България, твърди авторът, е стратегически значима и все още разглеждана като исторически съюзник на Москва, което обуславя многократните ѝ намети във вътрешнополитическия и икономическия живот на страната.

Елка Златева

FOREIGN POLICY AND POLITICAL CULTURE: A SPECIFIC CLEAVAGE IN BULGARIA

Antoni Todorov

The article explores a new dimension of the fourth social cleavages of St. Rokkan and S.M. Lipset, based on the distinction of national and international, domestic and foreign, inner and outer. The hypothesis is that in the specific cultural environment of societies, which could be classified as peripheral, like Bulgaria, this dimension operates as real cleavage. The analysis is based on the case study of the Bulgarian modern political history. This new cleavage is mainly the result of a historical traumatism, related to the national independence movement and the events of the 1875-1878, and strengthened by many crucial events after: the world wars, the successive coups d'Etat, the communist regime.

THE QUALITY OF DEMOCRACY AFTER THE ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Jan Zielonka

Joining the European Union (EU) has changed the nature of democracy in the new member states. The EU's membership has complicated the structure of democratic decision making by making it more multilayered and multicentered. EU membership has enhanced the powers of nonmajoritarian institutions such as the European Commission, the European Court of Justice, and various regulatory agencies. National parliaments tend to be less powerful democratic players after a country joins the European Union—and even before, as the EU accession process has shown. EU membership has also broadened the democratic public space. As a consequence, democratic decision making within the European Union has to accommodate a more diversified set of interests and cultural orientations. Providing citizens with greater access to the European decision-making process seems to be most urgent in the new member states from Central and Eastern Europe, whose citizens feel particularly detached from this process. The article tries to suggest some ways of achieving this.

“ATAKA” - BETWEEN NATIONALISM AND POPULISM

Kristina Zhecheva

Two years after it stepped on the political scene the “Ataka” party continues to provoke disputes with regards to its position in the Bulgarian party system in both political circles and among researchers. Despite the initial expectations for quick marginalization of the formation after its entry in the parliament in 2005 and especially after the subsequent scandals around it, the results from the elections for members of the European

parliament and the local elections showed that the party has its electoral support and has become a part of the Bulgarian Party System.

The article aims to clarify several major problems thus introducing more clarity in the positioning of “Ataka” in the political spectrum with regards to the contrary opinions on the topic ranging from ultra right to ultra left. As a starting point the theoretical framework of the understanding of nationalism in which the analysis of “Ataka” will be situated in is clarified, the next stage examines the reasons for its appearance as well as the hypothesis for its success at the 2005 elections. Its development is reviewed up to the last elections inclusive - for mayors and municipal councils and on this grounds an attempt of the descriptions of particular tendencies in its development with the regards to the whole party system is made.

CHALLENGES TO SOCIAL DEMOCRACY AND THE BULGARIAN POLITICAL MODEL

Georgi Karasimeonov

The article addresses some issues raised in the fundamental book of the German author Thomas Mayer on the “ Future of Social Democracy” published in 2007 in Bulgarian. The major aspects of the philosophy of social democracy are underlined as presented by Mayer: the guarantee of equal freedom for all citizens; social justice based on individual responsibility based on the guaranteed support by the community; concrete political actions which attempt to coordinate the market, the state and civil society in the name of social justice and economic effectiveness.

In the second part of the article the Bulgarian political model and the challenges facing the country on the road to establishing a viable social democracy are analyzed. Bulgaria is still far away from a modern political system based on the effective division of the public and economic spheres and with a weak civil society network.

За авторите:

Антоний Тодоров, доктор по история, е доцент по политология в Нов български университет

Ян Зиелонка е преподавател по европейска политика в Университета в Оксфорд, Великобритания

Кристина Жечева е докторант в катедрата по политология на СУ "Св. Климент Охридски"

Светослав Ставрев, доктор на икономическите науки, е професор по публична администрация в СУ "Св. Климент Охридски"

Георги Карасименов, доктор на философските науки, е професор по политология в СУ "Св. Климент Охридски"

Добрин Канев, доктор по философия, е доцент по политология в Нов български университет

Към потенциалните автори

Списание "Политически изследвания" изпраща получените материали за рецензия на членовете на редакционния съвет. Проблематиката му визираща теоретичните проблеми на политическите науки, анализа на политическите системи и на политическите процеси в България, Европа и света.

Ръкописите се приемат по електронен път на atodorov@nbu.bg и ipls@dir.bg във формат Word.doc.

Размерът на приеманите за публикуване текстове трябва да се съобразяват със следното:

- Статиите — 20-25 стандартни страници (36000-45000 знака).
- Анализите — 10-15 стандартни страници (18000-27000 знака).
- Есета и размишления — 5-10 стандартни страници (9000-18000 знака).
- Рецензиите и съобщенията — 2-3 стандартни страници (до 5000 знака).
- Анотации и отзиви — 1-2 стандартни страници (до 3000 знака).

Рецензиите се публикуват в България книги.

Библиографията трябва да бъде представяна след края на текста по следния начин:

За книга:

Майер Т. (2007) *Бъдещето на социалната демокрация*. София: Фондация "Фридрих Еберт".

За глава от книга:

Salomoni F. (2005) Balkan migrations to modern Turkey. — In: Chiodi L. (ed) *The borders of the polity. Migration and security across the EU and the Balkans*. Ravenna: Longo editore, 143—168.

За статия:

Piescu A. (2003) Political Manichaeism in contemporary public debate: the Romanian case.— *Southeastern Europe*, vol. 30, 1—12.

За интернет източник:

Bello T. East Timor's ruling party ahead in vote count. In: Reuters web site. <http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSJAK23659320070702?feedType=RSS> (Jul, 2007).

Позоваванията в текста да следват следния модел:

(Кръстева, 1997: 45)

Бележките се поставят в края на текста преди литературата.